

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל" ב'

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

מאמרי הגיליון
זמינים לקריאה גם
באתר מרכז דדו

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל" ב'

גיליון 43

אדר התשפ"ה

מרץ 2025

הגרסה הדיגיטלית פורסמה באתר מרכז דדו בדצמבר 2024

אמ"ץ - תוה"ד - מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

"Swords of Iron" War - Vol. B

Dado Center for Interdisciplinary Military studies

מפקד מרכז דדו: תא"ל ד"ר איל פכט
עורך ראשי: סא"ל ד"ר איתי חימיניס
מנהל כתב העת ועורך: גל פרל
עריכת לשון: האלי סלומון, חוה בר־טל וד"ר אמיר ארד
מעצב גרפי: יהודה סלומון

צילום תמונת העטיפה: דובר צה"ל

© כל הזכויות שמורות

למדינת ישראל - משרד הביטחון

נדפס בישראל, התשפ"ה - 2025

All rights reserved to ©

The Ministry of Defense, Israel

Printed in Israel

הגרסה הדיגיטלית פורסמה באתר מרכז דדו בדצמבר 2024

הספר יצא לאור באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר, כל חלק שהוא מהחומר
שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא
ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

את מאמרי **בין הקטבים** ניתן למצוא באתר מרכז דדו (דרך אתר צה"ל)

או באמצעות עמוד ה־Facebook של מרכז דדו.

לפניות למערכת בכל נושא ובפרט בנוגע להצעות לפרסומים עתידיים:

dadocenter1@gmail.com

המאמרים אינם משקפים את עמדת צה"ל או מערכת הביטחון הישראלית
ומייצגים את דעת הכותבים בלבד.

תוכן העניינים

7	הקדמת רח"ט תוה"ד	
9	הקדמת העורכים	
11	שער ראשון	
	המלחמה והביטחון הלאומי	
13	המלחמה האחרונה במבט השוואתי	אלוף (מיל") גרשון
	למלחמת יום הכיפורים	הכהן
27	מהכלה לעיצוב מרחבי - הצעה לחשיבה מחודשת	אל"ם (מיל") עינת
	על עיקרון מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי	גפנר-גולדשטיין וסרן
		(מיל") עמיחי דנינו
47	המשמעות של מלחמה בניגוד לתפיסה ולמשאבים	עפר שלח וגל פרל
59	שער שני	
	הדרך למלחמת "חרבות ברזל"	
61	מערכי ההגנ"א החדשים מכופפים את כנף הכטב"ם,	תא"ל (מיל") שחר
	את טילי התקיפה וגם את המסוקים	שוחט ויאיר רמתי
75	50 (ואחת) שנים למלחמת יום הכיפורים: האם מרוב	תא"ל (מיל") ד"ר מאיר
	עצים כבר לא רואים את היער? ותובנות בקשר	פינקל
	ללמידה ממלחמת "חרבות ברזל"	
91	שער שלישי	
	סקירת ספרות	
93	"מעבר לקיר הברזל" - סקירת ספר	רס"ן קים בר
103	"הסכנה בקיומם של שני צבאות: האחד מתקדם	גל פרל
	וחדשני; השני, ביבשה, אפור ולא רלוונטי לשדה	
	הקרב" - סקירת ספר	
115	על הכותבים	

הקדמת רח"ט תוה"ד

מלחמת "חרבות ברזל" נמשכת כבר מעל שנה. זוהי המלחמה הארוכה ביותר שבה לחם צה"ל מאז מלחמת העצמאות. **מלחמה רב-זירתית**, שראשיתה במתקפת פתע רצחנית שביצעה חמאס ב-7 באוקטובר 2023, והמשכה בתמרון קרקעי ברצועת עזה, במאמצי סיכול טרור באיו"ש, בקרב הגנה בגבול הצפון שהפך באחרונה למתקפה רב-זרועית הכוללת תקיפות עצימות באש מנגד ותמרון קרקעי, וכן עימות ישיר עם איראן ושלוחותיה, לצד פעולות חשאיות בזירות נוספות.

המלחמה, יש לומר **ביושר המקצועי** המתחייב ומתוך תחושת **אחריות**, נפתחה **בכישלון קשה** של צה"ל לעמוד במשימת ההגנה בדרום. היושר והאחריות מחייבים אותנו להביט נכוחה ולהסביר לעצמנו כיצד זה קרה, הן בהיבטי **תפיסת הביטחון**, הן בהיבטי **המודיעין**, הן בהיבטי **תפיסת ההגנה והפעלת הכוח** ובהיבט המקצועי, של **תורת הלחימה**. אבל לאחר מכן צה"ל התעשת, וכוחותיו יצאו להתקפה בכלל הזירות ובכלל המאמצים ורשמו הישגים מרשימים. אחד המאמצים המשמעותיים הוא **מאמץ הלמידה**, שכן **בתחרות הלמידה עלינו להיות תמיד לפני האויב**, להשתנות ולהתאים את מערכינו לפני הסיבוב, ובאופן שיפתיע את האויב, ייצר פער ויתרון עליו, ויאפשר לנו לפגוע בו, לסכל את תוכניותיו ולייאש אותו מלפעול כנגד ישראל.

גנרל חיל הנחתים האמריקני, ג'יימס מאטיס, כתב בשעתו כי מאחר ששדה הקרב אינו סולח על שגיאות, **"כל מפקד שטוען כי 'הוא עסוק מדי מכדי לקרוא' הולך למלא שקים בגופות חייליו, תוך שהוא לומד לפקד בדרך הקשה"**. "עסוק מדי בכדי לקרוא", פירושו עסוק מדי ללמוד. הטיפש לומד מניסיונו שלו, **החכם - מניסיונם של אחרים**.

הדברים נכתבים ערב יום הכיפורים תשפ"ה, 51 שנים לאחר מלחמה שהייתה גם היא רב-זירתית, שראשיתה במתקפת פתע. **במלחמת יום הכיפורים** הצליח צה"ל כעבור ימים ספורים לבלום את האויב, להדוף אותו, ובהמשך להתארגן למתקפת נגד שהביאה את כוחותיו לסיפה של הכרעת הצבא המצרי ולמרחק 40 קילומטרים מדמשק. 51 שנים עברו וצה"ל מצוי במלחמה קשה מול אויבים שונים במהותם ובצורתם. אויבים שבנו עצמם במנעד שבין צבאות סדירים לבין ארגוני טרור, שהציבו את היכולת לפגוע בעורף האזרחי של ישראל, בין באש ובין בפשיטות, כיעד

המרכזי שלהם, ואיומים ישירים קיימים גם בטווחי המעגל השני והשלישי, ובראש ובראשונה איראן, שהיא ראשית הצירים. ועדיין נוכח העובדה שיש **נקודות זמיון בין המלחמות**, עלינו לשאול את עצמנו **האם למדנו היטב את לקחיה**, והאם הזמן השכיח מאיתנו אמיתות יסוד שלמדנו מכשלי צה"ל ומהצלחותיו במהלכה.

המלחמה מעלה **שאלות בתחום בניין הכוח והפעלתו**, כמו גם על **תפיסת הביטחון של ישראל ותקפותה** – סוגיות שהיו **בלב העיסוק של צה"ל** בכלל; **המטכ"ל, חטיבת תוה"ד** (תורה, הערכה והדרכה) **ומרכז דדו** בפרט. היום, כשנה מפרוץ המלחמה, ניכר כמה חשובה לצה"ל היכולת להוציא לפועל תמרון יבשתי משולב, רב-חילי ורב-זרועי, שכן מאמצי האש מנגד לבדם לא יספיקו. ועם זאת, הצלחת צה"ל בחזית הצפון להוציא לפועל מהלומות אש (אווירית בעיקרה) קטלניות שפגעו קשות בחיבאללה, בבכיריו, בפעיליו ובמערכים חיוניים, מוכיחה כי השקעה ביכולות האש המדויקת נשאה פרי. כך גם ביכולת האש לעטוף ולתמוך את הכוחות המתמרנים, תחילה ברצועת עזה, ועתה בלבנון. לצד יכולות האש המרשימות נדרש לשמר ולשפר את כשירות כוחות היבשה, בסדיר ובמילואים.

בגיליון זה של כתב העת יש מאמרים העוסקים במה **שעלינו ללמוד ממלחמה זו, ובלקחים שיש ללמוד ממלחמות קודמות**, מאמרים שעוסקים **בתפיסת הביטחון וברלוונטיות שלה**, בשאלות כמו **מלחמה ארוכה ומשמעויותיה**, הדרך **להכרעת צבאות טרור וסקירות ספרות שממליצות על ספרים בנושא**. כולם נושאים **במוקד העשייה והשיח בצה"ל**. ישנה חשיבות רבה **לדיון פתוח, ענייני וביקורתי** בסוגיות המרכזיות העומדות על סדר היום הצבאי והביטחוני של מדינת ישראל, חשיבות שקיבלה המחשה נוספת נוכח המלחמה. עלינו להוסיף וללמוד, שכן **הלימוד והעמקה בלקחים שכבר עולים מהלחימה הוא תהליך חיוני להצלחת צה"ל במהלכה**. כמאמר המשנה במסכת אבות, **"לא עליך המלאכה לגמור, ואין אתה בן חורין להיבטל ממנה"**.

נזכור את **הנופלים**, נייחל לשוב **החטופים** ונמשיך במשימה עד **לניצחון** בכלל הזירות.

תא"ל נדב לוטן

ראש חטיבת תוה"ד

תשרי תשפ"ה

אוקטובר 2024

הקדמת העורכים

גיליון זה של כתב העת **בין הקטבים** מתפרסם בסמוך לשינוי משמעותי באופייה של מלחמת "חרבות ברזל". בעזה ובזירה הצפונית הלחימה העצימה מפנה את מקומה להתבססות של מצב לחימה חדש, המגלם לכאורה מציאות ביטחונית משופרת עבור ישראל. המלחמות המודרניות אינן מסתיימות לרוב כאשר צד אחד הובס באופן מוחלט וסופי, ואילו הצד שכנגד השיג את כל יעדיו. המלחמה החלה בכישלון קשה ונורא, ואל לנו להתבשם בהצלחות. עלינו להוסיף ולהשיר מבט לכשל זה, ללמוד אותו לאשורו ולהפיק ממנו לקחים. ועדיין, כשבוחנים את לחימת צה"ל במשך קרוב לחמש מאות ימי מלחמה, הרי שהושגו הישגים משמעותיים וחלקם אף דרמטיים. לפני המלחמה עסק הפיקוד הבכיר של צה"ל בדילמה, אם נדרש להיערך לאיום במעגל השלישי או שמא עלינו להתמקד במעגל הראשון. המענה לאיום במעגל השלישי בא לידי ביטוי בעיקר ביכולות של חיל האוויר ושל המודיעין בשילוב מערך ההגנה ויכולות נוספות, ואילו המענה לאיומי המעגל הראשון התבטא בעיקר בתמרון הרב-חילי והרב-זרועי.

בתום כמעט חמש-מאות ימי לחימה קשה (והדברים נכתבים במהלך הפסקת האש בדרום ובצפון), קשה, יקרה בדם ודמים וארוכה (יש שיגידו מדי), ניכר כי בלחימה ברצועת עזה, בדרום לבנון, בסוריה, ביהודה ושומרון וכן בתקיפות בתימן ובאיראן, צה"ל פגע במידה ניכרת ב"טבעת האש" שהקימה איראן סביב ישראל, עד כדי פירוקה. צה"ל, כמאמר הרמטכ"ל הרצי הלוי, רשם הישגים מבצעיים מרשימים בכל הזירות, והצליח "לעמוד מול הכישלון ולהפוך אותו למנוף ולא למשקולת". הישגים אלו ממצבים את ישראל כמדינה בעלת יכולות מעצמתיות, ככוח שיש להכיר בו במזרח התיכון וגם כשותפה רבת ערך. הם גם עשויים לאפשר לצה"ל להתמקד בהיערכות ובפעילות נגד איומים במעגל השלישי. מנגד, בשל קצב השינויים מוטב שלא להספיד את איומי המעגל הראשון. כמאמר הרמטכ"ל הנכנס אלוף (מיל') אייל זמיר ביולי 2021, ישראל אינה יכולה לוותר על הצורך ב"מסה קריטית של סד"כ איכות וכמות" בכדי להוציא לפועל תמרון הכרעתי יעיל, מהיר וקטלני.

לצד השינוי באופי המלחמה בזירות אלה, ניכר גם כי צה"ל מצוי בעיצומה של השתנות רחבה יותר בסביבתו, בזהותו ובמאפייני פעילותו. הסדר העולמי הליברלי מפנה את מקומו למאבק בין ארה"ב לסין, שיש המכנים אותו מלחמה קרה חדשה,

ואף רואים בו התקדמות לקראת מלחמת עולם שלישית. המאבק בין המעצמות מקרין על עימותים אלימים ברחבי העולם ובהם גם על מלחמת "חרבות ברזל". חזרתה של ישראל לעסוק במדיניות תעשייתית משקפת תופעה כלל עולמית, שבמסגרתה מדינות מבקשות לעצמן עצמאות רבה יותר בייצור והבטחת החוסן של שרשראות האספקה שלהן, בין השאר, על רקע המאבק בין המעצמות. במזרח התיכון מתהווה שיווי משקל חדש. מאזן כוחות חדש מחליף את מאזן הכוחות שאפיין את האזור מאז אירועי "האביב הערבי" ב-2011 ועוצב בדמותו של המאבק בין ישראל, איראן וטורקיה. לצה"ל היה תפקיד מרכזי, גם אם לא בלעדי, בשינוי האזורי, עקב הישגיו מול איראן ובעלות בריתה ובשל טביעת הרגל האזורית הגדלה שלו. בהקשר זה, ישראל עוסקת הלכה למעשה בעיצוב מרחבי אזורי, גם אם חלקו נוצר כתוצאה לא ישירה.

הרמטכ"ל הנכנס אלוף (מיל') אייל זמיר ציין לאחרונה, כי "במלחמה צה"ל קם על רגליו מבור תחתית - האויבים בכל הזירות הובסו ומנהיגיהם קבורים מתחת להריסות, אבל המערכה לא תמה והאתגרים עוד לפנינו. עלינו לזכור את המחיר הכבד ששילמנו בחללים ובפצועים. שנת 2025 תמשיך להיות שנת לחימה". מאחר שכך, עלינו ללמוד ולנתח את ההשתנות במרחב האזורי ובטיב האיומים. שינויים אלו ורבים אחרים מחייבים, מנקודת מבטנו, מצע עיוני מתאים לדיון על אסטרטגית צה"ל בעת הנוכחית ובמבט קדימה. אנו רואים במאמרים בגיליון זה, כמו באלה שפורסמו בגיליון **חרבות ברזל א'** (יולי 2024) של **בין הקטבים** ובמאמרים נוספים שצפויים להתפרסם בהמשך השנה בנושא המלחמה והלמידה ממנה, חלק מהתשתית הרעיונית הנחוצה.

מלחמת "חרבות ברזל" היא כאמור מלחמה ממושכת, מהארוכות בתולדות המדינה. יש ללמוד אותה ביסודיות ולעומק, ולהפיק ממנה לקחים מתאימים הצופים את העתיד, כדי להימנע מהיערכות למלחמה הקודמת או הלא נכונה. האתגר - המלחמה עודנה נמשכת בחלק מהזירות בעצימות משתנה, ועלינו לקיים תהליכים אלו בעודנו לוחמים בה. קריאה מועילה!

סא"ל ד"ר איתי חימיניס
סרן (מיל') גל פרל

שער ראשון

המלחמה והביטחון הלאומי

המלחמה האחרונה במבט השוואתי למלחמת יום הכיפורים

אלוף (מיל') גרשון הכהן¹

במיקוד במאפייני הייחודיים של המלחמה שפרצה באוקטובר 2023, מאמר זה בוחן מבט השוואתי למלחמת אוקטובר 1973. המבט משווה בשבעה ממדים, ואמור להסביר את קווי המתאר השונים שעושים את המלחמה הנוכחית למורכבת ביותר. ההשוואה מתבקשת מתוך נקודת הפתיחה למלחמה בהפתעה מודיעינית ומתוך עומק המשבר שהתהווה בעקבות שתי המלחמות. ההשוואה מתבקשת גם מתוך נימה ביקורתית שעולה בשיח הישראלי בתהייה איך המלחמה הקשה באוקטובר 1973 הסתיימה בשלושה שבועות ומדוע המלחמה הנוכחית נמשכת כמעט שנה וחצי.

מבוא

בדבריי הבאים יוצג מבט השוואתי בין מלחמת יום הכיפורים 1973 לבין המלחמה האחרונה, שפרצה בשבעה אוקטובר 2023. מתוך המבט המשווה יתבהרו כמה מקווי המתאר שעושים מלחמה זו שעדין לא הסתיימה, למלחמה קיומית קשה מכל מלחמות ישראל מאז תש"ח. למעשה, במספר ממדים משמעותיים, המלחמה הנוכחית מורכבת אף יותר ממלחמת תש"ח.

מלחמה כתופעה אנושית, היא אירוע ייחודי וחד-פעמי במהותו. לתופעות הנדסיות טכנולוגיות לעומת זאת, יש דפוס בסיסי שחוזר על עצמו במתכונת זהה. המאמץ להבנת מלחמה ולחקירת מהלכיה, שונה בשל כך מהותית מהמאמץ להבנת מערכת הנדסית-טכנולוגית. הטענה הזו אומרת במילים פשוטות, שלא קיים סרגל אוניברסלי למדידת הישגים וכישלונות במלחמה בדיוק כפי שלא קיים סרגל אוניברסלי להערכת יצירות אמנות. לימוד שיטתי של תופעות כאלה שהן ייחודיות בטבען, מזמין בשל כך למידה השוואתית כאשר כל אחת מהיצירות הייחודיות בטבען מצליחה להתאפיין

¹ אלוף (מיל') גרשון הכהן שירת בצה"ל כקצין שריון במגוון תפקידי מטה ופיקוד ובין היתר שירת כמפקד המכללות וכמפקד הגיס הצפוני (גיס 466).

בסגולותיה, באמצעות השוואה ליצירה דומה שאף היא ייחודית. ההשוואה בין המלחמות תערך בשבעה ממדים: בממד תמונת המצב הגלובלית, בממד האסטרטגי הישראלי, בממד המאמץ המודיעיני, בממד המערכתי, בממד הטקטי ובמבט לממד הפנימי הפוליטי-חברתי.

השוואת המלחמות בממד הגלובלי

מלחמת יום הכיפורים התרחשה במציאות גלובלית, שההיגיון המעצב שלה היה המלחמה הקרה בין הגוש הסובייטי לבין הגוש המערבי בהנהגת ארה"ב. במסגרת הצל המאיים של מלחמה קרה בין גושית, העולם במצבו הכללי היה נתון במצב של סדר עולמי. בהשפעת הסדר הזה הסתיימה מלחמת ההתשה בין מצרים לישראל בקו תעלת סואץ, באוגוסט 1970. בהגיון של אותו סדר עולמי תכנן נשיא מצרים סאדאת את פתיחת המלחמה באוקטובר 1973.

על תשתית הסדר הגלובלי הזה הושתתה הפסקת האש לסיום מלחמת יום הכיפורים, בהסכמת בריה"מ וארה"ב ובתמיכת הסדר הזה עוצבו בידי מזכיר המדינה קיסנינג'ר הסכמי הפרדת הכוחות בין ישראל לבין סוריה ומצרים.

המלחמה שפרצה באוקטובר 2023, הובלה על ידי איראן ושלוחותיה בתוך תהליך גלובלי של אובדן הסדר העולמי. עם קריסת בריה"מ, יחד עם הניצחון האמריקאי המובהק במלחמת המפרץ הראשונה - 1991 - הלך ונבנה סדר עולמי חדש חד-מעצמתי בהובלת ארה"ב. ההגמוניה המעצמתית האמריקנית שהתבטאה, בין היתר, בדומיננטיות האמריקאית במזרח התיכון, הובילה לסיום מהיר יחסית גם במבצע חומת מגן ביהודה ושומרון ב-2002 וגם במלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006. מאז חלו שינויים משמעותיים. רוסיה בהנהגת פוטין שבה למאבק על מעמדה כמעצמה. בשנת 2015 ניצלה את ההסכנות האמריקאית ונכנסה למעורבות אקטיבית במלחמת האזרחים בסוריה.

נוכחותה הצבאית של ארה"ב בעיראק ובאפגניסטאן הובילה לאבדות קשות ולמחיר יקר שהביא את ארה"ב בספטמבר 2021 לנסיגה מלאה מאפגניסטאן. בתוך כך, בפברואר 2022 פלשה רוסיה לאוקראינה והמלחמה הנמשכת מציינת את סופה של השנה השלישית. מלחמה עוצמתית זו על אדמת אירופה, מסמנת את המציאות הגלובלית החדשה בסימן מובהק של אי-סדר גלובלי. בטלטה גלובלית זו אין להתפלא שגם המלחמה שפרצה נגד ישראל בשבעה באוקטובר ומתנהלת בשבע זירות, עדין נעדרת (או חסרה) אופק לסיום המלחמה.

גם ההתרחשויות החדשה בסוריה לאחר השתלטות המורדים בתמיכה טורקית על מרחבי המפתח של סוריה וחסול משטר אסאד, מסמנים אי-וודאות שנובעת במידה רבה גם מהיחלשות השפעת ארה"ב ורוסיה על המגמות המתהוות בדמשק בהנהגת השלטון החדש. מעורבותה הדומיננטית של טורקיה בסוריה, עם השאיפה להפוך את סוריה למחוז באימפריה העות'מנית המתחדשת, מאתגרת את מעמדה

של ארה"ב במזרח התיכון. הביטחון העצמי שמפגין ארדואן בקידום השיבה אל מחוזות האימפריה העות'מנית במרחבי סוריה מבטא, לפחות לפי שעה, ניצול של עמדה אמריקאית מהוססת ביחס למידת המעורבות וההשפעה המעצמתית הרצויה לארה"ב במזרח התיכון. במגמה זו טמון השוני בין הדומיננטיות האמריקאית בהנהגת קיסינג'ר, שחוללה בסיום מלחמת יום הכיפורים את יציבות הסכמי הפרדת הכוחות, לבין איהוודאות הממשיכה להתקיים בכל זירות הלחימה, גם לאחר 15 חודשי מלחמה, ביחס להסדרת מצבי סיום והסדרים יציבים למלחמה שפרצה ב-7 באוקטובר 2023.

השוואת המלחמות בממד האסטרטגי הישראלי

במלחמת יום הכיפורים, בתוך היממות הראשונות, נוצרה וודאות כי המלחמה מתנהלת בשתי זירות בלבד: סוריה ומצרים. במלחמה שפרצה באוקטובר 2023, ישראל מתמודדת עם זירות קרובות ורחוקות, בהן גם פוטנציאל להתפרצות בזירת הפנים ובמרחבי יו"ש. מדובר במלחמה אזורית רב-זירתית חסרת תקדים.

בתוך כך, סוגיית "היום שאחרי המלחמה" שעמדה מראשית התמרון לרצועת עזה בבסיס הביקורת נגד ממשלת נתניהו, הייתה הרבה יותר פשוטה במלחמת יום הכיפורים. לכולם היה ברור אז, כי הסדרי הפסקת האש והפרדת הכוחות נערכים מול השליטים בדמשק וקהיר. המלחמה התנהלה מול מדינות וצבאותיהן וכך גם המשא ומתן שלאחר המלחמה אשר התנהל בין המדינות. המלחמה של מדינת ישראל נגד חמאס ברצועת עזה, החל משבעה באוקטובר 2023, מתנהלת על ידי מדינת ישראל בחתירה לפירוק צבא החמאס ושלטון החמאס. למול תכלית זו עולה מאליה השאלה מי יחליף את השלטון הקיים. לא פלא שהמענה לשאלת הסדר המדיני שיתווה ביום שאחרי שלטון חמאס, מורכב פי כמה מכל מה שהוכר במשא ומתן לאחר המלחמה ב-1973.

בתנאים אלה ניתן להבין מדוע שאלת החלופה המתאימה לשלטון החמאס כרוכה בישראל במחלוקת פוליטית ומחוללת משבר בין הממשל האמריקאי לבין ממשלת ישראל. הצעת הנשיא ביידן להסדר אזורי בברית אזורית גם בין ישראל לסעודיה, כרוכה בהסכמה ישראלית להקמת מדינה פלסטינית. היענות ישראלית להצעה זו בפירושה המעשי, מובילה להסכמה לחלוקת ירושלים, לנסיגה מבקעת הירדן ולהצבת גבולה המזרחי של מדינת ישראל בקו סבא כביש 6. לרובו של עם ישראל ברור כיום – במיוחד לאור לקחי התקפת הפתע הפלסטינית בשבעה באוקטובר ליישובי עוטף עזה – כי בתנאים אלה ישראל תתקשה להגן על עצמה.

במורכבות זו של סיכונים אסטרטגיים, ישראל מוצאת עצמה מבודדת בזירה הבינלאומית, לכודה בסבך מגמות אנטי ישראליות שמעלות את קשיי ההנהגה המדינית של ראש ממשלת ישראל למדרגת סיבוך שלא הוכרה במלחמת 1973.

נתוני רקע אלה מסבירים מדוע בסתיו 1973, הסתיימה המלחמה בתוך שלושה

שבועות. לחימת התשה אמנם נמשכה, במיוחד בגולן, אבל אופק היציאה מהמלחמה בהסדר בעל תוקף בינלאומי, היה בהיר למדי כבר בסוף אוקטובר 1973. עם כניסת המלחמה לשנת 2025, מדינת ישראל ניצבת בכל הזירות באי וודאות לגבי המערכת המדינית, שמולה יכולה מדינת ישראל להשיג הסכמים. אי-הודאות כרוכה במגמת התהליכים המתהווים בסוריה לאחר נפילת משטר אסאד. אי-הודאות קיימת במידה אחרת, גם ביחס למגמות המתפתחות בלבנון, ובוודאי ביחס לעתידה של כתובת שלטונית ברצועת עזה. במלחמת יום הכיפורים לעומת זאת, תהליכי ההסדרה המדיניים, גם מול סוריה גם מול מצרים, נערכו מתוך וודאות ביחס להכרת זהות המדינה עמה מגבשים את הסכמי הפרדת הכוחות וסיום המלחמה. אלה הנסיבות המורכבות שמונעות, לפי שעה, הסדרים מדיניים שיכולים להוביל לסיום יציב של המלחמה.

כוח שריון של צה"ל בקרב עמק הבכא במלחמת יום הכיפורים (צילום: ניר קרן צבי, דובר צה"ל)

השוואת המלחמות בממד המערכתי

בתורת המלחמה הממד המערכתי מציין את מרחב הביניים הנתון בידי המצביא, במאמציו לגשר בין התכלית האסטרטגית לבין מאמצי הלחימה בדרגי הביצוע. במלחמת יום הכיפורים, הדרג האסטרטגי ביקש החל מאמצע המלחמה כיוון לסיום המלחמה בהפסקת אש שיש בה כבוד. כשהובא רעיון צליחת התעלה לדיון הקבינט ב־12 אוקטובר 1973, הרמטכ"ל דוד אלעזר הדגיש, שמבחינתו התכלית האסטרטגית לצליחת התעלה מבקשת מהלך צבאי שיוכל להביא לסיום המלחמה. בדרג המערכתי

לעומת זאת, השאלה העיקרית בהקשרי צליחת התעלה, אינה רק כיצד צולחים בממד המבצעי הפיזי, אלא גם כיצד מכווינים את הפעולה לקראת מענה לציפית הדרג האסטרטגי להבאת המלחמה להפסקת אש בתנאים של כבוד. מה שאכן הושג עם כיתור הארמיה השלישית.

במלחמת יום הכיפורים, גם במתקפת הנגד לעומק סוריה וגם בתנופת התקדמות הכוחות בגדה המערבית של תעלת סואץ, הקשר בין ההישג המבצעי לבין התכלית האסטרטגית הנדרשת היה ברור למדי. במלחמה הזו לעומת זאת, גם הישגי כוחות היבשה בכיבוש וטיהור מרחבים משמעותיים ברצועת עזה, גם הישגי פיקוד הצפון בטיהור רצועת הכפרים סמוכי הגבול, גם ההישגים המשמעותיים בפצ"ן במיצוי שישים ימי הפסקת האש להשלמת הישגי טיהור המרחב, אינם מתווים עדין דרך להשגה מובטחת של התכלית האסטרטגית.

בפיקוד הצפון לדוגמה, הערכות חזבאללה בכל עומק לבנון מייצרת מצב בו, למרות ההישגים חסרי התקדים של כוחות היבשה בחיסול תשתיות חזבאללה בכל כפריי הגבול ולמרות ההיתכנות להצלחה בהרחקת כוחות חזבאללה מצפון לליטני, מתקופ ההסכם, עדין יש ביכולתו של חזבאללה להתאושש ולשוב ליכולת ירי של מטחי רקטות לגליל ולחיפה מכל המרחב שעדין הותר לו לפעול בו. עם כל הישגי צה"ל, הדרך להסדר מדיני הגון ביחס לתביעותיה של ישראל, עדין רחוק מהבטחת תנאי ביטחון יציבים.

מנקודת מבטם של האויבים חמאס וחזבאללה, לעומת זאת, הם נבנו ביסוד תפיסת המלחמה שלהם למלחמה ממושכת במאמץ מכון לשלול ממדינת ישראל את היכולת לסיים את המלחמה בתנאים הרצויים לה. בצורה פשוטה, מול מדינת ישראל השואפת להשבת התושבים בגליל לביתם בבטחה, כל מה שצריכים לעשות בחזבאללה למניעת ישראל מהשגת מטרה זו, הוא שימור היכולת לערער תחושת הביטחון של תושבי הצפון. טמון כאן קושי אסטרטגי למדינת ישראל המחולל אתגר אסטרטגי ומערכתי, שראוי להכיר בו כחסר תקדים ביחס לכל מה שהכירה מדינת ישראל במלחמות הקודמות.

בתוך כך ראוי להתבונן בממד מערכתי נוסף שמעצב את זירת הלחימה, והוא מתבטא בתפקיד האזרחים באזורי הלחימה כרכיב במגמות המערכה. לתמונת המוני פלסטינים עזתים הממתינים בסמוך לציר נצרים לקראת שיבה אל בתיהם בצפון הרצועה, הצליח חזבאללה לחולל תמונה מקבילה בכפריי דרום לבנון. העובדה שמדובר באזרחים "בלתי מעורבים" כביכול, שרק שואפים עם סיום הלחימה לשוב הביתה, נתנה לתופעה תמיכה לבנונית כוללת. במהלך הזה, בציפייה לבנונית לנסיגה ישראלית מלאה מכל אדמת לבנון, נפתחה למעשה מערכה חדשה על עיצוב תנאי הביטחון בגבול הצפוני מול לבנון. במערכה הזו חזבאללה משתמש באזרחים כרכיב מערכתי.

עם פתיחת המלחמה הרוסית באוקראינה, הרבו לצטט את המומחה הצבאי הבריטי גנרל רופרט סמית, להוכיח כמה טעה כשטען שתם עידן המלחמות הגדולות. אולם

בטענה אחת חשובה הוא המשיג ותיאר נכון את מגמת השינוי בתופעת המלחמה ככזו המתרחשת במרחב האזרחי בקרב האזרחים. בספרו "התועלת שבכוח" כתב: "מלחמה בקרב אנשים...משקפת את העובדה המובהקת שאין יותר שדה קרב מבודד שבו נלחמים הצבאות, וגם שהמלחמה איננה מתרחשת בהכרח בין צבאות בוודאי לא בשני הצדדים...זו המציאות שבה האזרחים ברחובות, בבתים ובשדות - כל האנשים ובכל מקום, הם הם שדה הקרב" (סמית, 2013, עמ' 19).

הדין הבינלאומי לענייני מלחמה וגם התורות הצבאיות טרם הפנימו את מהותו של שינוי זה. פליטות של אזרחים יותר מאי פעם, כמו גם נוכחות האזרחים במרחבי הלחימה, הפכו לסוג של "מערכת נשק" - למרכיב יסוד בעיצוב תנאי ואילוצי שדה הקרב. תופעה זו לא הייתה קיימת בשדות הקרב של מלחמת יום כיפור. גם הקרב בעיר סואץ, התנהל בעיר שהייתה מכבר ריקה מכל תושביה.

לחימת כוחות צה"ל בצומת המשולש במהלך הקרב בעיר סואץ (דובר צה"ל)

השוואת המלחמה בממד המודיעיני

במבט ראשוני כשלון המודיעין באוקטובר 1973 נראה כחוזר על עצמו, בפריצת המלחמה בהפתעה הנראית כחוזרת לכאורה באותה המתכונת בבוקר שבעה באוקטובר 2023. אולם מבט עומק ביסודות כשלון ההתרעה מלמד על שונות מהותית. אמנם נוטים בשני האירועים ליחס את הכשלון לקונספציה כוזבת, אולם המונח קונספציה מתגלה שוב ככלי הסברי דל, הרי אין לאדם יכולת לעבד נתונים ולפרש מידע בלי מסגרת התייחסות קונספטואלית. השאלה המשמעותית היא כיצד ניתן להתבונן ביקורתית בהנחות יסוד לקונספציה שלטת.

במבט הזה, הקונספציה שהובילה את מערכות הביטחון לכישלון השבעה באוקטובר 2023, מקיפה ועמוקה פי כמה מזו של אוקטובר 1973. התעלמות הדרג המבצעי מפרסום אמ"ן 8200, בשנת 2022, לתוכנית המתקפה של חמאס "חומות יריחו", היא התעלמות קשה ומורכבת פי כמה מזו שהביאה להפתעה בפתיחת מלחמת יום הכיפורים. מסמכים ראשוניים על תרחיש המתקפה של חמאס לכיוון מרחב עוטף עזה, גובשו והועברו על ידי אמ"ן כבר בשנת 2018. הדרג המבצעי מרמת האוגדה, הפיקוד המרחבי והמטכ"ל לא נענה לתרחיש האיום החדש בשינוי תפיסתי מתאים לשיטת ההגנה בחזית זו, בהתאם לתפנית שהסתמנה והייתה צריכה להתקבל כאיום הייחוס בזירת עזה. גם כשהועברה מיחידת 8200 לדרגים המבצעיים, מהאוגדה עד למטכ"ל, תכנית "חומות יריחו", נטו להבין אותה וכך להדחיק אותה כתוכנית חמאס לבניין כוח, לא כרעיון שיכול להתבטא בתרחיש איום מידי (ברגמן 2024; שובל, 2025).

ראויים לציטוט דבריו הכנים של מפקד 8200 במכתב הפרידה שהפיץ ליחידה, שפורסמו לציבור: "המידע המפורט שהופק והופץ על תוכניות החמאס ועל היערכותו, לא הצליח לנפץ את הבנות היסוד, המודיעיניות והצבאיות, לא בתוך היחידה ולא בתוך שותפיו... באופן אישי כשלתי שלא הבנתי די הצורך ולכן גם לא שיקפתי די הצורך שבמציאות הייחודית בגבול עזה, אנחנו כמערכת מחויבים לניהול סיכונים אחר, הנגזר ממרווח הטעות המזערי הקיים בגיזרה הזו... לא הצבעתי על כך שבמציאות שבה יש הלכה למעשה שתי דיוויזיות קומנדו של נוחבא, בגבול עזה, במרחק דקות בודדות מיישובים ישראלים, ואויבים שנפגשים שוב ושוב עם עוצמתו של המודיעין הישראלי ומפנימים זאת, לא ניתן להסתמך על מרחב התרעה סיגינטי ובוודאי לא נכון לבנות על כך שביום פקודה נצליח להשיג את ידיעת הזהב" (אשכנזי, 2024).

כאן בדיוק טמון כישלון הדרג המבצעי, ביצירת תלות למגננה בהתרעה מודיעינית עד כדי ציפייה לידיעת הזהב, בשעה שרעיון המגננה והנגזרת שלו לתוכניות הגנה, על פי מושגי היסוד של תורת הלחימה, אינם אמורים להיות תלויים בקבלת ההתרעה, בוודאי לא בציפייה לקבלת "ידיעת הזהב" להתרעה.

בלקחי המודיעין בכישלון השבעה באוקטובר עוד יעסקו שנים רבות. לעניינו של מאמר זה חשוב לסכם, כי כשל המודיעין במתן ההתרעה לשבעה באוקטובר סבוך ומורכב ומושרש בתודעה ובתרבות הישראלית הכוללת, בממדים עמוקים פי כמה מכשל המודיעין באוקטובר 1973.

בהתבוננות אישית על כישלון ההתרעה המודיעינית באוקטובר 1973, כתב תא"ל יואל הן פורת שהיה מפקד היחידה שמוכרת כיום כ-8200: "ביטחוננו העצמי כלפי הערבים עולה בהתמדה החל ממאורעות תרצ"ו, דרך כל המלחמות עד 1970. 30 שנה של ביטחון עצמי גואה והולך... כאשר גל של שביעות רצון עצמית רהב ושחצנות מציף את החברה כולה במשך שנות דור, ובמיוחד בשש השנים שבין 1967 ל-1973,

מתקשה המודיעין לחתור נגד הזרם" (בן פורת, 1986, עמ' 21-22). זו הדגשת ההכרה שקציני המודיעין אינם מנותקים מהאווירה הכללית במערכות הביטחון והחברה הישראלית. מה שהיה נכון ל-1973, נכון פי כמה ל-2023.

התלות הראשונה במעלה של קציני המודיעין היא במפקדים האחראים לתפיסה המבצעית. מידע מודיעיני יכול להיאסף ולעבור תהליכי עיבוד בתהליכי העבודה הפנימיים באגף המודיעין, אבל המודיעין כגוף תומך למאמץ המבצעי הטקטי והאסטרטגי, אינו יכול להתקיים כשלעצמו. ההכוונה המבצעית של הדיאלוג המבצעי, בין אנשי המודיעין לבין בעלי האחריות המבצעית בזירות הלחימה, היא מרכיב חיוני בפירוש המידע הנאסף. מה שעבד היטב עד כדי הצטיינות בחיבור המידע המודיעיני לדרג המבצעי העליון בפעילות המב"ם, אולי חסם את הכרת הפער בבירור משותף למשמעויות האיום המתפתח בחמאס. מבצע תקיפה במב"ם אכן מותנע מחקירה השואפת לידיעת זהב. למתקפת פתע של אויב, במיוחד כשהיא מלווה לאורך שנים במאמצי הונאה, היערכות הגנתית נדרשת להתקיים מתוך איתנות בידיעת זהב.

מדובר כאן לא רק בהגדרת צי"ח של הרמה הפוקדת, אלא בשיח משותף ללמידה והכוונה הדדית ולבירור תפניות אסטרטגיות, המחייבות לעיתים שינוי תפיסתי. על אף שבתחום זה גם ב-1973 צה"ל לא הצטיין וכשל בהבנת רעיון המלחמה החדשני של סאדאת, בכל זאת תרחיש האיום של מתקפה מצרית לסיני היה ברור ומשותף לכולם. באוקטובר 2023, לעומת זאת, עצם תרחיש האיום למתקפת חמאס לא הפך להבנה משותפת בין מדרגית, מהמטכ"ל עד האוגדה, ולא התבטא בשינויים מתאימים בהיערכות ההגנתית באוגדת עזה. על כך ידובר לעומק בתחקירים במטכ"ל ובהתייחסות מחקרית אקדמית עניפה שתתמקד בכך בעשורים הבאים.

מתוך הכרת חיוניות השותפות בין מובילי ההערכה המודיעינית, לבין המפקדים האחראים למענה המבצעי, בן פורת ביטא במאמרו ממד משמעותי המונח ברקע לעבודת הערכה המודיעינית, שאותו היטיב לתאר: "כאשר אנשי המודיעין גרסו 'סבירות נמוכה', הניחו ביוזמה ובלא יודעין, כי אם טעות בידם, הרי לכל המרובה תפרוץ מלחמה שבה יוכל הכוח הסדיר הישראלי לבלום את המצרים והסורים, הרי הכוח הסדיר - האווירי, הימי והיבשתי - כבר היו בכוננות מירבית 30 שעות לפני פתיחת המלחמה: ב-5 באוקטובר בשעה 09:00 הוכרז בצה"ל מצב כוננות ג' הגבוה ביותר" (בן פורת, 1986, עמ' 22).

בכישלון ההפתעה של מלחמת יום הכיפורים, מסביר בן פורת, אנשי המודיעין הלכו שבי אחר הלך הרוח בדרג המבצעי העליון, שבטח ביכולות חיל האוויר והשריון במערכי החזית להדוף ביעילות את המתקפה ביממות הראשונות עד לגיוס המילואים. בכישלון ההפתעה של אוקטובר 2023, לעומת זאת, עצם ההערכות בחזית גם מול חמאס ברצועת עזה, גם מול חיזבאללה בצפון, הייתה תלויה תלות יתר בהגעת ידיעת הזהב התרעיתית. סדר הכוחות המצומצם בהגנת זירת הצפון וזירת עזה, לא אפשר רשת ביטחון מגנטית למקרה של העדר התרעה.

מעל לכל, ב־30 השעות שקדמו באוקטובר 1973 לפריצת המלחמה, ההתרעה המודיעינית הפעילה מערכת דיונים במטכ"ל ובממשלה והתנאים בהם התחילה המלחמה, היו תוצאות קבלת ההחלטות בדרג המדיני ובפיקוד הצבאי העליון. באוקטובר 2023, עד לבוקר שבעה באוקטובר, בו החלה מתקפת חמאס, אגף המודיעין לא הצליח לגבש התרעה להתנעת הערכת מצב סדורה. זה אולי ההסבר לכך שבזמן הקצר בין רסיסי ההתרעה שהתקבלו במהלך הלילה לבין עדכון הרמטכ"ל, לא נוצר מרחב לעדכון הדרג המדיני, לשיתופו בהערכת המצב ולהבאתו לידי קבלת החלטות והנחיות לצבא. בהיבט זה, המבט ההשוואתי למלחמת יום הכיפורים מאפשר מיקוד ביחודיות הכישלון המודיעיני של אוקטובר 2023.

כוח מיחידת מגלן בח'אן יונס במלחמת "חרבות ברזל" (דובר צה"ל)

השוואת המלחמות בממד הטקטי

עם כל קשיי טילי הנ"ט ומסת האש הארטילרית, מלחמת יום הכיפורים בצורתה הצבאית הייתה דומה לקרבות השריון הגדולים שהתחוללו באירופה במלחמת העולם השנייה. אם גנרל פאטון האמריקני או גנרל גודריאן הגרמני היו מגיעים לשדות הקרב של אוקטובר 1973, הם היו לגמרי מבינים מה הולך. אילו הם היו מבקרים בלחימה הקשה ברפיח, ג'בליה, עזה... היו מתקשים להבין את צורת המלחמה. ממדי השניוני בצורת המלחמה התבטאו גם בזירת הצפון בלחימה עם חזבאללה.

גישה שמרנית לתופעת המלחמה, מזכירה תמיד שטבע המלחמות לא השתנה. הדבר נכון במידה לא מעניינת. באותה מידה אפשר לטעון שטבע האדם לא השתנה ולסרב להתבונן בשינויים שחלו על תופעות החברה האנושית עם כניסת הרשתות

החברתיות. צורות השיח השתנו, ועיצבו מערכות חברתיות שלא היו בעבר. הלחימה בשטח הבנוי היא לא זו שעושה את ההבדל. לחימה במרחבים בנויים התרחשה בסטלינגרד וגם בברלין. צה"ל במלחמת יום הכיפורים נקלע ללחימה קשה בעיר סואץ. מה שנוצר ברצועת עזה, לעומת זאת, הוא אתגר לחימה חסר תקדים. נקודת המוצא לדפוס המלחמה של חמאס ברצועת עזה מתחילה במיקוד הלחימה אל העיר במלוא מאפייניה החברתיים תרבותיים. בלחימה בסטלינגרד העיר שימשה את שני הצבאות בניצול ללחימה של התשתית הגיאוגרפית של העיר.

בעזה, לעומת זאת, העיר נוצלה גם על מלוא ממדיה האנושיים אזרחיים. מרחב הקיום האזרחי המשיך להתקיים בשילוב היברידי עם צרכי הלחימה ועם מערכות הלחימה בהתבצרות, באגירת התחמושת ובאמצעי הפיקוד והשליטה. העיר כולה על מלוא מוסדותיה האזרחיים – בתי חולים, בתי ספר, מסגדים, מכללות אקדמיות, מוסדות ממשל, הפכה בהכנה של שנים למרחב מבוצר רב ממדי ומקושר הדדי. על העדר העומק המרחבי הנדרש למגננה, פיצו במערכות מנהור תת קרקעי בהיקף שלא הוכר עד כה בתולדות המלחמות. המלחמה התרחשה כך מעל הקרקע ומתחתיה, בפרדסים, במנהרות ובסמטאות הצפופות. כך כיוונו לשלול את יתרונות צה"ל בעליונות אווירית ובתמרון משוריין מהיר. במבט צבאי מקצועי, מומחים בינלאומיים שלמדו את שיטות הלחימה והישגי פעולת צה"ל, ביטאו בגלוי את הערכתם ליכולות צה"ל, שחלקן פותחו על ידי היחידות תוך כדי הלחימה.

בשנים האחרונות לחימת צה"ל השתכללה ביכולות הקישור הצמודות לסיוע קרוב בין כוחות האוויר לכוחות היבשה. השכלול התבטא היטב בלחימה, אבל גם האויב השתכלל ביכולות לחימה חדשניות, רחפנים חמושים, כטב"מים, טילי נ"ט מתקדמים, מטענים מתוחכמים ועוד. גם בגלל התארכות המלחמה הנוכחית, לעומת 19 ימי הלחימה במלחמת 1973, מאמץ למידה והסתגלות מבצעית מהסוג המתקיים במלחמה עכשיו, לא נדרש באותה עוצמה מלוחמי מלחמת 1973. כמובן גבורת לוחמי מלחמת יום הכיפורים וחתירתם הנחושה לניצחון תהיה תמיד מופת רב השראה. בוודאי אין להקטין את הישגי צה"ל ב-1973, אך מבט השוואתי אל המלחמה המתמשכת בשנה האחרונה ובאתגר שמציב חמאס לצה"ל ביכולות ההשתנות, ביכולת לגייס פעילים חדשים ולגבות מחיר מצה"ל בפעילות גרילה ואף להמשיך בירי תלול מסלול לעורף האזרחי הישראלי, הגם שהפכה למזערית – יכול ללמד על היקף ממדי מורכבותה של מלחמה זו. המלחמה עכשיו בולטת בהתהוותה הבלתי ניתנת לחיזוי ומתגלה גם בעומס מנטלי ופיזי המוטל על החיילים הנובע ממצב לחימה מתמשך ברציפות לאורך חודשים ארוכים, כאשר המלחמה עדין רחוקה מלבשר את קיצה.

השוואת המלחמות בממד הפנימי-חברתי ופוליטי

למרות האכזבה ואובדן האמון בהנהגה המדינית, שנבעו מגודל ההפתעה בה פרצה

מלחמת יום הכיפורים, בבחירות שהתרחשו בסוף דצמבר 1973, מפלגות המערך בראשות גולדה מאיר זכו שוב בבחירות. החברה הישראלית הייתה עדיין מלוכדת בהגמוניה של ערכי תנועות הפועלים. כשהביאה נעמי שמר את שירה "לו יהי", שזכה לכוון את זיכרון 1973 בתודעה הישראלית, איש לא העלה על דעתו לבחון אם השיר מבטא הטיה ימנית או שמאלית. בין הנהגת הצבא בדרגי השדה, לבין הנהגת האליטה החברתית בממד התרבותי הכלכלי והאינטלקטואלי, הייתה אז שותפות בלתי מסויגת.

היתקלות של כוחות חטיבה צנחנים מילואים 55 בחא'ן יונס במהלך המלחמה (דובר צה"ל)

באוקטובר 2023 מדינת ישראל נקלעה למלחמה מתוך שסע חברתי עמוק. ביסודות תופעת צבא העם, בגיוס האזרחים להגנת האומה והמולדת, מתקיימים תנאי תלות של תמיכה ושותפות בין האזרחים המתגייסים לבין גורמי הכוח המניעים את התרבות, את המשק ואת היצירה המדעית. תנאים הכרחיים אלו הלכו והתערערו בעשור האחרון, בתהליך שהועצם עם המאבק הפוליטי על השינויים במערכת המשפט. מבחינה חברתית, מדינת ישראל נכנסה למלחמה כשהיא נתונה בהתנגשות בין אליטה ותיקה לבין אליטה חדשה במאבק על ההגמוניה. בהשוואה למצב החברתי הפנימי עמו נקלעה מדינת ישראל למלחמת יום הכיפורים, תנאי הכניסה החברתיים פוליטיים למלחמה האחרונה היו כמעט בלתי אפשריים.

למרות זאת, החברה הישראלית - במיוחד בין הלוחמים - גייסה עוצמות של לכידות, הקרבה והתמסרות שלא היו מוכרות. בגיבוש תפיסת הביטחון הישראלית, בן-גוריון זיהה את חולשת כוח העמידה של החברה הישראלית. בשל כך, בחר במודע בחיזוק כוח המחץ הלוחם במטרה להכריע את המלחמה בשטח האויב בזמן קצר. גם אויבי ישראל זיהו את חולשת כוח העמידה הישראלי לנשיאה בנטל מלחמה

מתמשכת ועמדו משתאים לנוכח גילויי הכוחות שהיו אצורים בצה"ל ובחברה הישראלית.

במכון מחקר ערבי בו יושבים חוקרים מצריים וסוריים, כתבו: "צריך לבדוק מחדש את הנחות היסוד לפיהן ישראל לא יכולה לעמוד במלחמה ארוכת טווח... העמידה האיתנה של ישראל בשנה החולפת היא לא מה שציפו, הם ציפו שישראל לא תחזיק מעמד, שהלחצים מבית ומחוץ יכריעו אותה" (אבו-עלי אקספרס, 2024).

ניצחון מערך המילואים

במבט ראשון, התגייסות המילואים המהירה עם פרוץ המלחמה בשבעה באוקטובר 2023 נראית דומה להתגייסות חיילי המילואים באוקטובר 1973. בהיבטי ההתארגנות בימ"ח, ההתגייסות המהירה במלחמה הנוכחית, התאפשרה לאור יישום לקחי מלחמת יום כיפור. בפיקוד הצפון לדוגמה, חטיבות המילואים הצטיידו במהירות ועד ערב שבעה באוקטובר נפרסו להגנה בגבול הצפון. גם בזירת עזה היו גדודי מילואים שהתייצבו ללחימה בתוך יממה מפתיחת המלחמה. בשתי המלחמות נשאו חטיבות המילואים במלוא נטל הלחימה בהגנה ובהתקפה, ביעילות מבצעית מובהקת. ובכל זאת, ראוי לתת את הדעת לפער משמעותי שנוצר במהלך חמישים השנים ביחס הפיקוד הבכיר של צה"ל למערך המילואים.

לקראת מלחמת יום הכיפורים, למטה הכללי של צה"ל הייתה הבנה ברורה על חיוניות מערך המילואים למלחמה. בשנתיים שקדמו למלחמה, נערך מאמץ ממוקד להגדלת חיל השריון בבניית חטיבות מילואים חדשות. בשנים שקדמו למלחמת "חרבות ברזל", לעומת זאת, חטיבות המילואים של צה"ל ביבשה סבלו לא רק מחוסר משאבים לאימונים, אלא גם מגישה מסויגת ביחס לכשירותן. ההתקדמות שחלה בשיטות לחימה ובאמצעי לחימה במערך הסדיר, חוללה פערים בכשירות יחידות המילואים. היו בצה"ל מפקדים בכירים שנטו לחשוב, כי ניתן יהיה לנהל את המלחמה הבאה בהתבססות על היחידות הסדירות במוקדי הלחימה העיקריים. בפעולה יזומה, בשנים שקדמו לאוקטובר 2023, המטה הכללי גרע כ-200,000 חיילי מילואים מהמצבה. בפתיחת המלחמה, גויסו כ-300,000 חיילי מילואים, מתוכם מעל 60,000 היו חיילי מילואים שכבר נגרעו מהרשימות ותבעו לשוב ולהשתלב במאמץ המלחמה.

עם פרוץ המלחמה בשבעה באוקטובר וגילויי הנחישות ביחידות המילואים, הפיקוד העליון של צה"ל חזר להכיר באי היכולת לנהל את המלחמה ללא התגבורת החיונית של מערכי המילואים. גם בכל הקשור לממדי הכשירויות, יחידות המילואים הסתגלו במהירות לדרישות שדה הקרב ופעלו ביצירתיות מעוררת פליאה (פרל, 2024, עמ' 144).

סיכום

מבט ביקורתי בוחן בכל שבעת הממדים להשוואת המלחמה המתרחשת עכשיו למלחמת יום הכיפורים, יכול ללמד על הקשיים הייחודיים במלחמה זו ועל הסיבות למבוכה האסטרטגית המתלווה לניהול המלחמה מיומה הראשון. ממדי ההשוואה למלחמת יום הכיפורים יכולים להסביר את התמשכות המלחמה ואת הקשיים להשגת סיום רצוי למלחמה מגובה בהסדרים יציבים.

בכל מה שנעשה בשדות הלחימה בשנה האחרונה מתימן, רצועת עזה, יו"ש, סוריה ולבנון, בתוספת התקיפה המשמעותית באיראן, היו למערכת הביטחון הישגים משמעותיים שראוי להכיר בערכם. הדרך לסיום רצוי של המלחמה עדין ארוכה, אבל קיים בסיס לתקווה כי לאחר למעלה משנה בלחימה רבת הישגים, תגיע מדינת ישראל למוצא של כבוד ובשורה קיומית חדשה לכל יהודי שבחר לחיות בארץ ישראל במדינת ישראל, ומוכן לעשות הכול על מנת להגן עליה.

מהכלה לעיצוב מרחבי - הצעה לחשיבה מחודשת על עיקרון מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי

אל"ם (מיל') עינת גפנר-גולדשטיין וסרן (מיל') עמיחי דנינו¹

מאמר זה מצביע על הצורך לאמץ מחדש את עיקרון העיצוב המרחבי אשר היה בעבר חלק מתפיסת הביטחון הלאומי, כמחליף לעקרון ההכלה, לאור השינויים בסדר העולמי והאזורי ובעקבות מלחמת חרבות ברזל. המאמר סוקר את תפיסת ההכלה כנדבך מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל בשנים 2010-2024, ומצביע על האופן שזו השתלבה בסדר העולמי הליברלי. בהמשך מנתח המאמר את השינויים המתרחשים בזירה הפנים ישראלית, הביטחונית והגלובלית, בטענה כי אלו סודקים את תפיסת ההכלה ומחייבים חשיבה מחודשת על העקרונות העומדים בבסיסה. לבסוף, מציג המאמר לאמץ עיקרון אסטרטגי חדש - עיצוב מרחבי אזורי - שיעמוד במוקד תפיסת הביטחון הלאומי החדשה.

מבוא

דבקותה של ישראל במדיניות "ההכלה", שהייתה לבנה מרכזית בתפיסת הביטחון הלאומי הגלויה של ישראל בשני העשורים האחרונים,² היא שהובילה אותה להפתעה הבסיסית אשר אירעה בשבעה באוקטובר. ישראל זיהתה עצמה בעשורים אלו כמדינה ניאורליברלית, באוריינטציה מערבית, השייכת למועדון האקסקלוסיבי של מדינות ה-OECD. מדינה הממוקדת בצמיחה כלכלית ובאיכות חיים אשר קידומן דורש שקט ויציבות. בהקשר הביטחוני שאפה ישראל בתקופה זו, לשמר את הסטטוס-

¹ אל"ם (מיל') עינת גפנר-גולדשטיין, חוקרת בכירה וראש תחום הכשרת בכירים במרכז דדו; סרן (מיל') עמיחי דנינו, מנכ"ל חברת אינבוקאפ ועמית מחקר במרכז מנור.

² במסגרת מאמר זה נעשה שימוש במושגים תפיסת הביטחון הלאומי ואסטרטגיה רבתי כמושגים זהים. קיימות מספר הגדרות למונח אסטרטגיה רבתי (Grand strategy) בספרות לצורך מאמר זה נוכל להשתמש בהגדרתם של בלזק וקרבס: "אסטרטגיה רבתי היא הדרגה הגבוהה ביותר של המעשה המדיני, זוהי תיאורית הניצחון המדינתית המסבירה כיצד המדינה תכוון את אמצעיה המגוונים כדי לקדם ולהשיג את יעדיה הלאומיים" (Balzacq and Krebs, 2021). כפועל יוצא מתפיסת הביטחון הלאומי נגזרות שלוש אסטרטגיות מרכזיות: אסטרטגיה ביטחונית, אסטרטגיה כלכלית-חברתית ואסטרטגיה מדינית.

קו, להימנע מהידרדרות ביטחונית ושינויים דרמטיים, תוך הכלת איומים ביטחוניים שונים. תפיסה זו השתלבה עם הסדר העולמי הליברלי, אשר פעלה לשימור הסטטוס-קוו הבינלאומי המהווה בסיס לצמיחה כלכלית. היגיון זה גרס כי התמודדות עם אתגרים ביטחוניים המפריעים לסדר העולמי תעשה באמצעות הפעלת לחצים כלכליים ומדיניים על ישויות מדינתיות ולא מדינתיות, לחץ זה יעודד ישויות אלו לבחור במשטרי שלטון דמוקרטיים, המאמצים מנגנונים של כלכלת שוק.

"תור הזהב" הכלכלי והביטחוני בישראל הגדיר את ההישג הנדרש מהמערכת הביטחונית כשימור היציבות והשקט, ההכרחיים לצבירת עוצמה כלכלית וטכנולוגית (בנג'י, ינאי ונבו, 2023). בתקופה זו השתמשו בתפיסה הביטחונית המשנות חדשות: רגל ההתגוננות כחלק מתפיסת הביטחון (מרידור ואלדדי, 2018), המב"ם, הסבבים והמבצעים המוגבלים, מבצעי ההרתעה (אורטל, 2019), הפעלת הכוח מתחת לסף המלחמה – מושגים המייצגים את שימור הסטטוס-קוו.

החתירה לשימור סטטוס-קוו עודדה קיפאון תפיסתי. השילוב בין הקיפאון התפיסתי לשינויים אשר אירעו בזירה המקומית והגלובלית גרם לכך שהדבקות ב**סטטוס-קוו יצרה מצב קריטי אשר הצמיח את שורשי האסון**. ההתבצרות ב"וילה ב'וונגל", יצרה בהדרגה תפיסת ביטחון המבוססת על הקמת גדרות בינו לבין שכנינו. ככל שתפסנו עצמנו כאומה עם עוצמה כלכלית וביטחונית גדולה, כך החלו אויבנו להבחין בחולשותינו. היו אלה חולשות שאנו עצמנו לא הבנו ולכן גם לא שיערנו את השפעתן בשל גובה החומות, ברמה המטפורית והממשית, שהוקמו בין מדינת ישראל לבין אויביה.

תפיסת ההכלה הביטחונית, שתתואר בהרחבה בפרק ב', לא התפתחה יש מאין. היא צמחה בהתאמה לתפיסות מקבילות בזירה הגלובלית והמקומית, ואולם שינויים משמעותיים הסודקים כעת את הסדר העולמי הליברלי מחייבים חשיבה מחודשת על חלק מיסודות תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל.³ המגמות המתהוות במזרח אירופה, בים הסיני, ובמרחבים רבים ונוספים מסמנים את המעבר מהסדר הגלובלי-ליברלי, שאפיין את העולם לסדר עולמי רב-קוטבי. מדיניות התחרות החופשית הגלובלית, מוחלפת במדיניות מרקנטיליסטית, אשר במסגרתה מתקיים משחק סכום-אפס בין מדינות שונות. מושגים חדשים מעצבים את הסדר: מכסים ותעריפים, מלחמות סחר, מדיניות תעשייתית לאומית, הגדלת ההשקעה הממשלתית בביטחון ועוד. השינויים הללו אינם פוסחים גם על מדינת ישראל ומקבלים ביטויים בהקשר החברתי והביטחוני.

³ אמנם אין למדינת ישראל תפיסת ביטחון רשמית ומוסכמת, אך נראה שישנה הסכמה רחבה דיה על תכולתה. זו נכתבה מספר פעמים במסמכים שלא אושרו, כמו דוח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור). תפיסת הביטחון התקבעה בתודעה כמבוססת על ארבעת המושגים: הרתעה, התרעה, הגנה והכרעה. נהוג להתייחס אליה גם כאל תפיסת הביטחון הלאומי, אך להבנתנו תפיסת הביטחון הלאומי הנה רחבה יותר מהאסטרטגיה הביטחונית ועליה להתייחס לכלל העוצמות הלאומיות. ראה למשל מחקרה של קים בר, הסוקר את התפתחות ארבעת היסודות (בר, 2024).

הסדר הפנימי החברתי התערער וישראל נדרשת לשורה של הכרעות בנוגע למחלוקות חברתיות ומשטריות, למערכת היחסים בין "השבטים" ובינם לבין המדינה, וכן בכל הנוגע לשיקום האמון במגזר הציבורי ובמוסדות המדינה. קיומה של חברה מלוכדת וחזקה מהווה אתגר מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי, אך הוא לא יידון במאמר זה. האתגרים הביטחוניים, המוכלים לכאורה, התנפצו לזירות מלחמה מאוחדות ועימות לעוד שנים ארוכות. הכרעתם האחד אחר השני אינה יכולה להוות תכנית עבודה מספקת, שכן היא תכלה את המשאבים האנושיים, הכלכליים והתשתיתיים מבלי לייצר מקורות צמיחה ופוטנציאל לשגשוג מחודש.

אחת השאלות שעולה במאמר זה היא, איזו למידה תצמח ממשבר השבעה באוקטובר? זוהי אינה שאלה טריוויאלית. שברים, יכולים להעמיק את ההתגוננות ואף את הביצורים. מתקפת חמאס בשבעה באוקטובר קוראת לנו לחשוף באומץ אינטלקטואלי ומנטלי, את הנחות היסוד עליהן נשענה החשיבה הביטחונית של מדינת ישראל בשני העשורים האחרונים, להבין מחדש את המרחב הגאוגרפי-אסטרטגי של מדינת ישראל לאור השינויים בסדר העולמי ולמצות את המגמות הללו לשם קידום האינטרסים של ישראל.

המאמר בנוי באופן הבא: בפרק הראשון נציג את הרקע לעליית תפיסת ההכלה באמצעות סקירה של שתי התקופות המרכזיות בתפיסת הביטחון הלאומי הישראלית אשר שלטו בכיפה עד תחילת שנות האלפיים. בפרק השני נתח את התגבשות תפיסת הביטחון הלאומי בתקופה השלישית, אותה נכנה תפיסת ההכלה, וכיצד התמודדה אסטרטגית הביטחון עם האתגרים הביטחוניים המתהווים. בפרק השלישי נבאר מדוע תם עידן ההכלה ומדוע מתחייב לחשוב מחדש על מרכיבים בתפיסת הביטחון הלאומי ובאסטרטגיה הביטחונית. בפרק הרביעי נציע עיקרון מארגן חדש, לתפיסה - עיצוב מרחבי אזורי, נדון בקצרה במשמעויותיו ונדגים אותו בשני מישורים מערכתיים אפשריים.

פרק א': תפיסת הביטחון הלאומי בשתי התקופות הראשונות: מהכרעה להסדרה

תפיסת הביטחון הלאומי, היא האופן בו מדינה פועלת להשגת מטרותיה ארוכות הטווח באמצעות אסטרטגיות פעולה שונות - כלכלית-חברתית, ביטחונית ומדינית - המשולבות ומתואמות זו עם זו⁴. תפיסה זו מדגישה את האזון הדינמי הרצוי בין המתחים השונים אשר עימם מתמודדת המדינה בכל אחת מהזירות השונות (Posen, 2014).

על מנת שנוכל להבין לעומק את השינויים הנדרשים בתפיסה הישראלית יש לחזור אחורה ולנתח בקצרה את תפיסות הביטחון הלאומי המתחרות, אשר שלטו בכיפה מאז הקמת המדינה עד היום. בתקופה הראשונה, אשר התקיימה במהלך

⁴ נהוג לעיתים לכנותה "אסטרטגיה רבת-י" (דרור, 2022)

העשורים הראשונים לקיומה של המדינה, ישראל התמודדה עם אתגריה הפנימיים באמצעות תפיסת הממלכתיות הבן גוריונית (קידר, 2009; יציב, 1999). זו הסדירה את האתגרים החברתיים והכלכליים, שנבעו מהגיוון האידיאולוגי והתרבותי, באמצעות כור ההיתוך וכינון מוסדות ממלכתיים. מדיניות זו יצרה את התנאים להתארגנות האומה המגויסת והמלוכדת בעורף ובחזית. האסטרטגיה בזירת השונות כוונה לשינוי רדיקלי של הנחיתות הישראלית.

במישור הביטחוני התמודדה ישראל בתקופה זו, עם האיום ממעגל ראשון באמצעות הרחבה מתמדת של גבולותיה יצירת עומק אסטרטגי⁵ וביסוס ההרתעה מול שכנותיה. במישור הבינלאומי כצעד משלים לכך, פעלה ישראל לצאת מהבידוד הבינלאומי באמצעות כריתת ברית עם מעצמה ויצירת קשרים עם מדינות בלתי מזוהות ותוך ניצול יתרונותיה הטכנולוגיים של ישראל (בן ישראל, 2013). בשנים אלו התפתחה התפיסה לפיה על ישראל להגן על עצמה בכוחות עצמה, אשר הלמה את הבידוד המדיני והגיאוגרפי בו הייתה שרויה ישראל.

במישור האזרחי השאיפה הייתה לכוון חברה ישראלית חדשה שאיננה סקטוריאלית, במישור הביטחוני לייצר גבולות ברי הגנה ולגבש צבא חזק ומודרני ובמישור המדיני לצאת מהבידוד. יש לציין את התלות הדדית שהתקיימה בין מישורי הביטחון הלאומי. במישור האזרחי, גויסה המדינה ומשאביה לפיתוחו וחיזוקו של צבא העם בהקשר האנושי, בהקשר כוח האדם ובהקשרים הטכנולוגיים. תפיסת צבא העם חיזקה בתורה, את כור ההיתוך החברתי, סייעה בקליטת עלייה ובניית האומה. ההתיישבות נכרכה בביטחון, בעיקר באזורי הספר והגבול. תלות זו מכונה על ידי דב תמרי – טוטליזציה של הביטחון הלאומי (תמרי, 2014).

החל משנות השבעים והשמונים ניתן לזהות שינוי דרמטי באופיים של האתגרים הפנימיים והחיצוניים של ישראל (מאוטר, 2019). במישור החברתי-כלכלי, החברה הישראלית עברה תהליכי ליברליזציה כלכליים, קולות מגוונים אשר לא זכו לביטוי במסגרת כור ההיתוך החלו להרים ראש, מגמות אינדיבידואליסטיות, צרכניות וגלובליות החליפו את תפיסת העולם הקולקטיביסטית. איום המעגל הראשון נחלש ובמקומו עלתה השאלה הפלסטינית והאיום על ישראל עבר מצבאות מאורגנים לארגוני טרור (ליש, 2010; ידעי ואורטל, 2013). הברית בין ישראל לאמריקה התחזקה מאוד, וישראל נהנתה מברית זו במיוחד לאחר נפילת ברית המועצות והכניסה לעידן הפקס אמריקנה.

בתקופה זו אימצה ישראל תפיסת ביטחון לאומי שבמרכזה הסדרה ולא הכרעה, הגיון אשר נועד להסדיר את הקונפליקטים בין הכוחות הפועלים, ולא להכריע אף אחד מהם. היגיון ההסדרה שימש את ישראל בזירה הביטחונית ובזירה הפנימית כאחד. כך, למשל, יישמה ישראל הסדרות משמעותיות בזירה הפנימית בתחומים שונים: תכנית היישוב ב-1985 הסדירה את מערכת היחסים בין המדינה לשוק

⁵ גישה זו כונתה על ידי דב תמרי, גישת הלאומיות המרחבית (תמרי, 2014).

הפרטי (קופ, 2010); מערכת היחסים בין הכנסת לבית המשפט הוסדרה במסגרת חוקי היסוד והמהפכה החוקתית אשר הובלה על ידי אהרן ברק; ואימוץ מאפיינים של מדיניות רב תרבותית, אשר החליפה את מדיניות כור ההיתוך. במישור הביטחוני ישראל פעלה להסדרת מערכת היחסים עם הפלסטינים, במסגרת הסכמי אוסלו וחתמה על הסכמי שלום עם חלק ממדינות האזור, בצד הפשרת היחסים עם חלק ממדינות המפרץ. בתקופה זו ניתן לזהות אימוץ מובהק למדי של אסטרטגית ההסדרה, כמאפיין בסדר העולם הגלובלי, כמו מיסוד האיחוד האירופי, עליית כוחן של המוסדות הכלכליים הבינלאומיים, עליית הקונצנזוס בנוגע לווינגטון, משטר הכללים הבינלאומי ועוד (Gerstle, 2022). הניסיונות לערער הסדר העולמי נתפסו כמינוריים וככאלו שניתן לטפל בהן באופן נקודתי.

אווירת ההסדרה הגלובלית השפיעה מאוד על תפיסת הביטחון הישראלית. זו נטשה את הפרקטיקה של כיבוש השטח, ככלי לעיצוב האסטרטגיה הביטחונית, והמירה זאת בהסדרה, ככלי לעיצוב היחסים בינה לבין הישויות הנלחמות עימה (הנקין, 2016). תקופה זו הסתיימה בשתי נסיגות חד צדדיות, אשר נועדו לעצב את המרחב שבין מדינת ישראל לבין לבנון והפלסטינים. אך סמלי הוא שבעוד שהתקופה הראשונה הסתיימה בשילוש שטחה של ישראל במסגרת מלחמת ששת הימים, תקופת ההסדרה התאפיינה בנסיגה של ישראל משטחים רבים - סיני, יהודה ושומרון, עזה ורצועת הביטחון - מתוך הבנה שהסדרת מערכות היחסים בין המדינות מחייבת זאת. ניתן לזהות את הדמיון בין תפיסה זו לתפיסה שראתה חשיבות בנסיגת המדינה מהמעורבות בכלכלה ומעבר לכלכלת שוק חופשי, שהתרחשה בדיוק באותן שנים.

את המעבר הרעיוני מהתקופה הראשונה לשנייה ניתן למצות במעבר מ"קיר הברזל"⁶ שעניינו הכרעת היריב בכל מפגש, לתקופת ההסדרות שהולידו הכרעות אלו וגרמו למדינות ערב לוותר על רצון למחוק את ישראל. במהלך תקופת ההסדרות המענה הביטחוני הצבאי התהווה בדמות "צבא חכם וקטן".⁷

פרק ב': תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל בתקופה השלישית: ההכלה

התקופה השלישית בתפיסת הביטחון הלאומית התחילה בעשור הראשון של שנות האלפיים, תקופה בה התהוו שינויים משמעותיים בכל אחד ממישורי הביטחון הלאומי.

בהקשר הכלכלי חברתי, הייתה ישראל בעיצומה של פריחה כלכלית: היא התקבלה

⁶ ז'בוטינסקי לא כתב על "קיר הברזל" כעל חומה או גדר פיסיים, אלא כעל דימוי בלתי עביר בתודעת הערבים. "בשבילנו הדרך היחידה להגיע להסכם בעתיד היא ויתור מוחלט על כל הניסיונות להגיע להסכם בהווה" (ז'בוטינסקי, 2015), בן גוריון אימץ גישה זו והמשיך אותה.

⁷ תכנית "צה"ל 2000" קיצצה דרמטית את הסד"כ, צה"ל התמקד בעליונות טכנולוגית שמביאה עימה פריצה טכנולוגית ענקית בתחום הדיוק והאש מנגד; אלו הם הזרעים לדוקטרינה הצבאית הדומיננטית בעידן הבא ועד ה-7 באוקטובר - תשלובת המודיעין-מהלומה, אשר תכווין את בניין הכוח והפעלתו לעשורים הקרובים, בדפוסי לוחמה מנגד, מבצעים כירורגיים מונחי מודיעין משוכלל ומדויק.

לארגון ה-OECD ונכנסה רשמית למועדון היוקרתי של המדינות המפותחות; התוצר הלאומי הגולמי השתווה לזה של המדינות המובילות בעולם; חברות ישראליות נסחרו בבורסה האמריקאית בהיקפים חסרי תקדים; הפערים בתוך האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית – כמעט ונסגרו (גורדון, פלוג וקנט-פורטל, 2022). ישראל עברה את משבר 2008 ומשבר הקורונה, אשר טלטל את הכלכלה העולמית, כמעט ללא פגע כאשר יחס החוב-תוצר היה מהטובים בעולם ודירוג האשראי של ישראל בשיאו. כל אלו הובילו אותה לאמץ מדיניות כלכלית המסתמכת יותר ויותר על מנגנוני שוק לפתרון בעיות ופחות ופחות על מנגנונים ממשלתיים.⁸

במקביל, הדרישה לשינוי הסטטוס-קוו והתאמתו לשינויים הדמוגרפיים, שעברו על החברה הישראלית התגברה (מאוטר, 2019). בניגוד לעבר מדינת ישראל אינה מנסה ליצור הסדרה מחודשת בראייה רחבה על מנת לפתור אתגרים אלו. החזון ליצירת ישראליות מכלילה – ננטש. תחתיו עלה חזון השבטים. על פיו המדינה מבכרת להכיל את המתחים בחברה הישראלית, היא אינה מכריעה או מסדירה אותם.

מדיניות זו מבוססת על הנחות היסוד שהשבטים מעוניינים להיות "מוכלים", לקיים כללי משחק אשר יאפשרו חיים משותפים. על פי תפיסה זו, המציאות הכלכלית חזקה מהחיים השבטיים-הזהותיים ותדחוף את השחקנים להשתתפות בחיי החברה והתעסוקה (דנינו, 2023). ראוי לשים לב להבדל המהותי בין תפיסה זו לתפיסת ההסדרה. תפיסת ההסדרה הניחה כי בין השבטים השונים בחברה הישראלית קיימים חילוקי דעות וכי למרות זאת ניתן להגיע לחזון משותף. בתפיסת ההכלה מובלע כי לא ניתן להגיע להסדרה וכי הדרך היחידה היא להכיל את חילוקי הדעות הללו, באמצעות תיחומם וקביעת כללי משחק שימנעו מלחמת אזרחים (שטרן, 2021).⁹

אסטרטגיית ההכלה במישור הפנים ישראלי השתלבה במגמות הבינלאומיות ששררו באותה התקופה, שנים בהן הסדר העולמי הליברלי היה בשיאו.¹⁰ הסדר העולמי זה התמקד בקידום הדמוקרטיה כשיטת משטר אולטימטיבית, שווקים פתוחים וחופשיים והסדרת המשטר הבינלאומי באמצעות כללים ומוסדות בינלאומיים. זוהי תפיסה המאמינה ב-One size fits all והכלת כללים זהים על פני כל הגלובוס שסייעו לקידומו ופיתוחו. גם תפיסה זו מניחה שהסדר העולמי הליברלי חזק מכל

⁸ הדוגמא הבולטת שממחישה את נסיגת המדינה היא היקף ההוצאה האזרחית בישראל אשר הוא מהנמוכים במערב (בנק ישראל, 2023). נסיגת המדינה איננה תופעה חריגה והיא נרשמת במדינות רבות במערב (Mazzucato, 2021).

⁹ תפיסה זו מתבטאת בזירות מגוונות: מדיניות המעודדת איים חרדים בחינוך, באקדמיה ובערים חרדיות, מדיניות המאפשרת איים ליברליים בתחום הדת והמדינה, הגדלת המסגרות האוטונומיות של הציונות הדתית ועוד (דנינו, 2022). תפיסה זו גם באה לידי באופן הכלת האוכלוסיות השונות בחברה הישראלית במסגרת צה"ל (בן ישי ולי, 2024).

¹⁰ ניתן למצוא כתיבה רבה יחסית על נושאים אלו ובמסגרת מאמר זה נסתפק בציון של מספר תופעות בולטות. בתקופה זו התגברה הגלובליזציה ומגיעה לשיאים חדשים. היקף הסחר העולמי בין מדינות העולם נמצא בפריחה, כלכלת סין נפתחה לעולם והיא צומחת בקצב חסר תקדים, מגפת הקורונה הוכיחה את חשיבותו של שיתוף פעולה בינלאומי הדוק ותקופת נשיאותו של ברק אובמה קידמה את ערכי היסוד הגלובליים. הסכמי הגרעין מול אירן הוכיחו כי העולם כולל סין ורוסיה מסוגל לשלב ידיים, בנושאים משמעותיים לקיומו כאשר גם להסכמי האקלים בפריז יש אפקט דומה (Gerstle, 2022).

סדר זהותי-לאומי, והשחקנים מעוניינים להיות חלק ממנו ולא לאתגר את יסודותיו (Druzin, 2024). כל אלו ביטאו את השימוש במושג **הכלה** כמכוון לריסון, לאיפוק וליכולת "להחזיק" בתוך המדיניות את האתגרים, ולהתמודד עימם מבלי להתכוון למנוע או לפתור אותם. המטרה הייתה לתחזק את הסטטוס-קוו הקיים, אשר היה הכר המיטבי להמשך הצמיחה הכלכלית של מדינות העולם.

התפתחות תפיסת ההכלה באסטרטגיה הביטחונית

בתקופה זו התרחשו שינויים גיאופוליטיים דרמטיים באזורנו. האביב הערבי, אשר החל בשנת 2010, ערער בצורה משמעותית את יציבות המשטרים במזרח התיכון. חילופי שלטון התחוללו במצרים, תוניסיה, לוב ותימן; סוריה נכנסה למלחמת אזרחים שבמובנים מסוימים טרם הסתיימה; כוחו הממשלי של חיזבאללה בלבנון עלה בצורה משמעותית; הרשות הפלסטינית נחלשה מאוד, על רקע הבחירות ב-2006 והשתלטות חמאס על רצועת עזה ב-2007.

כוחה של אירן עלה בצורה משמעותית, כשהיא מנצלת את המרחבים השלטוניים החלולים שנוצרו במקומות רבים. ארגוני הטרור התחזקו בחסותה והפכו במהלך העשור האחרון לצבאות טרור בעלי מאפיינים סמי-מדינתיים, המשתמשים במשאבים המדינתיים לשם ביצוע פיגועי טרור (מיכאל ודוסטרי, 2024; שויצר, מזרחי ושפירא, 2023). ארגוני הטרור הפכו מאורחים במדינה או בתא שטח מסוים, לשחקן המעצב את המדינה ואת תנאי השטח לצרכיו.

מדינות המפרץ עוברות גם הן שינויים דרמטיים בתקופה זו. לאור אירועי האביב הערבי הסיקו מדינות אלו כי עליהן לבצע רפורמות משמעותיות על מנת להימנע מהתפרקותן. בתקופה זו, כלכלתן התחזקה והן מצויות בעיצומו של מעבר מכלכלה רנטיירית המבוססת על משאבים טבעיים לכלכלת שוק מודרנית (IMF, 2023). על מנת לתמוך את הצמיחה הכלכלית ולמשוך השקעות זרות לשטחן הגדילו מדינות המפרץ את ההשקעה הכלכלית שלהן במערב, וביצעו רפורמות במערכת הכלכלית, המשפטית אשר הגבירו את עצמאות מערכת המשפט, הקטינו את הנטל הבירוקרטי והעניקו זכויות לנשים. במקביל, ביצעו המדינות הללו תהליך מיתוג אינטנסיבי שכלל השקעה באמנות ובאקדמיה, רכישת ומתן חסות למועדוני כדורגל מובילים בעולם, אירוח אירועי ספורט בינלאומיים ובראשם המונדיאל בקטאר ועוד. בחלק מהמדינות, תהליך השינוי העמוק הזה מבוסס גם על שינוי אידיאולוגי וכינונה של "הדת האברהמית", אשר אפשרה את הפיכתה של מערכת היחסים הנסתרת עם ישראל לפומבית, עד לחתימתם של הסכמי אברהם ואת הקפיצה במערכת היחסים החצי-פומבית עם סעודיה (פולקה, 2023; רביד, 2021).

התפתחויות אלו אפשרו לישראל "להכיל" את ההתרחשויות בזירה הפלסטינית, תוך חתירה להסדרת הסכסוך הישראלי-ערבי, ו"ניהול" הסכסוך של הסוגייה הפלסטינית. הכלת הסכסוכים התאפשרה בזירות שונות: תאוריית ניהול הסכסוך

עיצבה את המדיניות, באמצעות פרקטיקת הבידול בין רצועת עזה ליהודה ושומרון. גם בזירה העזתית בחרה ישראל, מאז השתלט חמאס על הרצועה ב-2007, באסטרטגיית הכלה, שתחת הגיונה התפתח רצף הסבבים מ-2008 ועד "שומר החומות" וכן בהמשך במבצעי "עלות השחר" ו"מגן וחץ". הבידול בין עזה ליו"ש תחזק את הרש"פ וחמאס כריבונים, גם אם מוחלשים ושורדים. זאת ועוד, חמאס ניצל את התאוריה הכלכלית הישראלית לבניית כוחו, הרבה מעבר לשרידותו.

מול האיומים המתפתחים כתוצאה ממלחמת האזרחים בסוריה, ובראשם ההתפשטות המערכת האיראנית האזורית והתחזקות חיבאללה כאופרטור הראשי שלה, הפעלת הכוח הביטחוני-צבאי הייתה ממוקדת. תכליתה היתה סיכול ומניעת יכולות מהאויב, תוך הימנעות מהסלמות שתובלנה למלחמות, כך שגם הלחימה במסגרת המב"ם ואופן ההתמודדות עם חיבאללה, דומות במהותן לתפיסת ההכלה העזתית (שלח וולנסי, 2023; אלון ופרייזלר, 2019). בזירה האירנית ננקטה אסטרטגיה דומה, אשר רואה את המאבק מול אירן כמתנהל במנותק מהזירות האחרות, "ניתוק כפות החתול מהחתול וטיפול באופן נפרד בחתול עצמו" (אורטל, 2021). יש לציין כי תפיסה זו, אשר אפינה את ההסכמים שנחתמו מול איראן על ידי המעצמות, זכתה לביקורת מצד שרי החוץ של מדינות האזור, אשר הדגישו את החשיבות לפתרון כולל, המחבר בין סוגית הגרעין לפעילותה של איראן לערעור היציבות באזור, באמצעות חיבאללה והכוחות המורדים בתימן (Borek, 2021).

תפיסת ההכלה התפתחה כאסטרטגיה מדינית וקיבלה ביטוי ואימוץ בדפוסים הצבאיים בדמות המב"ם ומבצעי ההרתעה והמניעה. תפיסה זו באה לידי ביטוי בתקופת הרמטכ"ל איזנקוט במסגרת אסטרטגיית צה"ל הוא: "לרוב צה"ל נוקט בגישת המניעה וההשפעה, שמטרתה העיקרית לשמר את המצב האסטרטגי הקיים בטווח הזמן הקצר, קרי לסכל את האיומים, להרתיע ולהרחיק את המלחמה" (איזנקוט, 2018). הדוקטרינה שהתפתחה בצה"ל ופורסמה ב-2019 – "תפיסת ההפעלה לניצחון" ותוכנית "תנופה" למימושה, הצביעו על הצורך להתמודד עם האיומים במעגל הראשון ולפתח מסוגלות למערכות מכריעות, אולם זוהי הבנה שלא הבשילה ליישום מערכתי רחב של היכולות.

תפיסת ההכלה הניעה פיתוח דרמטי של יכולות ההגנה של ישראל. על מנת לממש את תפיסת ההכלה השקיעה ישראל באופן משמעותי בפיתוח יכולות ההגנה, והיא התמקמה כעמוד תווך מוסדי רביעי בתפיסת הביטחון הלאומי בעבודת הצוות בהובלתו של דן מרידור ב-2006. ההגנה סיפקה חופש פעולה יחסי הן ביכולת ההכלה, הן ביכולת הפעולה ונטילת הסיכונים במסגרת המב"ם, וכן נתנה מענה להיבטים כלכליים ומדיניים שונים (ענבר ובכרך, 2024). הדוקטרינה שהתפתחה בצה"ל ופורסמה ב-2019 – "תפיסת ההפעלה לניצחון" ותוכנית "תנופה" למימושה, הצביעו על הצורך להתמודד עם האיומים במעגל הראשון ולפתח מסוגלות למערכות מכריעות, אולם זוהי הבנה שלא הבשילה ליישום מערכתי רחב של היכולות.

פרק ג': קץ עידן ההכלה

ההיגיון אשר עמד בבסיס תפיסת ההכלה הוא ההיגיון הליברלי. לפיו הסדר הליברלי הגלובלי מפעיל לחצים כלכליים ומוסדיים כבירים על מדינות שונות למען יאמצו את קונצנזוס ושינגטון. מדינות וארגונים סוררים ייאלצו לאמץ נורמות מוסדיות מערביות - שאם לא כן, הם לא יצליחו להתקיים. ההנחה היתה כי אם העולם כולו פועל במסגרת כללים פיננסיים אחידים, ניתוק של מדינה או ארגון, מהרשת הפיננסית העולמית משמעותו גזר דין מוות. זה ההיגיון שהנחה את ההתנהלות הכלכלית האמריקאית והאירופאית בהקשר הסיני, הרוסי ועם איראן.

ניתן לזהות קווי מחשבה מקבילים בין תפיסה זו לאופן ההתמודדות הישראלית עם חמאס: הראשונה היא הבטחת המצב בו צינור החיים הכלכלי והאזרחי של חמאס תלוי בקשר עם ישראל. השנייה, חמאס כמו ישראל מעוניין לשמר את היגיון ההכלה. היגיון דומה הוחל גם על הזירה הכלכלית-חברתית הפנימית. התפיסה דימתה כי השבטים השונים בחברה הישראלית ייענו לעליונות הסדר ההגמוני וכי הוא יכול להכיל מרידות נקודתיות בו.

ברבות השנים, התערער הסדר העולמי הליברלי בשל מקבץ אירועים משמעותיים, המעידים על כך ששחקנים רבים אינם מעוניינים בהמשך קיומו ובשל יצירתה של כלכלה חלופית לזו ההגמונית האמריקאית. בין אירועים אלו ניתן למנות את היעדר ההיענות של סין ורוסיה למשטר הסנקציות האיראני, ההתעצמות הכלכלית הסינית המאיימת על יציבות שרשרת האספקה הגלובליות, פלישת רוסיה לאוקראינה ועוד (Goddard et al., 2024). כל אלו הובילו לשינויים מרחיקי לכת בסדר העולמי הגלובלי, אשר ככל שעובר הזמן מאמץ מאפיינים מרקנטליסטיים המתאימים לעולם שבו מתקיימת תחרות בין הגושים (Medeiros, 2023).

קשה להבין את האופן שבו התחוללה הדינמיקה שהובילה למלחמת "חרבות הברזל" ללא ניתוח השינויים הטקטוניים - הגלובליים והאזוריים. ההפתעה הגדולה של השבעה באוקטובר הייתה אסטרטגית. מתקפה זו בוצעה מתוך נחישות לשבירת היגיון ההכלה על ידי חמאס. חמאס בחר לבצע פעולה שישראל לא תוכל להכיל מתוך ההבנה שפרידה מהיגיון ההכלה ימנע משחקנים אזוריים וגלובליים להוביל מהלכים לעיצוב סדר יום אזורי חדש של נורמליזציה בין ישראל לסעודיה ופרויקטים כדוגמת החיבור היבשתי בין הודו לאירופה (IMEC). הניסיון לחבל בסדר האזורי והגלובלי המתהווה משותף לחמאס, לאיראן ושלוחותיה, לרוסיה ויש הטוענים שאף לסין.

לאור זאת יש לבחון מחדש את האופן בו איראן מנצלת את השינוי בסדר העולמי ומעצבת דה פקטו את סדר היום האזורי-גלובלי בעת הזו במזרח התיכון. ראו למשל את דברי היועץ הבכיר של ח'מנאי במרץ השנה: "עלינו להגדיל את העומק האסטרטגי שלנו ל-5,000 קילומטרים; על חיל הים והאוויר של משה"מ להתמקד בים האדום ובים התיכון כיוון שהמלחמות העתידיות יהיו בים ובאוויר" (סביון, 2024). זהו סימון להיפרדות המשטר האיראני מהמדיניות המוצהרת המגבילה שנטל

על עצמו, כאשר פניו להרחבת יכולותיו מול אירופה ואף מול ארצות הברית. חיל הים האיראני הקים שלושה פיקודי אוקיינוסים למטרה זו: פיקוד האוקיינוס ההודי, פיקוד האוקיינוס האטלנטי ופיקוד האוקיינוס השקט (ממר"י, 2023). בראייה גאו-אסטרטגית איראן היא לא רק המעצבת המובילה של המרחב המזרח תיכוני, היא מתחילה להתמקם כשחקן גלובלי. ניתן להמחיש זאת גם בפעילות שלוחת החות'ים בבאב אל מנד'ב, המאתגרת את נתיבי השיט החופשיים, אחד מאדני משטר השוק החופשי.

נוכח המציאות החדשה יש צורך "לחשב מחדש" את האסטרטגיה הישראלית באזור. עם התחזקות המגמות הרב קוטביות ובראיה ארוכת טווח, האיום האסטרטגי הגדול ביותר על ישראל הוא הפיכתו של המרחב המזרח תיכוני הקלאסי (מרחב עירק-סוריה-לבנון-ישראל-ירדן-מצרים) לכזה הדומה לדרום מזרח אסיה או דרום אמריקה במלחמה הקרה. מרחב, אשר הגושים מתגושים בו באופן תדיר, באמצעות ארגונים ומדינות פרוקסי המרחיבים אותו. החשש מהתגרענות אזורית, רק מגביר את ההשלכות ההרסניות אשר עלולות להיווצר כתוצאה מכך ומחייב תפיסת ביטחון לאומי הולמת.

פרק ד': קווים ראשוניים לאסטרטגיה ביטחונית

השינויים הטקטוניים בזירה החברתית-כלכלית, הביטחונית והעולמית יחייבו את ישראל לשנות מרכיבים בתפיסת הביטחון הלאומי שלה ואת האסטרטגיה הביטחונית והמדינית בהתאמה. כמו מדינות רבות בעולם המערבי, ישראל צפויה לנטוש את אסטרטגיית ההכלה כהיגיון המוביל ולאמץ גישה פרו-אקטיבית, תחרותית, במסגרתה היא פועלת לעצב את הכלכלה, החברה והביטחון, תוך השתתפות אקטיבית בעיצוב מרחבי של הסביבה המזרח תיכונית.

תפיסת ביטחון לאומי חדשה צריכה להתאפיין במענה הוליסטי, המקיים תלות והשפעה הדדיות בין ממדי העוצמה הלאומית. **טענת המאמר המרכזית היא כי על ישראל לאמץ מספר מונחי יסוד חדשים-ישנים בהקשרים האסטרטגיים. ביניהם התפיסה כי עליה לפעול כשחקן מעצב אקטיבי במרחב המזרח התיכוני.** ניצנים לכך החלו להבשיל בהסדרים מדיניים ובשיתופי פעולה ביטחוניים, בעיקר הגנתיים.

ישראל כשחקן הפועל ביחד עם שחקנים נוספים לעיצוב המזרח התיכון

בתקופת ההכלה, בחנה ישראל את אתגריה הביטחוניים מנקודת מבט צרה – ההשפעה הישירה והקונקרטית על ביטחונה ועל אזרחיה. מדינת ישראל לא פעלה כמעט, במטרה לעצב את המגרש המזרח תיכוני באופן שיהלום את האינטרסים שלה. זוהי אחת מנקודות המחלוקות העיקריות בינה לבין האמריקאים. האמריקאים מתייחסים למזרח התיכון כיחידה המהווה חלק מהסדר העולמי השואף ליציבות.

מדינת ישראל לעומת זאת, מתמקדת בעיקר בביטחונה, גם אם המחיר יהיה אי-יציבות מזרח תיכונית. הגישה הזו עומדת בניגוד לגישת ה"וילה בג'ונגל" ובמובנים מסוימים גם לתפיסת "קיר הברזל" שאומצה שוב בתקופת ההכלה.

דרך הים (סגול), דרך המלך (אדום), ודרכי מסחר עתיקות נוספות, 1,300 לפנה"ס לערך¹¹

גישה זו מדגישה שלושה רכיבים משמעותיים שמשנים את אופן פעילותה הנוכחית של ישראל. ראשית, על ישראל לפעול לעיצוב המרחב, ולא רק לפתור את הסכסוך הנקודתי כאשר זה מתפרץ. אין מדובר בהכרעה, הרתעה או מניעה, אלא על עיצוב מחדש של המגרש באופן שיסנה את אופי הסכסוך. השנייה - פעולה משותפת. ישראל קידשה לאורך השנים את העיקרון על פיו היא "תגן על עצמה בכוחות עצמה" ופירשה זאת לפעולה לבד, גם אם בבידוד מדיני. על מנת לעצב את המרחב, על ישראל לנטוש את הפרשנות הנוקשה של עקרון זה, ולאמץ תחתיו תפיסה לפיה אתגרי האזור אינם רק האתגרים של ישראל. התמודדות איתם ללא שיתוף פעולה, יכולה להיות "גדולה" בכמה מידות על ישראל. שלישית היא נקודת היחוס המרחבית-אזורית. המפה הגלובלית שראתה ישראל לנגד עיניה עד היום,

By Ori- Own work by he: ¹¹

user: after File: Ancient Levant routes.png, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=8989191>

לא הכילה את המזרח התיכון. המדינות השכנות לנו לא נתפסו כפרטנריות לשט"פ כלכלי ותרבותי. המצב השתנה. העולם השתנה. מדינות המפרץ הן מהמקומות העשירים בעולם ואם מדינת ישראל חפצת חיים היא לא יכולה לוותר על מערכת יחסים ענפה עימן. עליה לחזור ולראות את עצמנו כחלק מהמזרח התיכון ולא לשייך את עצמנו רק לעולם המערבי.

הרפרנס הראשון שיש להתייחס אליו כאיום וכהשראה בהקשר זה הוא איראן, הפועלת כמעצב אזורי וגלובלי. הרפרנס השני הוא עיקרון העיצוב המרחבי שישראל אימצה כנדבך קונסטרקטיבי מרכזי באסטרטגית הביטחון ופעלה לפיו בהקשרים רבים בעבר.¹² אנו מעוניינים להצביע על הפוטנציאל הטמון בהרחבת השימוש בהיגיון זה בעיצוב מחדש של רצועת עזה והמרחב המזרח תיכוני. הרפרנס השלישי, הם מנגנוני שיתוף פעולה מולטי ליטארליים שונים המייצרים אינטרסים כלכליים חזקים בין שותפים שונים, מגבירים את שיתופי הפעולה התרבותיים ועל בסיסים מייצרים תפיסה ביטחונית חדשה המגדירה מחדש את גבולות המערכה ואופן ההגנה עליהם. הרפרנס הרביעי הוא המלחמה הבין גושית, אשר התרחשה במסגרת המלחמה הקרה. במסגרת מלחמה זו פעלו המעצמות להרחיב את פעילותן במרחבים שונים על גבי הגלובוס. האופן בו פעלו מדינות בלתי מזוהות, כגון מצרים, למינוף המאבק הבין-גושי, לטובת קידום האינטרסים שלהם, צריך להוות עבורנו מקור השראה בהקשר זה.

העידן החדש אליו אנו נכנסים מחייב את מדינת ישראל לאמץ אסטרטגיה שתשים במוקד שלה את ההתמודדות עם הרדיקליזם במזרח התיכון. מדינות המפרץ כבר מגדירות באופן גלוי ומוצהר את האתגר הזה כאתגר המרכזי עימו הן מתמודדות ועל ישראל לייצר את התנאים להצטרפות עמוקה ורב-ממדית לקואליציה זו. במעגל הראשון, על מדינת ישראל לעצב את מרחב רצועת עזה ומרחב יהודה ושומרון כמרחבים לא רדיקלים באמצעות חיבורם למגמות ולמדינות המפרץ שמובילות בתוכן מהפכות דה-רדיקליזציה (למעט קטאר), במסגרת תהליך שיקום רצועת עזה. זה נראה בלתי אפשרי לעת-עתה בשל תוצאות המערכה בעזה, שלא יצרו בינתיים את התנאי הבסיסי למהלך כזה – תבוסה של חמאס, אולם עשוי להיות אפשרי אם ניצור את התנאים לכך. התבוננות מפוכחת על המצב בלבנון ובסוריה צריכה להוביל אף היא למסקנה דומה.

¹² כך למשל, "תכנית ד" במלחמת השחרור נועדה לייצר רצף טריטוריאלי בין הישובים; תכנית אלון משמשת עד היום תשתית למשטר הביטחון הקיים ביהודה ושומרון ולאורך הגבול עם ירדן, והיא שעיצבה את מרחב יו"ש; תכנית "חמש האצבעות" של אריאל שרון נועדה לתכנון התיישבות ברצועת עזה ולביתורה, באופן שיאפשר שליטה ישראלית ברצועה נוכח גל הטרור שפרץ משם; הסכם הביניים (אוסלו ב') נועד לעצב תנאים לניהול משותף של מרחב יהודה ושומרון באמצעות החלוקה לאזורי A, B, C-; סלילת הכבישים העוקפים יצרה תנועה אחרת לגמרי במרחב לעומת התנועה דרך הערים הפלסטיניות; "חומת מגן" וההיגיון המערכתי המנחה שלה – "טשטוש צבעים" מבטא את ההחלטה לעצב מחדש את מרחב יו"ש באמצעות ביטול דה-פקטו של הגדרת שטחי A, B, C- ועוד (הכהן, 2024). "חומת מגן" היא המערכה האחרונה שהתכוונה לעצב את המרחב ולייצר תנועה תפיסתית מהכלה (התפישה מאז פרוץ "גאות ושפל" ומתוך כוונה ורצון לחזור לתהליך ההסדרי של אוסלו) להכרעה (שליטה צבאית מחודשת וחופש פעולה בכל הערים הפלסטיניות) (לסלוי, 2022).

חיזוק והרחבת מגמת הנורמליזציה, שהחלה בהסכמי אברהם, משיקה לכוונה האמריקאית-מערבית לבניית "מסילות השלום", פרוזדור ה-IMEC (India-Middle East Economic Corridor), כתשובה המערבית לחגורה הסינית (Belt and Road Initiative). למיקומה של ישראל על הדרך בין מזרח ומערב נודע ערך קריטי בראיית ארה"ב וביכולתה לממש את תוכניתה במזרח התיכון וביכולתה להציב תחרות אפקטיבית מול סין. מבחינתה של ישראל זוהי אסטרטגיה למיצובה בארכיטקטורת תחרות מול הגוש האיראני. היא תאפשר לה פוטנציאל למנועי צמיחה כלכליים וביטחוניים אזוריים, המוונים ומזינים את הכלכלה הגלובלית. מנועי הצמיחה עשויים להתהוות מתוך קואליציות ביטחוניות וכלכליות פרקטיות, בצד פיתוח תשתיות תרבותיות משותפות עמוקות יותר - 'אברהמיות'. בו בזמן גישה זו תפתח, במקביל, רסנים וחסמים שיגבילו את התפשטות הציר האיראני.

במונחי הטווח הארוך הרעיון הוא הוליסטי. הוא משנה לא רק את הביטחון, אלא גם את הכלכלה, התחבורה ואופן הקיום של בודדים, קהילות ועמים. הוא מכון לשינוי טרנספורמטיבי עמוק בחברה הישראלית וחיזוק הממד הזהותי "האברהמי", שמבוסס על יחסי שלום וקבלה בין שלוש הדתות המונותאיסטיות. לתפיסה זו יש פוטנציאל לפתח את יחסי ישראל עם החברה הערבית, ישראל ושכנותיה הקרובות וישראל ומדינות המפרץ (פולקה, 2023).

תפיסה זו מאפשרת לרענן את האופן בו אנו תופסים עומק אסטרטגי. מסורתית עיקרון העומק נתפס במובנים של כיבוש שטח ויצירת התנאים לסיפוחו. בעת הזו יש הזדמנות לראות בו עיקרון המתפרש במובנים של עיצוב מרחבי אזורי ללא צורך בכיבוש. על מנת לאפשר את יישומו של העיקרון הזה יש לייצר דרגות חופש באמצעות שותפויות ורישות במרחב.

לפי גישה זו על ישראל לפתח עומק אסטרטגי גאוגרפי-זהותי. עלינו לראות את הגאוגרפיה שלנו פונה מזרחה ולא רק מערבה. המזרח התיכון מהווה כיום אחד ממנועי הצמיחה הגלובליים בתחום הטכנולוגיה והחדשנות. המשאבים המשמעותיים אשר משקיעות מדינות האזור בקידום טכנולוגיות חדשניות צריכים להוביל אותנו לשינוי גישה מהותי בנוגע למקומנו באזור. על ישראל לפתח גישה ביניים הדוגלת ביצירת גאוגרפיה 'פתוחה' (לא פרוצה), לפיה ישראל היא מהות מגודרת מצד אחד, המגינה על האינטרסים הלאומיים שלה ושומרת על ביטחונה, אך גם מאפשרת את היותה "דרך" ו"תווך" תרבותי מצד שני. אנו יכולים לתפוס את ישראל כתווך מאפשר בין מזרח למערב, או בין הודו לאירופה. תפיסה זו מחייבת אותנו לפתח עקרונות יסוד מרכזיים חדשים: שותפות בקואליציות לעומת "הגנה על עצמנו" ("רק") בעצמנו; ניהול המלחמות המקומיות בתוך הקשר ותפיסה אזורית; פעולה סינרגטית במספר מישורים במקביל - הביטחוני, הכלכלי, התרבותי - ליצירת פוטנציאלים חדשים הן לצמיחה והן להתמודדות עם המערכת האיראנית.

יכולתה של ישראל ליצור קוהרנטיות מרחבית בין הלוקלי לאזורי (ובכך גם

לגלובלי) עשויה לאפשר עוצמות חדשות, כאלו של מעצמה אזורית. התבוננות מסוג זה בגבולות המערכת מאפשרת התרחבות, צמיחה ועומק אסטרטגי (לעומת התכווצות) ועשויה לספק מצפן אסטרטגי להגיון המערכות הצבאיות, כמו גם לכלכליות ולדיפלומטיות. יהיה על ישראל לאזן באופן מתמיד בין הצורך ליצור תנאים לרשת ביטחון אזורית רחבה, כלכלית וביטחונית, לבין הצרכים הלאומיים, בדגש הביטחוניים שלה. רשת זו צריכה לאפשר את השגשוג של ישראל, ובו בזמן את שגשוגן של מדינות הברית במזרח התיכון.

נפתח גישה אסטרטגית זו בשני מישורים מערכתיים – במישור הכלכלי ובמישור הביטחוני הרחב.

המישור הכלכלי-מערכתי: הסכמי סחר של מדינות הברית המזרח-התיכונית

המזרח התיכון משתנה באופן רדיקלי בשנים האחרונות. הבירות המסורתיות של העולם הערבי – דמשק, בגדד, בירות, רבת עמון וקהיר – יורדות בכוחן ובמקומן עולים מטרופולינים גלובליים חדשים. בניגוד לבירות המסורתיות, אשר יש להן היסטוריה של מאות ואלפי שנים, הערים החדשות הן בעלות היסטוריה של עשרות שנים בלבד (Miller, 2016).¹³ התפתחותן של ערים אלו מטאורית: גורדי השחקים, המלונות, האוניברסיטאות ואפילו החברות שמוקמות בהן, הם מהיוקרתיים במערב. המהפך שעברו הוביל לכך שאין היום גוף פיננסי משמעותי בעולם שאין לו נוכחות במפרץ. אם בעבר, ניתן היה לטעון שמדובר ב"כסף טיפש" בלבד, התמונה הנגלית היא אחרת (Gray, 2023). תכניות הפיתוח ארוכות הטווח של מדינות המפרץ ולאחרונה הודעתה של ערב הסעודית על הקמת קרן של 40 מיליארד דולר בהשקעה ב-AI, היא רק דוגמה אחת מיני רבות לאלו שיבואו אחריה.

המשך הצעידה של מדינות המפרץ בנתיב כלכלי כזה, מציב את הכלכלה הישראלית בפני סיכוי וסיכון. הסיכוי הוא במימוש של הסכמי אברהם והסכמי הנורמליזציה עם סעודיה. הסיכון הוא במידורה של התעשייה הישראלית מהשקעות אלו ולכך יכולות להיות השלכות רוחב חמורות, לאור היקפן.

הזדמנות כלכלית זו מצטרפת להודעתו של הנשיא ביידן בסיום פסגת ה-G20 שהתקיימה בספטמבר 2023. בפסגה זו, שבועות מספר לפני השבעה באוקטובר, נחתם מזכר הבנות להקמתה של יוזמת ה-IMEC שתחיה את דרך המשי הקדומה. הפוטנציאל הכלכלי והתרבותי העצום שטמון בחיבור בין מדינות המפרץ לישראל, צריך להיות אחד מהאדנים של תפיסת הביטחון הלאומי הבאה של ישראל.

האתגר הראשון ליישומה של תפיסה זו הוא בגיבוש חבילת הסחר בין המדינות השונות באזור. לשם גיבוש הסכמה והטמעת השינויים ההכרחיים בתוך המערכת הישראלית והזרה יש צורך במאמץ רב, שבמסגרתו יש לבצע האחדת דרישות

¹³ החריג היחיד לטיעון זה הוא סעודיה אשר נכסיה התרבותיים והדתיים מאפשרים לה לייצר רציפות בין העולם הערבי הקלאסי לבין מדינות המפרץ המתחדשות.

רגולטוריות ובירוקרטיות, איחוד מכסים, ניהול משותף של הפעילות התחבורתית. כל אלו הכרחיים על מנת למנוע עיכובים, שעלותם עלולה להגיע לעשרות מיליוני דולרים ביום ולהשפיע על אטרקטיביות נתיב תחבורה זה. אלו הם אתגרים אשר ישראל לא התמודדה איתם בעבר, לא במישור הכלכלי ולא במישור הביטחוני.

האתגר השני הוא באיזון הרצוי בין מעורבות מדינות המפרץ בכלכלה הישראלית לבין החשש שמעורבות זו יכולה לפגוע בעצמאותה של מדינת ישראל. חשש מעין זה הועלה עם פרסומה של עסקה לרכישת השליטה בחברת הביטוח הפניקס על ידי ADQ, קרן ריבונית מאבו דאבי. ואכן, שמונה חודשים מאז חתימתה הודיעו הצדדים על ביטולה. הפרסומים בעיתונות על הסיבות לביטול העסקה התמקדו בהיעדר איתות חיובי מממשלת ישראל בנוגע לאישורה העתידי ברשויות הרגולטוריות הישראליות. החשש שכספי החוסכים הישראלים יהיו בניהול זר, הכריע את הכף. עסקה זו מציבה את הדילמה העומדת בפני מקבלי ההחלטות הישראלים, שכן מעורבות גבוהה של מדינות המפרץ בכלכלת ישראל יכולה להיות קללה או ברכה. הדילמה מורכבת ואין כיום הכוונה מדינית ברורה כיצד להתמודד עמה.

האתגר השלישי הוא אופן ניהול מערכת היחסים והנכסים הכלכליים. כניסה לשותפות עמוקה בעלת משמעויות כלכליות אדירות יכולה לשמש כמנוף לחץ על ישראל. ישראל ומדינות המפרץ אינן שחקניות שוות כוחות. מדינות המפרץ נהנות משלטון יציב, בעל ניסיון בינלאומי רב ויכולת גבוהה לנתב לאורך זמן את הספינה המדינית במים סוערים. ישראל מודל 2024 מתאפיינת בחילופי שלטון תכופים, מנהל ציבורי חלש וקושי לנהל מאמצים אסטרטגיים ארוכי טווח. מבחינה כלכלית, פערי הכוחות ניכרים אף הם. התוצר הלאומי הגולמי של סעודיה עמד בשנת 2022 על כ-1.1 טריליון דולר, למעלה מכפול מהתוצר הגולמי הישראלי באותה השנה. על מנת להבטיח שיתוף פעולה בין שווים, ללא נחיתות אסטרטגית מובנית, על ישראל לייצב מחדש את מוסדותיה. שתוף הפעולה בין משרדי הממשלה, אשר נכון להיום, מתקשה להתקיים בתחומים רבים, הינו הכרחי.

שיתוף פעולה כלכלי-חברתי עמוק בין מדינת ישראל לבין מדינות המפרץ מחייב שינוי תרבותי ואף דתי, באופן בו אנו מתייחסים לחברה הערבית ולדת האסלם. שינוי זה הכרחי כדי שהחיבור בין ישראל ובין מדינות המפרץ ייכון על בסיס איתן. נוכח הצורך של ישראל לפעול לעיצוב המרחב, הרי שיצירת חזון ישראלי, ציוני, ארוך טווח, המבוסס על ניסוח מחדש של תפיסת הממלכתיות המוסכם על חלקים נרחבים באוכלוסייה הישראלית הינו אינטרס ביטחוני ראשון במעלה.

יישום התפיסה כמענה לאתגרי הביטחוניים הישירים של ישראל - המערכה על רצועת עזה
חיזוק השותפות הכלכלית בין ישראל למדינות המפרץ פותחת בפני מדינת ישראל הזדמנויות חדשות לעיצוב המרחב הקרוב. אם אנו שואפים לראות שינוי משמעותי ברצועת עזה, עלינו לפעול לחברה למרחב הסוני אברהמי, הלא-רדיקלי. עלינו ליצור

תנאים לטרנספורמציה תרבותית עמוקה של רצועת עזה אשר צריכה לעבור מהציר האיראני לציר האברהמי. שינוי זה יכול לכלול את שילובה של עזה כצומת מסחר על דרך הים בין הודו לאירופה. זהו כיוון עם סיכונים והסתברות לתוצאות לא צפויות, אך הוא גם הסיכוי היחיד למענה בר-קיימא, שייצר תנאים לשגשוג הנגב המערבי ומדינת ישראל כולה (הכהן, 2024).

מערכה צבאית הפועלת תחת היגיון זה תחתור לפיתוח גישה וכלים, שמוכוונים ליצירת האלטרנטיבה השלטונית, תוך כדי פירוק חמאס. הכלים ההומניטריים – מחסות הומניטריים וקווי סיוע הומניטריים נקיים מחמאס למשל – היו יוצרים את האלטרנטיבה. זוהי הדגמה לצורך בתכלית "פוזיטיבית" למערכה, להישג רצוי במערכת, ליצירת מגמה אחרת, במקביל לתכלית המניעתית – פירוק חמאס. בחירה במהלכים מניעתיים בלבד אינה מהווה אסטרטגיה מספקת, כי מטבע הדברים חללים פנויים מזמינים מגמות שליליות והרסניות לא פחות. כך, למשל, איראן מתפשטת באמצעות מרחבים של מדינות כושלות.

חיבור רצועת עזה למרחב הסוני ייצור קוהרנטיות ביטחונית עבור ישראל, בין הלוכלי לאזורי והגלובלי וכך נרחב לצמיחה כלכלית וחברתית-תרבותית. יישום התפיסה מחייב פיתוח דוקטרינה, דפוסים ופרקטיקות אחרים, חדשים כמו יכולת לפעול בעומק (ולא רק בצורת "מנגד" חשאית) ולטוות דרכים במרחב; יכולת לתפקד בקואליציות ובמתחים הקונסטרוקטיביים שהן מספקות; יכולת לחשוב במונחים של אסטרטגיה עקיפה ותכלית "עמומה" (ולא רק "פטישים" ישירים). כל אלה נועדו כדי להתמודד לאורך זמן עם המערכת האיראנית האזורית בכלים מגוונים שיתוו בהדרגה ולאורך זמן צמתים רבות של שיתופי פעולה ברשת האזורית.

סיכום

השבעה באוקטובר מחייב אותנו לבחון מחדש את הנחות היסוד העומדות בבסיס תפיסת הביטחון הלאומי שלנו. בחינה זו צריכה להתבצע באופן הוליסטי תוך הבנת הקשרים וההשפעה ההדדית בין הזירה הפנימית, הביטחונית והמדינית.

על מנת להמחיש זאת, נציע טבלה משווה בין ארבעת עידי תפיסת הביטחון הלאומי; שלושה שנבחנו בפרקים הראשונים וקווים לדמותה של תפיסה חדשה מתהווה.

כחלק מהדיון ביסודות תפיסת הביטחון הלאומי, מציע המאמר את העיצוב המרחבי-אזורי כמסגרת אסטרטגית שהעקרונות – הכרעה, הרתעה, התרעה והגנה – יפורשו לאורה מחדש. עקרון מארגן זה ראוי שיחליף את תפיסת ההכלה אשר מתארת את אופן התמודדותה של מדינת ישראל בזירות שונות עם האיום הביטחוני והפנימי העומד מולה.

אימוץ העיקרון של עיצוב המרחב מעלה שאלות רבות בהן יהיה על ההנהגה המדינית והביטחונית לדון בשנים הקרובות: כיצד יתארגן הסדר העולמי הרב-

קוטבי? מהו המיצוב האסטרטגי המיטבי של ישראל במסגרת סדר עולם זה? מהי מערכת היחסים של ישראל עם מדינות שונות במרחב המזרח תיכוני? מהם הגשרים האזרחיים הכלכליים והתרבותיים שיש לבנות בין המדינות השונות? כיצד כל אלו ישפיעו על הגישה לסוגיה הפלסטינית בכללה ועל אופן ההתנהלות של ישראל ביו"ש ובעזה? ועוד.

מלחמת חרבות ברזל אינה מלחמת העצמאות השנייה, אלא מלחמת הריבונות המתחדשת. העם היהודי הכריז על עצמאות שלוש פעמים ונכשל פעמיים בביסוס הריבונות. מלחמה זו היא תמרור אזהרה הקורא לנו לאמץ דפוסי חשיבה חדשים, שמשנים את הגדרתה של מדינת ישראל מאומה הנלחמת על קיומה לאומה המתבססת במרחב, בנויה על שותפויות מרחביות וקואליציות שיעניקו משמעות מחודשת לעומק האסטרטגי שלה, ייצרו תנאים למנגנוני צמיחה חדשים וכך נרחב לשחיקת היתרונות האסטרטגיים של המערכת היריבה.

אנו נמצאים בתקופה של אי־ודאות גבוהה. העיסוק בתפיסת ביטחון לאומית רלוונטית הוא צו השעה, אך יש להכיר בצניעות וביושר כי אנו צועדים במשעולים חדשים שאחריתם מי יסורנה. "לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין להיבטל ממנה" (אבות ב, טז).

תקופה	איום הייחוס הנתפס	המטרה האסטרטגית המרכזית	המענה האסטרטגי העקרוני	העוצמות הלאומיות הדומיננטיות	הזיקות בין העוצמות הלאומיות	המערכת הבינ"ל וישראל בהקשרה	המערכת האזרחית חברתית
לאומיות מרחבית 1948 עד סוף שנות ה-70	איום קיומי ממעגל ראשון השמדת צה"ל והמדינה	הסרת האיום הקיומי ויציאה מהבידוד הבינ"ל	"קיר הברזל". לאומיות מרחבית (פנימה) והחוצה). מלחמות מכרעות והרתעה. צבא העם.	מדינאות ומנהיגות אזרחית דומיננטיות והצבא ככלי דומיננטי	גיוס הדיפלומטיה והכלכלה למאמץ הצבאי. הדיפלומטיה ממצה את ההישגים הצבאיים.	התהוות הסדר הבינ"ל מאפשרת דרגות חופש למלחמות הכרעה והתרחבות, בגיבוי מעצמות.	בניית אומה "כור היתוך" נרטיב מהודק
הסדרה סוף שנות ה-70 עד סוף שנות ה-2000	הטרור מחבל במהלכי השלום וההסדרה, פוגע בזירה הפנימית (ביטחון פנים ותחושת הביטחון האישית)	לגיטימציה והצטרפות לכלכלה הגלובלית, הדורשת יציבות, תוך הסדרים מדיניים.	הסדרי שלום. מלחמות מוגבלות. הרתעה. צבא חכם וקטן.	הדיפלומטיה "המעשה" הדיפלומטי	הדיפלומטיה מובילה את הצבא והכלכלה והיא קטר הגלובליזציה	סדר דו קוטבי "המלחמה הקרה" והתייצבות הברית בין ישראל לארה"ב (משענות אסטרטגית)	ליברליות וגלובליזציה-אתוס ליברלי והסדרה. קפיצה כלכלית והתבססות כמדינת עולם ראשון. קפיטליזם מרוסן ורווחה לכל. מוביליות חברתית.

רשימת המקורות

- אורטל, ערן (2019). "את מי אנחנו מפחידים? התפתחות הגישה הצה"לית למבצעי גמול והרתעה מול ארגוני טרור וגרילה". **בין הקטבים** גיליון 19, פברואר 2019, עמ' 39-63.
- אורטל, ערן (2021). "להתיש את החתול - אסטרטגיה תחרותית למלחמת ההתשה הישראלית-איראנית" **בין הקטבים** גיליון 35, דצמבר 2021, עמ' 35-50.
- איזנקוט, גדי (2018), **אסטרטגיית צה"ל**, לשכת הרמטכ"ל.
- אלון, ניצן ופרייזלר, דנה (2019). "ריצת מרתון ותקיעת מקלות בגלגלי האויב" - המערכות שבין המלחמות בצה"ל (המב"ם)". **בין הקטבים** גיליון 22-23, עמ' 13-31.
- בן ישי, עפרה, לוי, יגיל ומשה, רינת (עורכים, 2024) **תנופה ותורפה קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל**. פרדס.
- בן ישראל, יצחק (2013). **תפיסת הביטחון של ישראל**. האוניברסיטה המשודרת.
- בנג'ו, יעקב, ינאי ניר ונבו יונתן (2023). "תור הזהב הביטחוני של ישראל ותהליך שקיעתו". **מערכות** גיליון 496, עמ' 8-16.
- בנק ישראל (2024). **דוח בנק ישראל 2023**. הוצאת בנק ישראל.
- בר, קים (2024). **היבטים בהתפתחות המרכיבים הצבאיים של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל**. מרכז דדו.
- גורדון גבי, פלוג קרנית וקנט פורטל רועי (2022). **מובילות בין-דורית בישראל: האם הפערים מצטמצמים מדור לדור?**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- דוסטרי, עומר ומיכאל, קובי (2018). "תהליך ההתמסדות הפוליטית של שחקנים תת-מדינתיים: הנתהלות חמאס בין ריבונות להמשך האלימות". **כתב העת הבינתחומי ללימודי המזרח התיכון**, גיליון 3 עמ' 1-34 אוניברסיטת אריאל.
- דנינו, עמיחי (2023). **מסורתיות וממלכתיות עבה כתשתית ללכידות חברתית בעשור השמיני לקיומה של ישראל**. תנועת תיקון.
- דנינו, עמיחי (2022). **מססטוס-קוו ממלכתי לשבטיות, תחרותיות וביזוריות. דת ומדינה בישראל משנות השמונים ועד היום**. תנועת נאמני תורה ועבודה.
- דרור, יחזקאל (2022). **אמת ממדינת היהודים**. ידיעות ספרים.
- הכהן, יותם (2024). "אור בקצה המנהרה: לקראת מערכה אזרחית" **בין הקטבים**, גיליון 41, עמ' 95-115.
- ולנסי, כרמית ושלח, עפר (2023). **המב"ם על פרשת דרכים: המערכה בין המלחמות 2013-2023 - מה הלאה?**. המרכז למחקרי ביטחון לאומי.
- ז'בוטינסקי, זאב. (2015). **ארץ-ישראל: כתבים**. אריה נאור (עורך) מורשת מנחם בגין ומכון ז'בוטינסקי.
- ידעי, תמיר, אורטל, ערן (2013). "פרדיגמת סבבי ההרתעה - דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום". **עשתונות**, גיליון 1, עמ' 7-21.
- יציב, גדי (1999) **החברה הסקטוריאלית**. מוסד ביאליק.
- ליש, גור (2010). "לקראת תפיסת ביטחון חדשה - ניצחון ללא הכרעה". **מערכות** גיליון 430, עמ' 5-11.
- לסלוי, אהד (2022). **מבצע חומת מגן - מהכלה להכרעה**. מערכות והמחלקה להיסטוריה.
- מאוטנר, מנחם (2019). **הליברליזם בישראל - תולדותיו, בעיותיו, עתידותיו**. אוניברסיטת תל-אביב.
- מזרחי, אורנה ושוויצר, יורם (2020). "המאבק בין ישראל לחיזבאללה על משוואות ההרתעה". **מבט על**, 1358, המכון למחקרי ביטחון לאומי.

- ממר"י (2023). מפקד חיל הים של צבא איראן, שהראם איראני: 'נהיה נוכחים במיצר פנמה'.
- ממ"רי.
- סביון, איילת. (2024). "יחיא צפוי, יועץ בכיר של מנהיג איראן ח'אמנאי: 'עלינו להגדיל את העומק האסטרטגי שלנו ל-5,000 קילומטרים'". ממ"רי.
- פולקה, שגיא (2023). **לחשוב אסלאמית בחינת השיח המוסלמי בן זמננו: הבנת שפה ותרבות כמפתח להכרת השכנים**. מערכות.
- פרס, שמעון (1993). **המזרח התיכון החדש: מסגרת ותהליכים לעידן השלום**. סטימצקי.
- קופ, יעקב (2010). "אלה וקוץ בה: תוכנית הייצוב 1985 ושיטת חוק ההסדרים שנוותה לה", בספר: דבורה הכהן ומשה ליסק (עורכים), **צומתי הכרעות ופרשיות מפתח בישראל**, עמ' 238-261. מכון בן-גוריון לחקר ישראל.
- קידר, ניר (2009). **ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון**. מכון בן-גוריון לחקר ישראל - אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- רביד, ברק (2021) **השלום של טראמפ - הסכמי אברהם והמהפך במזרח התיכון**. משכל.
- שטרן, ידידיה "ממלכתיות ישראלית: שיח זהות ושיח זכויות" בספר: ידידיה שטרן (עורך), **ממלכתיות במאה העשרים ואחת**, עמ' 17-66. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- תמר, דוב (2014). תפיסת הביטחון של ישראל - הגדרות ומאפיינים. בתוך: אלכס מינץ ושאלו שי (עורכים). **עיונים בתפיסת הביטחון של ישראל**. פורום הרצליה לגיבוש תפיסת הביטחון במכון למדיניות ואסטרטגיה.
- Balzacq, Thierry & Krebs, Ronald R. (2021) "The Enduring Appeal of Grand Strategy" in *The Oxford Handbook of Grand Strategy* 1-21 (Thierry Balzacq and Ronald R. Krebs eds.) Oxford University Press.
- Druzin, Bryan H. (2024). "How to Destroy the Liberal International Order" 34 *Duke Journal of Comparative & International Law* 1-37.
- Gerstle, Gary (2022) *The Rise and Fall of the Neoliberal Order*. Oxford University Press.
- Goddard, Stacie E et al. (2024) "Contestation in a World of Liberal Orders" *Global Studies Quarterly* 4(2).
- Gray, Matthew (2018) *The Economy of the Gulf States*. Agenda Publishing.
- IMF (2023). *Gulf Cooperation Council: Economic Prospects and Policy Challenges for the GCC Countries*. IMF.
- Mazzucato, Mariana (2021). *Mission Economy: a Moonshot Guide to Changing Capitalism*. London, Allen Lane.
- Medeiros, Evan S. (Ed.) (2023) *Cold Rivals: The New Era of US-China Strategic Competition*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Miller, Rory (2016). *Desert Kingdoms to Global Powers: The Rise of the Arab Gulf New Haven*. CT: Yale University Press.
- Posen, Barry R. (2014) *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*. Cornell University Press.
- Tobias, Borck (November 29, 2021). "The Gulf States and the Iran Nuclear Deal: Between a Rock and a Hard Place". *Royal United Services Institute*.

המשמעות של מלחמה בניגוד לתפיסה ולמשאבים

עפר שלח וגל פרל¹

תפיסת הביטחון שעיצב ראש הממשלה הראשון, דוד בן-גוריון, הייתה ברורה: על ישראל לחתור למערכות קצרות ועצימות, שמטרתן הכרעה צבאית-אופרטיבית מהירה, שתיצור הרתעה ושתרחיק את המלחמה הבאה. תפיסת המערכה הקצרה, שנבעה מהעדר עומק אסטרטגי בשל גבולותיה הצרים של ישראל, והנטל על החברה והכלכלה בשל ההישענות על מערך מילואים גדול, הכתיבה את בניין הכוח. מטרת מלחמת "חרבות ברזל" שהוגדרו היו מתבקשות לאור זוועות ה-7 באוקטובר 2023. ואולם מקבלי ההחלטות היו צריכים להיות ערים לכך, שהמשאבים שברשותם, ובראש ובראשונה הזמן לניהול המערכה, הם משאבים מתכלים. מכאן שיש לבנות את הכוח ולנהל את המלחמה בהתאם למשאבי המדינה והחברה כדי לקיים את המערכה ולנצח בה.

מבוא

בשבוע הראשון למלחמת "חרבות ברזל" אישר קבינט המלחמה, שזה עתה הוקם, את מטרותיה, כפי שהציג לו צה"ל: מיטוט שלטון חמאס והשמדת יכולתו הצבאית, הסרת איום הטרור מהרצועה על ישראל, מאמץ מירבי לפתרון סוגיית בני הערובה והגנה על גבולות המדינה ואזרחיה (כהן, 2023). באותו דיון הציג הצבא אף לוח זמנים ללחימה: שלב א' - הגנה בשטחנו, השתלטות וטיהור במרחב שנכבש בידי חמאס ב-7 באוקטובר 2023, כתישה אווירית והכנה של המבצע הקרקעי (שהחל בפועל ב-27 באוקטובר); שלב ב' כלל לחימה עצימה ברצועת עזה, ובמקור נאמר שיימשך עד לחודש ינואר 2024, ולאחריו יבואו שלב ג', שעיקרו היערכות הגנתית ופשיטות נקודתיות, ושלב ד' - יצירת מצב קבע שיקבע את הישגי המלחמה (ויס, 2024).

¹ עפר שלח, לשעבר חבר בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, ראש תוכנית "מדיניות הביטחון הלאומי של ישראל" במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS); גל פרל, חוקר בכיר במרכז דדו וסרן (מיל") בעוצבת הצנחנים "חיצו האש".

לוח הזמנים שבו נקב צה"ל, ואשר אושר בקבינט, היה של חודשים רבים: כאמור, לא פחות מארבעה חודשים של לחימה עצימה, ואחריה חודשים רבים של פעילות בעצימות גבוהה יחסית. האמירות של הדוברים השונים בדרג המדיני והצבאי חיזקו מדיניות זו: חודש לאחר פרוץ המלחמה אמר דובר צה"ל תא"ל דניאל הגרי כי "המלחמה תאריך עוד זמן רב" (חדשות 13, 2023); באותם ימים צוטט שר הביטחון יואב גלנט באמירה לפיה למלחמה הזו "אין שעונים, יש לה מטרות" (הראל, 2023). ואילו השר בני גנץ דיבר, כבר בשבוע השני למלחמה, על "מערכה שתיקח חודשים" (צ'חנובר ואייכנר, 2023).

תחת ההלם של אירועי ה-7 באוקטובר ואל מול המטרה המוסכמת של הסרת האיום הביטחוני בגבולות לזמן רב, נראו לוח הזמנים שהציג צה"ל וההחלטות שקיבל הקבינט כמובנים מאליהם. ואולם בפועל זו הייתה הפעם הראשונה בתולדות ישראל שבה התקבלה מראש החלטה לצאת למערכה המנוגדת לא רק לתפיסת הביטחון הקלאסית של ישראל, אלא גם ליסודות בניין הכוח והפעלת הכוח של צה"ל.

תפיסת הביטחון הקלאסית

תפיסת הביטחון שעיצב ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון, דוד בן-גוריון, נשענה על כמה מוסכמות יסוד: ראשית, ישראל לא תוכל להביא להכרעה מדינית באמצעים צבאיים, שכן האויב הערבי (והיום גם המוסלמי שאינו ערבי, ובראש וראשונה איראן), לא יסכין עם קיומה במזרח התיכון, ויחסי הגודל בין הצדדים אינם מאפשרים לישראל להגיע להכרעה מוחלטת. כדברי בן-גוריון, "אנו לא יכולים להניח אף פעם שאנו יכולים לתת מכה אחת ניצחת לאויב וזה יהיה קרב אחרון, שאחריו לא יהיה צורך בהתנגשות ולא תהיה שום סכנה למלחמה...אי-אפשר להעביר אותם מן העולם בגלל כוח האדם הרב שלהם ובשל ריבויים הטבעי" (בן-ישראל, 2013).

ליחסי הגודל נוספו עוד פרמטרים: ישראל היא "מדינת אי" שכלכלתה פתוחה ותלויה במידה רבה בסחר חוץ, העלול להיפגע משמעותית במערכה ארוכה; לכך נוספה גם סוגיית הלגיטימציה הבין-לאומית לפעולתה של ישראל. כדברי הרמטכ"ל משה דיין לאחר מלחמת סיני, "מימיו הראשונים ידע הצבא הישראלי שעליו לתכנן את קרבותיו ולהשיג את ניצחונותיו תוך ימים ספורים, משום שממשלתו לא תוכל, לאורך ימים, להתעלם מהחלטות המוסדות הבין-לאומיים, ולא יהיה בכוחה לעמוד נגד לחץ המעצמות הגדולות שתתבענה את הפסקת המלחמה" (לויטה, 1988, עמ' 34). סוגיה זו הפכה משמעותית עוד יותר בשנים האחרונות, ככל שמעמדה הבין-לאומי של ישראל השתנה, וכך גם הלגיטימציה לפעולתה אל מול אויבים הנתפסים בעיני העולם כחלשים ממנה.

המסקנה של בן-גוריון היתה ברורה: על ישראל לחתור למערכות קצרות ועצימות, שמטרתן הכרעה צבאית-אופרטיבית מהירה, שתיצור הרתעה ותרחיק את המלחמה הבאה. מכך נגזרה גם תפיסת בניין הכוח והפעלתו: מבחינת כוח האדם, "צבא

ההכרעה" של ישראל יהיה חילות המילואים, המאפשרים להגדיל את הכוח הלוחם פי כמה במהירות, ולשנות את יחסי הכוחות המספריים בינינו לבין האויב בזירת הלחימה (בן-גוריון, 1981, עמ' 2-13).

עם הזמן הפך "קיצור משך המערכה" לעיקרון יסוד בפעולת הצבא - ובהתאם גם בבניין הכוח. כך הוגדר גם במסמך אסטרטגיית צה"ל: "קיצור משך הלחימה הוא ציווי קבוע שמחייב את צה"ל לשאוף לקיצור המערכה והקטנת הפגיעה במדינה ככל האפשר, כדי לחזור מהר ככל האפשר לשגרת החיים של אזרחי מדינת ישראל" (אייזנקוט, 2018, עמ' 17).

ואולם, בחינה של דרך הפעולה של צה"ל במערכות של העשורים האחרונים מעלה, כי ברוב המקרים הפעולה הייתה בניגוד לעקרונות אלה, והסתמכה דווקא על תפיסה-בפועל של הארכת הלחימה, שחיקה כמותית של האויב והישענות על מסה ולא על פעולה מהירה להכרעה. יש לכך סיבות רבות, ובהן השתנות האויב, השינויים בפני המלחמה ואף בחברה הישראלית; ואולם מנגד, בניין הכוח בצה"ל לא עבר התאמות דומות, מה שהוביל לאי-התאמה בין בניין הכוח להפעלתו - הבאה לביטוי חריף במלחמת "חרבות ברזל".

בניין הכוח לא הותאם למציאות החדשה

בניין הכוח של צה"ל נגזר גם הוא מן "התפיסה הקלאסית". כבר בימי בן-גוריון הושם הדגש בבניין הכוח על מה שכינה "כוחות מחץ" (חיל האוויר והדרג המסתער ביבשה), שיעבירו את המלחמה במהירות לשטח האויב וייצרו את ההכרעה האופרטיבית המבוקשת. תפיסת המערכה הקצרה הכתיבה את סוגיות המלאים, החימושים - ובעיקר את מודל כוח האדם.

ההיגיון של מודל המילואים כולו נשען על התפיסה של קיצור משך המערכה: ביחס לצבא סדיר המושתת על מתנדבים בשכר, צבאות מילואים הינם מודל יעיל וחסכוני - כל עוד אינם משרתים זמן רב מדי. מודל המילואים אפשר לישראל להחזיק כוחות מיומנים ללחימה בסדר גודל משמעותי, שבהיותם, בביטוי שרווח בצבא בשנים עברו, "חיילים בחופשה של אחד עשר חודש" - יצרו מייד עם גיוסם עוצבות גדולות וכשירות לקרב ששינו באחת את יחסי הכוחות הצבאיים. מודל הגיוס של "צבא העם" יצר גם שכבת קצונה איכותית במיוחד, שכן הצבא יכול למיין ולבחור את הטובים מבין המגויסים והמגויסות שבהמשך עוברים לשרת בתפקידי פיקוד ומטה במילואים (אייזלנד, 2018, עמ' 332). עוצבות המילואים אכן היו הגורם המכריע במלחמות "הגדולות" של ישראל, ולא נפלו בכשירותן, באיכות הפיקוד שלהן ובמשימות שהוטלו עליהן מן הכוחות הסדירים באותו מערך.

ואולם כאשר המלחמה מתמשכת, עלות המילואים גדלה מאוד, הן בהיבט החומרי והן בהיבטים אחרים. התגמול המשולם להם גדול פי כמה מזה של חייל סדיר: על פי מצגת שהציג היועץ הכספי לרמטכ"ל בכנס האגודה הלאומית לכלכלה,

עלותו הישירה של איש מילואים בצו 8 "ממוצע" עמדה במהלך המלחמה על 29 אלף שקלים בחודש, בעוד דמי הקיום ללוחם חוד בסדיר עמדו על 3,374 שקלים (פנחס, 2024) - והנזק למשק מהיעדרותו של איש המילואים מעבודתו היה גדול פי כמה. השחיקה שלהם במערכה מתמשכת גדולה יותר, שכן מדובר לא אחת בבעלי משפחות.

לחימת כוחות חטיבת צנחנים במילואים 551 בבית חאנון, נובמבר 2023 (דובר צה"ל)

רק כדוגמה, ענף ההיי-טק - הענף בעל הערך המוסף הגבוה במשק, המהווה כ-10% מהעובדים אך מייצר כ-20% מהתמ"ג ולמעלה מ-50% מהייצוא של ישראל - משופע באנשים צעירים שהם משרתי מילואים (לפי הערכות, קרוב ל-20% ממשרתי המילואים שגויסו ב-7 באוקטובר עובדים בהיי-טק, ולמעלה מ-20% מעובדי הענף היו במילואים). הנזק למשק מהיעדרות ממושכת שלהם ממקום העבודה הוא משמעותי. בה בעת, למרות הגנות הקבועות בחוק הסכנה התעסוקתית לאנשי המילואים, המהווים מיעוט הולך וקטן מסך האזרחים בגילאים הרלבנטיים, גדול מאי פעם - מה שמוסיף עוד יותר לשחיקה.

אותם דברים ניתנים להיאמר גם על היעדרותו של צה"ל בהיבטי חימושים, חלפים ושאר היבטים פיסיים של הלחימה, כמו גם על ההיערכות בהיבטי משאבים "רכים", כגון לגיטימציה פנימית ובין-לאומית. משאבים אלה גם הם מתכלים, עובדה המשפיעה יותר ויותר על יכולת הפעולה ככל שהמלחמה מתארכת, ובוודאי כאשר מדובר על מערכה של שנים.

"המערכות המתמשכות" הלא־ארוכות - מראית עין מטעה

עם השתנות אופיים של האויבים (ממדינות בעלות צבאות סדירים לארגונים תת־מדינתיים הפועלים באמצעי טרור וגרילה), ואופי המלחמה (בשל ההתפתחויות הטכנולוגיות ועליית איום האש והאיום על העורף), הפכה ההכרעה המהירה למשאת נפש יותר מאשר לאסטרטגיה בפועל. האינתיפאדה הראשונה והשנייה היו לעימותים של שנים, שבהם בא לידי ביטוי רק חלק קטן מכוחו של צה"ל. סבבי לחימה מול ארגוני אויב, שחלקם אף כונו "מלחמות", כגון מלחמת לבנון השנייה, לא היו בפועל יותר מהתנגשויות עצימות־יחסית, שגם בהן לא נדרש גיוס משאבים ארוך ויקר.

באפריל 2006 המליצה ועדה בראשות דן מרידור על הוספת רגל רביעית לשלוש הרגליים המסורתיות - התגוננות. הוועדה המליצה לעשות כן בשל השתנות האיומים על ישראל, בדגש על הירידה בחומרת האיום בפלישת אויב לצורכי כיבוש שטח והעלייה בחומרת איום הרקטות והטילים על העורף (שלח, 2015, עמ' 80). ההמלצה לא אושרה בממשלה מעולם, אך דה פקטו הלכה ישראל והשקיעה רבות במערכות מיגון אקטיביות נוסח "כיפת ברזל" ודומיה. לא הייתה התייחסות של ממש לעובדה, שההגנה המוצלחת על העורף האריכה את המערכה, שכן אפשרה לשני הצדדים לשמור אותה מתחת לסף המלחמה הכוללת. לבנון השנייה (34 ימים) או "צוק איתן" (51 יום) היו ארוכות פי כמה מיום הכיפורים או ששת הימים, אבל לא נדרשה בהן כלל ההתגייסות הלאומית שעמדה בבסיס התפיסה הקלאסית, העול שהוטל על משאבי צה"ל, על החברה ועל המשק, היה זמני וההתאוששות הייתה מהירה.

כתוצאה ממצב זה החלו לצוץ ניצני חשיבה לפיהם מלחמה ארוכה דווקא טובה לישראל, בהיותה הצד החזק בעימות וזה שמשאביו מאפשרים לו להשיג יותר ככל שהלחימה מתמשכת (עמידור, 2020, עמ' 31-32). לדוגמה, בשנת 2011 הופיע בכתב העת 'מערכות', מאמרו של סא"ל ש', ראש ענף במטה חיל האוויר, בשם "התשה: אסטרטגיה נוספת להשגת ניצחון". כותרת המשנה של המאמר מעידה על תוכנו: "שינויים במאפייני המלחמה וכן תמורות חיוביות בחוסנה ובכושר עמידתה של ישראל מאפשרים לה להגדיל את מרחב הבחירה של אסטרטגיות המלחמה. בין היתר ביכולתה כיום - בניגוד לעבר - לבחור באסטרטגיה של צמצום המגע הישיר עם כוחות האויב גם במחיר של התארכות המערכות" (סא"ל ש', 2011, עמ' 4-13).

גורם אחר, ובלתי מוכרז, לבניין הכוח באותן שנים, היה דעיכת הדגש על כוחות היבשה, שהיו עיקרו של "צבא ההכרעה" הבן־גוריוני. הספק בכוחו של צבא היבשה להשיג הכרעה אל מול טבעו המשתנה של האויב, והדגש ההולך וגובר על כוח אווירי ועל עליונות מודיעינית, וביתר שאת מאז הפכה המערכה שבין המלחמות (מב"ם) לדפוס הפעולה העיקרי של צה"ל - גרמו לכך שנתח גדל והולך של המשאבים, מתקציבים ועד קשב פיקודי, הופנו אל המב"ם ובניין הכוח לפעולה מנגד, למרות אזהרות כי ניכרת "התעלמות מן ההשפעה של ההשקעה במב"ם על המוכנות למלחמה, הן בהיבט מוכנות הכוח והן בהיבט תפיסת האויב באשר לרתיעתה של

ישראל מעימות" (שלח וולנסקי, 2023). צבא היבשה הוא גדול, מסורבל ויקר; הזנחתו אפשרה לעמוד באילוצים תקציביים, תוך תחושה שממילא לא יהיה בו כדי להשיג את הניצחון על פי תפיסת הביטחון הקלאסית (חזות, 2024).

התוכניות האופרטיביות והמבצעיות לפעולה יבשתית לא התחשבו בסתירה זו בין המשימה, שלכשעצמה הלכה והסתבכה ככל שארגוני האויב החלו לפתח גם יכולות של צבא סדיר, גדלו בכוח האדם והתבצרו בקרקע ומתחתיה, לבין המציאות המשאבית והאפשרויות לפעולה. צה"ל דיבר על אפשרות שיוטל עליו לכבוש את עזה, אבל לא תכנן ולא בנה כוח למה שהיה ברור שמשימה שכזו תדרוש. התוצאה: צה"ל הגיע ל-7 באוקטובר ללא משאבים מתאימים למשימה שהוטלה עליו מכוח החלטות הדרג המדיני בפתיחתה.

המלחמה עד כה - ללא הלימה בין יעדים, תכנון ואמצעים

הדרג המדיני והצבאי היו אמורים להיות מודעים לפער זה כשהחליטו מה שהחליטו עם פרוץ המלחמה. מטרות המלחמה שהוגדרו היו מתבקשות, וזכו ללגיטימציה ציבורית מוחלטת ואף ללגיטימציה בין-לאומית רחבה, לאחר זוועות ה-7 באוקטובר (נתניהו, 2023). ואולם מקבלי ההחלטות היו צריכים להיות ערים לכך, שהמשאבים שברשותם - כוח אדם, חימושים, כשירות לוגיסטית וכן משאבים "רכים" כמו לגיטימציה בין-לאומית, חוסן כלכלי ותמיכה פנימית, ובראש ובראשונה זמן לניהול המערכה - הם משאבים מתכלים.

כבר בימי המלחמה הראשונים ניכר שישראל נכנסת למערכה שבמכפלת העצימות שלה באורכה היא חסרת תקדים מאז מלחמת העצמאות. במצב זה היו הדרגים הבכירים מחויבים לתכנן ולבצע את המערכה על פי האמצעים, תוך מעקב קפדני על מצבם של כל אחד מהפרמטרים. בפועל, נראה שדבר זה לא קרה. כל זאת אל מול אויב שבנה את עצמו במכוון כדי לבטל ככל האפשר את היתרונות שאפשרו לישראל מערכות קצרות ומכריעות - יתרון מכריע במודיעין ובעוצמת אש אווירית. ביזור הכוח של חמאס, הירידה אל תת-הקרקע, ההתחבאות בתוך האוכלוסייה האזרחית ושאר אמצעים, נועדו כולם לאפשר את שרידותו ובכך להאריך את משך המערכה, תוך הבנה שישראל תיקלע למצוקת משאבים ותסכול בשל חוסר היכולת להכריע במהירות.

יש דוגמאות רבות לניהול המערכה שלא בהתאם לאמצעים הקיימים: הקצב האיטי של התמרון הקרקעי, תוך התקדמות לינארית ושימוש אדיר באש (שאף שניתן להבין אותו בימי התמרון הראשונים, כדי לתת ביטחון לכוחות שלא תמרנו בעצימות כזו שנים ארוכות, הפך עד מהרה לבזבזני וחליף לתחבולה), ללא תחבולה של ממש או תנועת מלקחיים, כך שההגעה לרפיח, למשל, באה רק שבעה חודשים לאחר שהחלה המלחמה; קצב המבצעים הנמוך, עם הפוגות רבות, שנבעו בחלקן מחילוקי דעות בתוך הדרג המדיני אבל גם מחוסר החלטה בדרג האופרטיבי; השימוש הבזבזני

באנשי המילואים, שרבים מהם – בעיקר במערך הקרבי ובתפקידי מטה – שירתו כארבעה חודשים (ולעיתים יותר) בתקופת המילואים הראשונה שלהם, וכבר במהלך 2024 נקראו לתקופה שנייה ואף שלישית; כלכלת חימושים, המביאה לכך שקיימת היום הקצבה בפועל של פריטי חימוש חיוניים, וכן בכשירות כלי הרק"ם, וכמובן ההתנהלות המדינית המרוקנת את משאב הלגיטימציה החיצונית ואף את לכידות הציבור הישראלי (בוחבוט, 2023; בן ישי, 2024; כתבי ישראל היום, 2024; אזולאי, 2024).

על פי תא"ל משה (צ'קו) תמיר, שעסק בהכנת הכוחות לתמרון קרקעי ברצועה בשנים שלפני "חרבות ברזל", והיה לו חלק משמעותי בתכנון המערכה לאחר שפרצה המלחמה, היגיון התמרון בא לידי ביטוי במהלכי כיתור של ערים ברצועה, ניקוז ופינוי אוכלוסייה (שבמהלכם גם נשבים פעילי אויב) ותקיפה בניגוד להיערכות האויב. המערכת היריבה פורקה באמצעות שילוב בין מאמץ אש, שתקף את המנהרות סמוך לתמרון כוחות היבשה לשטח האויב, ואשר שלל מפעילי חמאס את המחסה שבתווך התת־קרקעי ("מקדם השבירה"), לצד מאמץ תמרון יבשתי שצד והרג את פעילי חמאס שנאלצו להישאר מעל פני הקרקע (תמיר, 2024).

היגיון זה התבקש לנוכח טבעו של האויב, וצה"ל אף ביצע מהלכים שונים (כיבוש העיר עזה, למשל) במהירות וביעילות גבוהה בהרבה משל צבאות מערביים אחרים בתנאים דומים – לדוגמה, כיבוש מוצול בידי כוחות עיראקיים בסיוע אמריקאי ארך תשעה חודשים. ואולם מראש היה ידוע שאל מול מטרות המלחמה, כיבוש השטח ופירוק המסגרות של החמאס עצמם לא היה בהם כדי להביא להכרעה. האויב התפצל לרכיבים קטנים, שעברו לפעול בשיטות של גרילה והתמודדות איתם דרשה מאמץ ממושך. וכאן בא לידי ביטוי חוסר המוכנות בבניין הכוח – ולא פחות מכך, העדר פעולה מתבקשת בהתאם למשאבים.

רעיונות אחרים, שהיה בהם אולי כדי להתמודד עם מצב זה – שכאמור, היה ידוע מראש – לא הוכנו ולא נוסו. כך למשל, הכנת כוחות גדולים לפעולה בתת־קרקע, תווך שבו אמנם חלק גדול מהיתרונות של צה"ל במודיעין ואש אינם יכולים לבוא לידי ביטוי, אבל אולי היה בכוחו להמס את חמאס, להפתיע ואולי אף לתרום להכרעה מהירה (חזות, 26 באוגוסט 2024). נשאלת גם השאלה מדוע לא ריכו צה"ל סדר כוחות גדול דיו לתמרון שבבת אחת יתקוף את כלל מערכי האויב ומרכזיו גם במרכז הרצועה ובדרומה, באופן שיפתיע את האויב וימוטט את מערכיו. ניתן להבין מדוע לא קרה כך בראשית התמרון, מהלך שבהיקפו ובעצימותו לא ביצע צה"ל שנים, אך מדוע כעבור כשבועיים לא נבחרה דרך פעולה זו? במקום זאת, צה"ל המשיך ללחום בדרך האיטית, עתירת המסה באש וכוח אדם – עם כוח שלא נבנה כדי להחזיק אותה במשך זמן כה רב.

אין זה אומר שלמצוינות הטקטית לא היה הישג מצטבר. במלחמה הרגו כוחות צה"ל פעילי אויב רבים, בהם מפקדים בכירים, והשמידו מנהרות, מחסני אמל"ח

ומפקדות. אובדן כל אלה, לצד הלחץ שנוצר על האוכלוסייה בשטח ואובדן הריבונות של חמאס בעזה כואבים לאויב ומשמשים מנוף לחץ. אבל התמשכות הלחימה מלמדת כי הצבא התקשה לייצר מהלך תחבולני ברמה המערכתית שיפרק את הארגון במהירות ויקצר את משך הלחימה (פרל, 2024, עמ' 22-27). בחזית הצפון נוהלה מערכת התשה ממושכת במשך 11 חודשים, תחת הנחיה מדינית שלא להגיע להסלמה רבתי, שבה נחל צה"ל הצלחות טקטיות. מששנו מטרות המלחמה ונכללה בהן החזרת תושבי הצפון לבתיהם, פתח צה"ל באופנסיבה של אש מוכוונת מודיעין מדויק, שהיה בה כדי לייצר הפתעה מערכתית במגוון היעדים ובעומק החדירה המודיעינית. בתוך כשבועיים נערפה מרבית הצמרת של חזבאללה, כולל מזכ"ל הארגון חסן נצראללה, ונפגעו קשה מערכים אסטרטגיים שנבנו במשך שנים רבות. שנת הלחימה שניהל צה"ל אמנם הקנתה לכוחותיו ניסיון מבצעי רב אך בסופה נותר עם מגבלות משאביות שהופכות את הכרעת חזבאללה לאתגר קשה פי כמה (חזות ושלח, 2024). יש גם חשש שעם הכניסה לפעילות קרקעית, המבוצעת באופן מוגבל, ללא מסגרת זמן מוגדרת ועם מטרות, כמו "פגיעה בתשתיות אויב", המזכירות את סבבי הלחימה ברצועת עזה, יהיו גם למערכה זו תוצאות דומות לאלה שהושגו בדרום, תוך דלדול נוסף של המשאבים בכוח אדם, באמל"ח ובבליטימציה.

מטוס F-15I רעם נוחת לאחר תקיפת מפקדת חזבאללה בביירות במבצע "סדר חדש" (דובר צה"ל)

האם אכן נדרשת תפיסת ביטחון חדשה?

במאמר הבוחן את הטענה שתפיסת הביטחון הקלאסית קרסה ב־7 באוקטובר, ושנדרשת תפיסה חדשה, היטיב אל"ם (מיל") גור ליש לתאר את השלכותיה של תפיסה אלטרנטיבית: "על־פי 'תופעת המלחמה הארוכה' על צה"ל להיערך, להצטייד ולהכין כוחות למלחמה של שנים. האם המשק הישראלי יעמוד בכך? האם יוכל לשאת את 'הצבא הכי גדול במזרח התיכון' (כמו אחרי מלחמת יום הכיפורים)? האם החברה הישראלית הנושאת על גבה את הכלכלה ומשרתת במילואים תעמוד בכך? האם ישראל תמשיך להיות 'מכה' למשקיעים תחת מבנה כלכלי שכזה? האם אויבי ישראל יצטרכו לעשות עוד מתקפת 7.10 או רק להמתין לקריסה פנימה של פירות התפיסה הבן־גוריונית. ה'נס' של ישראל יוחרב מבפנים. אולי יהיה בידי ישראל צבא מצויד היטב, אבל מה יקרה למדינה שנשמכת עליו" (ליש, 2024).

ציווי המלחמה הקצרה נותר מתאים לישראל נוכח האיום החמור על העורף, שהמלחמה המחיישה אותו הן בהתקפת הפתע של החמאס והן בירי הרקטות שמבצע חזבאללה על יישובי הצפון, והנטל הגובר על המשק. לכן בכל תפיסת ביטחון שלא תהיה עליו להישאר עוגן מהותי. בשעתו אמר הרמטכ"ל גבי אשכנזי שבמערכה הבאה צה"ל חייב "להכריע, להכריע מהר, באופן כזה שבסופו של דבר אף אחד לא ישאל מי ניצח ומי הפסיד" (פיוטרקובסקי, 2010). ציווי זה נותר נכון, ולשם כך נדרש בניין כוח שיאפשר לצה"ל להכריע במהירות את אויביו במעגל הראשון, באמצעות הפעלה חכמה ותחבולנית של עוצמת אש, מדויקת ככל שניתן, ומסה מתמרנת שפוגעת באויב בשטחו, ומייצרת קצב מבצעים ולחץ שלא יוכל לעמוד בפניהם.

אלטרנטיבית, אם מגיעים הדרג המדיני והצבאי למסקנה שפעולה כזו אינה מן האפשר בשל אילוצים מדיניים או אופרטיביים, או בשל היעדר בניין כוח מספיק לפני המלחמה, עליהם לנהל את הלחימה על פי האמצעים – ולחזור למהלכים מדיניים שיעגנו את ההישג האופרטיבי ויאפשרו לסיים את הלחימה מוקדם ככל האפשר. דרך הביניים, לפיה שוחקים את הכוח בפעולה איטית, ומנגד אין חתירה להשגה מוקדמת ככל האפשר של מצב סיום יציב, היא המזיקה מכולן.

ישראל נלחמת מאז אוקטובר 2023 בניגוד לתפיסת הביטחון שלה. ומכיוון שהמשאבים, התודעה הפיקודית והשיח הבין־מדרגי לא השתנו, היא גם נלחמת באופן שמביא אותה לכדי משבר משאבי רב־ממדי המסכן את האפשרות להישג של ממש במלחמה. את התופעה הזו, הנטועה היטב בכשלים של קבלת ההחלטות הביטחונית, יש לתקן – אחרת מובטח כי התוצאות יהיו הרסניות.

המסקנה מתיאור הדברים שהובא למעלה איננה שיש לגבש תפיסה חדשה, אלא שיש לבנות את הכוח ולנהל את המלחמה בהתאם למשאבי המדינה והחברה. נדרש שידוד מערכות בדרכי קבלת ההחלטות, מיסוד אחר של היחסים בין הדרג הצבאי למדיני, פעולה נמרצת ליצירת קונצנזוס ואיחוי קרעים בחברה הישראלית ועיצוב

"חברה מגויסת חדשה", הנחוצה כדי לקיים את המערכה ולנצח בה תוך שמירת ישראל כמדינה דמוקרטית בעלת כלכלה פתוחה ומוטת סחר עולמי שאינה "ספרטה", אלא "אתונה", היודעת להגן על עצמה ובה בעת להיות מקום שראוי לחיות בו בעבור הדור הנוכחי והדורות הבאים.

רשימת המקורות

- אזולאי, יובל (29 בספטמבר 2024). "צה"ל מגיע למערכה בצפון מותש: איבד בשנה סד"כ של 12 גדודים". **כלכליסט**.
- איזנקוט, גדי (2018). "אסטרטגיית צה"ל". **לשכת הרמטכ"ל**.
- איילנד, גיורא (2018). **לא נרדם בלילות**. ידיעות ספרים.
- בוחבוט, אמיר (25 בדצמבר 2023). "הרמטכ"ל מהדק חגורות: צה"ל החל לשמור חימושים למלחמה בצפון". **וואלה!**
- בן-גוריון, דוד (יוני 1981). "צבא ומדינה". **מערכות**, גיליון 2, עמ' 279-280.
- בן ישי, רון (9 במאי 2024). "עם הנזק הצבאי נתמודד. הבעיה היא הרוח הגבית לסינוואר וסכנת האמברגו מהעולם". **Ynet**.
- בן-ישראל, יצחק (2013). **תפיסת הביטחון של ישראל**. משרד הביטחון ומודן.
- הראל, עמוס (17 בנובמבר 2023). "ישראל פועלת בעזה כאילו יש לה את כל הזמן שבעולם, אך עתיד המערכה סבוך". **הארץ**.
- ויס, דנה (15 ביוני 2024). "חבר הקבינט הפורש גדי איזנקוט ללא מעצורים: 'באתי כדי לומר את האמת'". **N12**.
- חדשות 13 (7 בנובמבר 2023). "צה"ל: 'המלחמה תיערך עוד זמן רב; עוסקים במהלכים להשבת חטופים'". **רשת 13**.
- חזות, גיא, (2024). **צבא ההייטק וצבא הפרשים**. מודן והוצאה לאור של משרד הביטחון.
- חזות, גיא (26 באוגוסט 2024). הרצאה בכנס פורום המפקדים והלוחמים. תל אביב.
- חזות, גיא ושלח, עפר (30 בספטמבר 2024). "תמרון יבשתי בחזית הצפון - משמעויות והשלכות". **המכון למחקרי ביטחון לאומי**.
- כהן, גילי (16 באוקטובר 2023). "מיטוט שלטון חמאס ופתרון לסוגיית החטופים: מסמך מטרות המלחמה נחשף". **כאן 11**.
- כתבי ישראל היום (26 ביוני 2024). "בין עזה לצידון: האפשרות להסלמה בצפון - והאתגרים המורכבים". **ישראל היום**.
- לויטה, אריאל (1988). **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**. הקיבוץ המאוחד.
- ליש, גור (אוגוסט 2024). "האם נדרשת תפיסת ביטחון חדשה בעקבות אירוע השביעי באוקטובר? תופעת המלחמה הארוכה". **מרכז בגין-סאדאט**.
- נתניהו, בנימין (8 באוקטובר 2023). "דברי ראש הממשלה נתניהו בתום דיון הקבינט המדיני-ביטחוני". **משרד ראש הממשלה**.
- עמידור, יעקב (אוקטובר 2020). "תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל". **בין הקטבים**, גיליון 30-28, עמ' 19-34.
- פיטרקובסקי, שלמה (12 באוקטובר 2010). "אשכנזי: המנהיגות בשדה נשענת על המקצועיות". **ערוץ 7**.
- פנחס, גיל (27 ביוני 2024). "מצגת היועץ הכספי לרמטכ"ל בכנס האגודה הלאומית לכלכלה". **אוניברסיטת רייכמן**, הרצליה.
- פרל, גל (ספטמבר 2024). "איפה התחבולה?". **מערכות**, גיליון 503, עמ' 22-27.
- צ'חנובר, יעל ואייכנר, איתמר (18 באוקטובר 2023). "גנץ בהלוויית ראש המועצה: המלחמה בדרום, ואולי גם בצפון - תיקח חודשים". **Ynet**.
- סא"ל ש' (פברואר 2011). "התשה: אסטרטגיה נוספת להשגת ניצחון". **מערכות**, גיליון 435, עמ' 4-13.

- שלח, עפר (2015). **האומץ לנצח**. ידיעות ספרים.
- שלח, עפר וולנסי, כרמית (יולי 2023). המב"ם על פרשת דרכים. **המכון למחקרי ביטחון לאומי**, מזכר 225.
- תמרי, דב (2011). **האומה החמושה**. מערכות ומודן.

ראיונות:

- תמיר, משה (2024). ראיון.

שער שני

הדרך למלחמת חרבות ברזל

מערכי ההגנ"א החדשים מכופפים את כנף הכטב"ם, את טילי התקיפה וגם את המסוקים

תא"ל (מיל') שחר שוחט ויאיר רמתי¹

מערכי ההגנ"א הנוכחיים והעתידיים שונים מאלו שהכרנו בעבר, במשך למעלה מ-100 שנים, והם אכן הצליחו לאחרונה לכופף גם את כנף הכטב"ם, את טילי התקיפה ואת המסוקים. משחקי החתול והעכבר בין ההגנה האווירית לכלי הטיס, צברו תנופה בשנים האחרונות והתרחבו לתחומים חדשים. לא עוד מיקוד ביירוט פלטפורמות אוויריות (ע"ע נגד מטוסים - נ"מ) כי אם דרישה הולכת וגוברת לטיפול יעיל בחימושים, בכטב"מים, ברקטות, בטיילים ועוד. הלחימה במזה"ת, באוקראינה ואף ב"חרבות ברזל", אימתה אבחנה זו ואכן יש לצפות לעיצוב שונה וחדש של שדה המערכה האווירי כבר בעתיד הקרוב.

מבוא

התפתחויות השנים האחרונות בתחום הלוחמה האווירית ההגנתית, מבשרות על שינויים שיכולים להפוך למשמעותיים. הן משרטטות וקטורי השפעה על מרחב מצבי הלחימה בעולם, באוקראינה ובמזה"ת, היום ובעתיד הנראה לעין. להיכן בדיוק יוליו וקטורים אלו את שדה המערכה העתידי? בשלב זה קשה להעריך. צפויה כנראה דיפרנציאציה בין הזירות השונות בעולם, ותידרש פרספקטיבת זמן לגזור הערכות משמעותיות ומבוססות אודותן.² ראוי להעיר כי לעיתים, התפתחויות אלו אינן מתכתבות עם הנחות היסוד הצבאיות והביטחוניות שאליהן הורגלנו בעשורים האחרונים, כך עפ"י דוחות אודות ההגנ"א באוקראינה (Rostker, 2023). בירור ולימוד המציאות המעודכנת בתחום הלוחמה האווירית והפנמתה, יצריכו תקופת הסתגלות של הצבאות בעולם. כל אחד בקצב שלו, בסביבת הלחימה הרלוונטית אליו ובמגבלות המעטפת התעשייתית והתקציבית שבה הוא מצוי.

¹ תא"ל (מיל') שחר שוחט הוא סמנכ"ל אסטרטגיה בחטיבת מערכות להגנה אווירית ברפא"ל, לשעבר מפקד הגנ"א בחיל האוויר; יאיר רמתי הוא יו"ר RSL ואיש עסקים. לשעבר ראש מנהלת "חומה" במשרד הביטחון.

² ראו דיון טרם הלחימה העצימה באוקראינה ו"חרבות ברזל", (Borchert et al. 2021).

כעובדה מוצקה המתחדדת בשנים האחרונות, התעשיות הביטחוניות הישראליות העוסקות בהגנה אווירית חוות את משמעותן של התפתחויות אלו בשווקים הגלובליים שבהם הן פועלות, בדמות מסעות רכש ועלייה חדה בביקוש דווקא בסגמנט שוק זה.

הרעיון המרכזי

עולם ההגנ"א הטכנו־טקטי מתעצב מחדש, ובקצב מהיר

- ◆ מערכות ההגנ"א בעולם, מעדכנות מיצוב ומרחיבות את ספקטרום המשימות המוטלות עליהן.
- התוצאה הראשונה המסתמנת – הלוחמה האווירית משנה פניה.
- התוצאה השנייה המסתמנת – סביבת הלחימה החדשה של ההגנ"א, באוקראינה ובמזה"ת, משתנה. היא דוחפת להגדלת היקף הכוח, לזינוק ברמות מלאי המיירטים ולהסתת דגשים בשדה הקרב.
- ◆ בפועל, הולך ומתפתח דו־קרב ממושך ושוחק בין החימוש המדויק מנגד (STAND OFF) לרבות פלטפורמות השיגור שלו, לבין מערכי ההגנה האווירית, ע"ע "משחקי חתול ועכבר"

תצפיות משדות הקרב

עד פתיחת המערכה באוקראינה בפברואר 2022, נצבר בעולם ניסיון מבצעי בלתי מבוטל, שהתאפיין בסביבת לוחמה קצרה, לרוב פחות עצימה. דוגמה מובהקת היא הלחימה בחבל גורנו־קראבאך בין ארמניה לאזרבייג'ן שבה נראו ניצני אש מדויקת מנגד, מטוסי סיוע קרוב, מסוקי קרב, כטב"מים חמושים מול הגנ"א בשני צבאות שונים בגודלם ובאופיים (שוחט ורמתי, 2021). בזירתנו, הוא התבטא בתקיפות של הפרוקסי האיראני החות'י, שממנו סבלו כחמש שנים סעודיה ואיחוד האמירויות, שספגו את האש ארוכת הטווח שלהם. החות'ים, נעדרי כוח אווירי מוטס, הפעילו בהצלחה בלתי מבוטלת מגוון אמצעים מנגד – רקטות, טילים בליסטיים, טילי שיוט וכטב"מים בעוצמה ובדרגות סנכרון משתנות.

איראן, שאף היא כמעט נטולת חיל אוויר משלה, הפגינה תקיפה מדינית, על מתקני הנפט של ערמקו בסעודיה (14 בספטמבר 2019), תוך שימוש משולב של כטב"מי נפץ עם טילי שיוט, מהסוג שתקף כ־5 שנים אחר כך את ישראל, במהלך "חרבות ברזל".

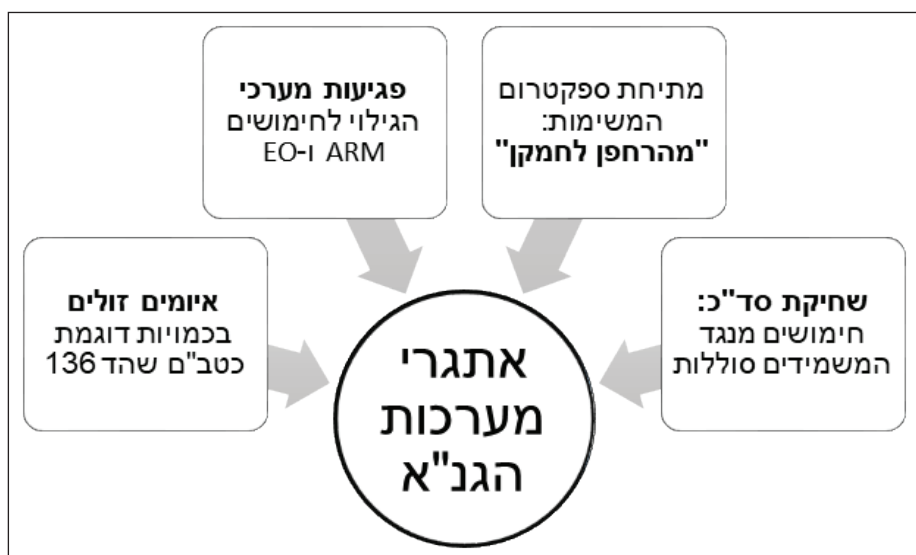
באותה תקופה ניכרו ניצני ההתמודדות של מערכות הגנ"א מול כטב"מים חמושים ובהם נרשמו, לראשונה, שני כישלונות של מערכי הגנ"א מזרחי מדגם פנציר (PANTZIR) קצר הטווח, מול כטב"מים טורקיים חמושים TB-2 בזירת סוריה ולוב. במקביל, הוצגו הצלחות מתועדות של חיל האוויר הישראלי לפגוע במטרות בעומק

בסוריה בנוכחות מערך הגנ"א משמעותי בסוריה. ניסיון דומה מהלחימה בנגורנו־קראבך של כטב"מים חמושים אזריים, לרוב מהשבוע השני והשלישי לחימה מול הגנה אווירית ארמנית שנשחקה עד מועד זה, הצביע דווקא על עליונות הכטב"ם הטורקי החמוש.

כבר בפתיחת הלחימה באוקראינה, במהלך פברואר-אפריל 2022, חזה העולם באפקטיביות הרבה, אף כי לא ממש מפתיעה, של טזק"א (MANPADS) לצד טילי הנ"ט (ATGM) מהדורות האחרונים, כאשר הם נפרסו בהיקפים רבים מול כוח אווירי ומשוריין של מעצמה - רוסיה (Mitchell, 2024). שילוב צפוף של טילים אלו, גרם לאבדות כבדות בלתי נסבלות במערך מסוקי הקרב הרוסי, ומטוסי הסיוע הקרוב SM25-SU עד כדי שיתוקם (Rostker, 2023; Sharma, 2023).

לרוסים לא נותרה ברירה והם נאלצו לשלוף את מרבית כלי הטיס הללו מהחזית תוך שהם מותירים פער בכוח האש שנשען על ארטילריה בעיקר. מנגד, מערך ההגנ"א הרוסי העצמאי (PVO) גרם, בשבועות בודדים, לקריסת כוח הכטב"ם החמוש האוקראיני שהורכב מ־50 פלטפורמות TB-2 טורקיות חמושות, עד היעלמותו מהזירה (Stoll, Hoehn and Courtney, 2024).

זהו ציון דרך חשוב בהיסטוריית ההתמודדות של כטב"מים בינוניים ויקרים, מול מערכי הגנ"א מתקדמים (HELOU, 2023; Tiwari, 2023; Axe, 2023).

יותר משימות יירוט, עלייה ברמת הסיכון ושחיקת הכוח, לצד צורך במיירטים רבים וזולים

גם ההגנ"א הרוסית הפגינה יכולותיה, תוך שהיא דוחקת את מעט המטוסים האוקראינים מהחזית. התגובה הרוסית להצלחות ההגנ"א האוקראיניות ארכה כמה חודשים ונשענה על 4 נדבכים (Bronk, Reynolds and Watling, 2022). הראשון - הסגה

לאחר של מערכי הקרב והימנעות מהפצצה ישירה (חימושים קצרי טווח), שעליה התבסס חיל האוויר הרוסי, תוך מעבר הדרגתי לשיגור פצצות אוויר-קרקע גולשות (STAND OFF) מאולתרות. השני - שימוש אינטנסיבי בחימושים מדויקים ארוכי טווח מנגד (STAND OFF): טילי שיוט ממגוון סוגים, טילים בליסטיים, כטב"מים מתאבדים (המונח כטב"ם המיוחס לכלי טיס איראני זה אשר נע עצמאית לכיוון אחד ללא תקשורת לאחר - עלול להטעות. זהו יותר "טיל שיוט איטי וזול". במערב הוא מכונה לרוב: one-way attack drone) שנרכשו מאיראן והורכבו ברוסיה, ואפילו טילים היפר-סוניים. קצב השיגורים נותר גבוה עד היום (MacDonald, Brinson, Brown and Sivorka, 2024), והוא ניצב על רמה של כ-600 חימושים לחודש. מדובר בעדות מובהקת ליכולת הייצור המופלאה של הרוסים (MacDonald, Brinson, Brown and Sivorka, 2024). השלישי - ניצול סד"כ הולך וגדל של משוטטים אלקטרו-אופטיים מסוג LANCET 3, שההגנה האווירית בעולם, מתקשה לטפל בהם - לצורך תקיפת מטרות נעות. והאחרון - שימוש ברחפנים חמושים (לרוב רחפנים מסחריים מהירים - הנקראים בעגה המקצועית FPV) שמקורם מסחרי, ברום הנמוך הטקטי. גם מול קטגוריה זו המענה של מערכי הגילוי וההירוס - חלקי מאוד ובעייתי למדי.

שברים של כלי תקיפה רוסיים בקייב, כולם של חימוש מנגד³

תוצאות התנגשות זו, מזווית ראייתם של מפקדי ההגנ"א האוקראינית, היו מעורבות. באופן ייחודי לאוקראינה, הם נדרשו לבצע מעבר חפוז, שארך כשנה, מצידוד מזרחי לסוללות הגנ"א מערביות שתרמו מדינות אירופה וארה"ב. כתוצאה מכך, התפתח

³ By Kyivcity.gov.ua, CC BY 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=132001507>

בעבור האוקראינים סיוט לוגיסטי בדמות ריבוי סוגי מערכות טק"א. גם הפער הגדול באמצעי גילוי ושליטה, שזוהה כבר בפתיחת הלחימה, לא "נסגר" במהלך כשנתיים, עקב פגיעות רציפות ומתמשכות של הרוסים במכ"מים האוקראיניים.

מטוס התראה רוסי A-50 מדגם שהופל על ידי אוקראינה⁴

סוגיית ההתמודדות עם צריכת מיירטים בקצב חדש ובלתי מוכר, שרוקנה בהדרגה לא רק את מלאי המיירטים באוקראינה אלא גם זה הקיים באירופה ובארה"ב, נותרה תלויה ועומדת. בחלוף כשנתיים המערב איננו מצליח "לסגור" את הפער הזה (LaMear, 2024). גם המאמצים להקטין את הפגיעה בסוללות ההגנ"א האוקראיניות שנגרמה מהחימוש המדויק וארוך הטווח הרוסי, התבטאו בהצלחה חלקית בלבד (ע"ע: "מי יגן על המגינים?") (Novikov, 2024). מכאן המצוקה האוקראינית שהביאה לכדי פניות / לחצים דחופים לגרמניה ולצרפת לספק עוד סוללות הגנ"א לאוקראינה (Novikov, 2024; Carlson, 2024).

מעבר הדרגתי בהגנ"א בזירות הלחימה בעולם:

מיירוט פלטפורמות -> ליירוט חימושים שגוזר קפיצה בצריכת מיירטים

במקביל, מערכי ההגנ"א האוקראינים הציגו לא מעט הישגים משמעותיים. הם יירטו לילה-לילה, חלק מאמצעי התקיפה המדויקים מנגד ששיגרו הרוסים. אף כי הרבה פחות מההצהרות המתלהמות של משרד ההגנה האוקראיני. והעיקר - רשמו פרק חדש במניעת גישה A2/AD (Anti-Access/Area Denial) (Bowsher, 2023) של מטוסים רוסיים לשטח אוקראינה ואף עשרות קילומטרים רבים בתוך המרחב

⁴ By Maxim Maksimov - <http://russianplanes.net/EN/ID51728>, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=16187177>

האווירי הרוסי. התוצאה - חיל האוויר הרוסי (VKS) איננו יכול יותר להטיל פצצות קצרות טווח מעל אוקראינה (Sankaran, 2023). זוהי כנראה מגמה חדשה ומשמעותית למדינות המערב הנשענות על חיל אוויר חזק ומודרני אשר בגינה אנו עדים להשקעה מזוהזת בחימושי תקיפה מנגד יבשתיים בזירה זו.

כאמור, האוקראינים מטפחים את תפיסת הנ"מ **ההתקפי** (Kasapoğlu, 2024); **הרוסי** שמצא את ביטויו בהישגי יירוט אסטרטגיים דוגמת הפלת 2 מטוסי משימה, 3 מטוסי מודיעין, מפציץ אסטרטגי טופולב 22 משודרג, מטוסי תובלה ואף מטוסי קרב..

אתגרים המשותפים לשני הצדדים באוקראינה

כצפוי, היכולות הטכנולוגיות ומשאבי ייצור החימושים המדויקים מנגד, הופכים בשדה הקרב לפערי הגנה אווירית דומים בשני הצדדים (Altman, 2023), שמוצאים את ביטויים בפגיעה בסוללות הגנ"א בעומק השטח, על ידי אמצעי תקיפה מנגד אלקטרו-אופטיים - ARM (Anti-Radiation Missile) וטילים בליסטיים עם פצצונות. מזה למעלה משנה ששני הצדדים אינם מצליחים להציב מענה יעיל לרחפני התקיפה המסחריים למחצה, אשר פועלים בחזית באמצעות "מציאות רבודה" (FPV First Person View), לא על ידי הגנה "רכה" וגם לא "קשה". הם גם מתקשים בניהול ובשליטה ברום הנמוך בעוד ששדות תעופה, בסיסים ימיים ומתקנים קריטיים מושמדים, עקב בצד אגודל, ללא שמערכי ההגנה מצליחים למנוע זאת. ולבסוף, אמצעי ההגנה לפלטפורמות הנעות ברום הנמוך כמו מסוקים וכטב"מים - אינם מועילים הרבה (Cacara, Gilli, Machetti and Zaccagnini, 2022, pp. 130-171).

ומה מתרחש בהגנה במזרח התיכון?

אמנם מערכי ההגנה בזירתנו, הם דלילים ובחלקם אף מיושנים, אבל עדיין נרשמו בה לא מעט הפלות של כטב"ם מי MALE (medium-altitude long-endurance) unmanned aerial vehicle) חמושים בעיראק, בתימן/חות'ים ואף בישראל/לבנון. יש אף המרחיקים לכת והסבורים כי לסקטור ה-MALE בעולם הכטב"מים, להבדיל מכלי טיס בלתי מאוישים קטנים וטקטיים או חמקניים, נשקף עתיד קודר.

כאמור, בהגנה מול איומים אוויריים במזה"ת בחמש השנים האחרונות, התרחשו מספר אירועים שכללו תקיפות משולבות ולעיתים מסונכרנות זמן, של טילי שיוט, כטב"ם נפץ, טילים בליסטיים ורקטות. בספטמבר 2019 כשל מערך ההגנה"א הסעודי מול מתקפה איראנית משולבת של טילי שיוט וכטב"ם נפץ על מתקני הנפט של ARAMCO, אבל בהמשך הפגין כמה הצלחות בהגנה על שטח המדינה בפני החות'ים.

ואכן, גם במזה"ת מסתמן דפוס דומה לזה שבאוקראינה: מחד גיסא, צמצום "מרחב המחיה" של כטב"ם גדולים יחסית ממשפחת ה-MALE שטסים מעל אזורים שבהם נמצאים מערכי ההגנה"א, גם אם דלילים. מאידך גיסא, פריחה והצלחה מבצעית לכלים הקטנים, מקצתם חד-כיווניים (one-way attack unmanned) (Ferguson and Lemler, 2024), (aircraft), זאת לצד טילי נ"ט ארוכי טווח, שהפכו בזירה המזרח תיכונית לכלי תקיפה מדויק מנגד, שמדגים שלושה פערים: בתו"ל, בהצטיידות של חיישנים ובאמצעי יירוט צה"ליים.

יצוין כי בלימת המתקפה המשולבת האיראנית ב-14 באפריל 2024 היוותה ציון דרך תודעתית, מבצעי וכנראה גם היסטורי. זהו אירוע ייחודי שמצדיק ראייה שונה, ומאמר נפרד.

באופן כללי, ניכרים כמה קווי דמיון נוספים למתרחש באוקראינה: נרשמת צריכת מיירטים גבוהה עקב שילוב של סדר כוחות תוקף גדול, עם ציפייה ציבורית ליירט את כל האיומים, בכל מקום וכל הזמן. הרוק"ק (הרום הקרוב לקרקע) מסתמן כתחום מורכב לטיפול, וגם האיום ההולך וגובר על מערכי הגילוי וההגנה"א – שטרם התממש במלוא חריפותו, למעט ביב"א (יחידת בקרה אווירית), ועוד מפקדות, כגון בלון "טל שמיים" בצפון – טומן בחובו אתגרים לעתיד.

השוני הבולט יותר, הוא האיום החדש והבלתי פתור, לפי שעה, על כלי שיט צבאיים כאזרחיים באזור מפרץ באב אל מאנדב על ידי החות'ים. הללו עושים שימוש מוצלח באמצעים מגוונים שמקורם בתעשיית הנשק האיראנית: טילי שיוט, כטב"ם וטילים בליסטיים. בפועל, האיראנים באמצעות שלוחיהם החות'ים (PROXI) מצליחים להטיל מצור ימי ממושך על מרבית התנועה במיצרים אלו. עניין שהפך למשבר עולמי שחרף התארגנות בין-לאומית, סופו כלל איננו נראה באופק.

הבריתות האזוריות המתהוות באספקלריית ההגנ"א

בזירת הלחימה שבין אוקראינה לרוסיה, בולטת התמיכה המתבקשת המערבית, האירופאית/אמריקאית ואפילו מהמזרח הרחוק, במימון ובכל ציוד הגנתי אפשרי בעבור אוקראינה. בפועל, הלחימה שם "שואבת" סוללות הגנה אווירית וטילים מכל רחבי העולם המערבי. בצוק העיתים היא אף זוכה לקדימות עולמית בייצור סוללות "פטריוט" על בסיס המימון האמריקאי האחרון. (Babb, 2024)

האירוע המרתק הוא דווקא הברית האזורית במזרח התיכון שנרקמה, לפחות דה־פאקטו, בהגנה אווירית על ישראל ביירוט טילי שיוט וכטב"מים חות'ים. השת"פ האזורי החל בפרופיל נמוך עוד באוקטובר 2023: יירוט טילים "נושמי אוויר" אלו, במהלך תנועתם לאורך הים האדום בדרך לישראל, על ידי ספינות של ארה"ב, בריטניה, צרפת וכנראה גם כלי טיס שנעו מעל שטח סעודיה, באמצעות מערכותיה. כאמור, את אירועי התקיפה האיראנית ב־14 באפריל שבה הברית האזורית ההגנתית יושמה בקנה מידה רחב יותר, נסקור במאמר נפרד.

ממד הזמן ומשך הלחימה והשפעתם על צריכת חימושים

יסוד מרכזי נוסף אשר משפיע באופן מכריע על היקפי צריכת חימושי ההגנה (וההתקפה), מגיע מכיוון כמעט חיצוני, למרבית ההיבטים הקלאסיים של הלוחמה האווירית. ניתן להעריך, בהכללה מסוימת, כי אי־היכולת להשיג הכרעה באש מנגד ללא תמרון קרקעי, מחייבת לחימה יבשתית **ממושכת** מול צבאות ומול ארגוני טרור חמושים היטב, שמתארכת לכדי חודשים ושנים – עיראק, אפגניסטאן, סעודיה – איחוד האמירויות מול החות'ים וכעת גם ישראל (Matisek, Plaster, Reno, 2024). המגבלות על האש המדויקת מנגד ועל חלק ממהלכי התמרון היבשתי מוכרות היטב, ובמסגרתן ניתן למנות: לחצים מדיניים מבני ברית ומהקהילה הבין־לאומית, יישום אורתודוקסי (סלקטיבי?) של הדין הבין־לאומי, היבטי תקשורת ומוסר שמחייבים סיוע הומניטרי, רגישות חברתית לנפגעים שמאיטה תמרון וכדומה. וכך, נוסף על המשימות החדשות של מערכי ההגנה האווירית, הם נאלצים להתמודד גם עם **התארכות הלחימה**. זו כמובן מגדילה, כמעט ליניארית, את רמות המלאי הדרושות של חימושי הגנ"א (וההתקפה) לצד שחיקת מערכים עקב פגיעות מדויקות מאש מנגד של היריב ובסיכום: נדרשים הרבה יותר מיירטים ומערכות יירוט (Goksedef and Chervonenko, 2023; Burlakova, 2024).

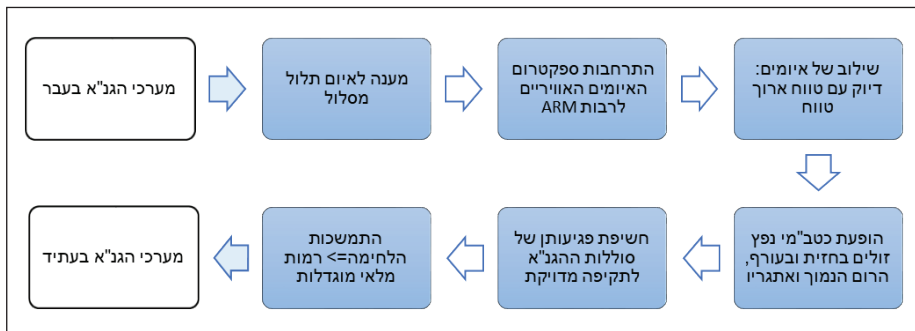
ההגנ"א בעולם

פרסומים שונים, הצהרות בכירים וכתבות בעיתונות המקצועית מאשרים כי המגמות הללו מקרינות על מקבלי ההחלטות בעולם. הן תדחפנה את שווקי ההגנ"א למתן מענים לאיומים החדשים על פי הניסיון וההיקפים שנצברו באותם עימותים. ניתן לסכם מגמות אלו, שעוצמתן משתנה מזירה לזירה, בקווי מתאר כלליים. תפיסת

ההגנה"א הרב-שכבתית, מתחילה לחלחל בעולם. כך גם הצורך הגובר **שבהשרדת מערכי ההגנה"א** מול איומים מדויקים מנגד (STAND OFF) - גובר והולך.

הלחימה בכל האזורים הציפה את הצורך החיוני שבמערכי גילוי מורכבים: **שילובי** מכ"מים, שיטות העסקה עקיפות (EOR/LOR - Engage On Remote), שילוב אמצעים אלקטרו-אופטיים וסיגינטיים (מודיעין אותות) והצבעות ממערכות אמריקאיות (לרוב מהחלל). כל אלו משלבים גם אמצעי שו"ב ותקשורת מורכבים, לרבות יכולות AI (Artificial Intelligence). כמו כן, ריבוי משימות חדשות הכרוכות בהתמודדות עם חימוש המוני, והתמשכות העימותים, גוזרים צורך ברמות **מלאים** גדולים. המשמעות הכמעט בלתי נמנעת - עדיפות למיירטים זולים, במקביל ליישום עקרונות של "כלכלת חימושים".

אתגר השרדתן של פלטפורמות אוויריות קריטיות נותר ללא מענה בדומה למציאת **אמצעי** ההגנה"א נגד כטב"מים זולים (UAS-C) לטיפול יעיל בשטחים נרחבים באיומי הרום הנמוך. כמובן, שנשק ה"חלום" של לייזר/נשק אנרגיה נותר כסנטימנט ציבורי קבוע, מלווה בציפייה דרוכה, להופעתו המיידית. לא מעט סימנים מעידים כי דווקא מדינת ישראל תהיה החלוצה ליישומו במערך ההגנה"א היבשתי במקביל ל"כיפת ברזל".

מסלול ההתפתחות של מערכי הגנה אווירית בעולם (כל זירה עם דגשה)

נדבך שכאמור נחשף לאחרונה, הוא מרכיב השת"פ הבין-לאומי שנועד למיצוי משאבים: INTEROPERABILITY עם ארה"ב, מידע מודיעיני, נתוני עקיבה מחיישני שכנים, ניצול מרחבים אוויריים וימיים, שיתוף במלאי מיירטים ובמערכות יירוט. הוא מחייב הערכות מדינית, טכנולוגית ומבצעית (לפחות תרגילים משותפים). זהו יסוד מובהק של ייצוב אזורי ומשלוח מסר נכון לתוקפים למיניהם.

"כיפוף כנף" המטוס, הכטב"ם (ממשפחת MALE), טילי התקיפה והמסוקים, היא תופעה שהולכת ומתבהרת בשדות הקרב השונים. אין משמעותה שטילים אלו חסומים הרמטית מלנוע בעומק הצד השני. הדיון מתמקד במופעי החדשים של משחק ה"חתול ועכבר" שבו עסקנו בעבר. ביניהם: באיזה מחיר כלכלי ומבצעי מושגת החדירה? והאם בסופו של יום לא יצליח המתגונן לבסס לעצמו עמדת מניעת גישה יעילה (A2/AD)? התשובה ההולכת ומתחזקת לשאלה זו נוטה להיות חיובית.

ויש גם תחומים בולטים פחות, דוגמת תותחנות מתקדמת שבה, למעט הודו, כמעט ולא נרשמה מגמה מובהקת להשקעה. אוויר-אוויר - ביצועי היירוט של מטוסי היירוט האמריקאיים/ הבריטיים/ הצרפתיים והישראליים מול התקיפה האיראנית - הרשימו את הכול. עדיין זה נתפס כאירוע ייחודי, שנשען על מידע מודיעיני שספק אם ניתן להתבסס עליו לעתיד.

טיל אוויר – אוויר מתוצרת רפאל על כנף מטוס, סביר להניח כי שימש כמרכיב יסוד בבלימת טילי שיוט וכטב"מים איראניים שטסו לעבר ישראל ב־14 באפריל 2024 (דובר צה"ל)

ומה הלאה? השפעות אפשריות על הלוחמה האווירית

מקצת מהשינויים הצפויים בלוחמה האווירית שנובעים מהתפתחות ההגנ"א, הינם ברורים ונסקרו לאורך הכתבה. אחרים - חדים פחות ויידרש עוד זמן להפנימם ולהעריך את השפעותיהם. בהכללה, הם מתחלקים לשלוש קטגוריות: קטגוריה עסקית-טכנולוגית, קטגוריה מבצעית וקטגוריה מדינית-אסטרטגית.

מטבע הדברים, הממד העסקי-טכנולוגי מוצא את ביטוי ראשון על ציר הזמן ולכן אנו ניצבים בו על קרקע יציבה יותר. השינויים הצפויים להערכתנו:

- "שפאגט" - המשך "מתחת" משרעת הדרישות ממערכות ההגנ"א.
- תחילת שילוב יכולות לייזר רב-עוצמה בסוללות קיימות.
- הגנה "קשה" לצד "רכה" לפלטפורמות מסוימות.
- יותר חיישנים ניידים וקטנים - פחות ניידים, מסורבלים ופגיעים.
- מגמת הצטיידות במערכות זולות יותר ובמלאים מוגדלים. זהו אתגר תעשייתי מבצעי לא פשוט שיחייב פשרות רבות.

- המשך התמודדות מול קשיים בשרשראות האספקה של מערכות יירוט, לצד לחצים כבדים לקיצור זמני אספקה.
- צמיחה בשוק ההגנה"א לצד חימוש מדויק מנגד, רובו פשוט וזול.
- בממד המבצעי:
- טיפול אינטנסיבי ברום הקרוב לקרקע (רוק"ק), לרבות אמצעי גילוי מגוונים לצד מכ"מים, השבחת יכולות שליטה ובקרה, ומיירטים מותאמי משימה.
- התרחבות משמעותית של אזורים, ביבשה ובים, שבהם ההגנה"א מונעת גישה לפלטפורמות מסוימות. (A2/AD)
- מענה הגנתי למערכים נייחים אוויריים וימיים הפגיעים לאש מדויקת מנגד, הגנת פרימטר, לצד מתן הגנה ייחודית על סוללות הגנה"א.
- במקביל: מענה הגנתי לאיום האווירי על גבולות ארוכים.
- הקושי לדחור מרחבים אוויריים עם פלטפורמות מוטסות, יתורגם כנראה להצטיידות מסיבית בחימוש מדויק מנגד, זול, ופשוט. המונח המקובל הוא: "טוב דיו" (GOOD ENOUGH).
- בממד המדיני-אסטרטגי:
- יותר משאבים יוקצו להצטיידות במערכי הגנה אווירית ותקיפה מדויקת מנגד. האם על חשבון רכש פלטפורמות? ככל הנראה – כן.
- התרחבותן והתבססותן של בריתות אוויריות וטיפול יכולות העסקה משותפת ומתואמת. הן יתבטאו בתרגילים משותפים, בממשקים טכניים (INTEROPERABILITY) ובהסכמים "על השולחן" ומתחתיו.
- הסכמים על ניצול מלאים משותפים בין מדינות, התבססות "מועדוני לקוחות" בעלי נכונות להסתכן ולהעביר מערכות הגנה לבני ברית.
- ולסיום, תהליך יישום הלקחים הטכנו-מבצעיים הללו לרבות היקפי מערך ההגנה"א ורמות המלאי של מיירטיו, "ייתפרו" בכל זירה למידות המקומיות במונחים מבצעיים, טכנולוגיים ועסקיים. מטבע הדברים, ההיקפים והצמיחה בשווקים אלו הופכים אותם לסוערים, תחרותיים, תלויי תורת לחימה, ומוטי טכנולוגיה וטעמים מדיניים (שוחט ורמתי, 2021).

רשימת המקורות

- עציון, אודי (נובמבר 2023). "עסקת ברזל: ארה"ב נערכת לחדש את מלאי המיירטים של ישראל, חוזים לרפאל במיליארדים". **אתר וואלה**.
- רוחקס דומבה, עמי (24 באוקטובר 2023). "ישראל מתבססת על מלאי קיים של מיירטי כיפת ברזל". *Israel Defense*.
- שוחט, שחר, רמתי, יאיר (1 באפריל 2021), "משחקי חתול ועכבר - התמודדות ההגנה האווירית עם האיומים המתפתחים". **מערכות**.
- Altman, Howard (September 14, 2023). "New Lessons U.S. Is Learning from The Air War Over Ukraine". *The Warzone*.
- Axe, David (September 3, 2023). "Ukraine's TB-2 Drones Are Back in Action. That's An Ominous Sign for Russia". *Forbes*.
- Axe, David (September 15, 2023). "Russia Had Five S-400 Air-Defense Batteries in Crimea. In Three Weeks, Ukraine Blew Up Two". *Forbes*.
- Borchert, Heiko et al. (2021). "Beware the Hype. What Military Conflicts in Ukraine, Syria, Libya, and Nagorno-Karabakh (Don't) Tell Us About the Future of War". The Defense AI Observatory.
- Bowsher, Herbert (2023). "Air Denial Lessons from Ukraine", *US Naval Institute Vol. 149/9/1*, 447.
- Breaking Defense staff (February 23, 2024). "Ukraine war turns 2: Lessons learned and what comes next". *Defense News*.
- Bronk, Justin, Reynolds, Nick and Watling, Jack (7 November 2022). "The Russian Air War and Ukrainian Requirements for Air Defense". *Royal United Services Institute*.
- Burlakova, Lera (April 18, 2024). "Ukraine's Frustrated Missile Guardians". *Center for European Policy Analysis*.
- Cacara, Antonio, Gilli, Andrea, Gilli, Mauro, Machetti Raffaele and Zaccagnini, Ivan (2022). "Why Drones Have Not Revolutionized War - The enduring Hider-Finder Competition in Air Warfare". *International Security* (2022) 46 (4): pp. 130-171.
- Carlson, Kathryn (April 13, 2024). "Germany to send Patriot air-defense system to Ukraine but holds out on Taurus missiles". *POLITICO*.
- Chastenet De Gery, Alexandria (April 20, 2022). "The West Needs to Keep Supporting Ukraine with MANPADS". *GMF-US*.
- Ferguson, D. Max and Lemler, Russell (May 14, 2024), "Understanding the Counter-drone Fight: Insights from Combat in Iraq and Syria". *Modern War Institute*.
- Gettinger, Dan (June 5, 2023). "One way attack: How loitering munitions are shaping conflicts". *Bulletin of the Atomic Scientists*.
- Goksedef, Ece and Chervonenko, Vitalii (September 14, 2023). "Russian air defense system destroyed in Crimea; Ukraine says". *BBC*.
- Helou, Agnes (October 6, 2023). "With Turkish drones in the headlines, what happened to Ukraine's Bayraktar TB2s?". *Breaking Defense*.

- Kasapoğlu, Can (March 6, 2024). "Ukraine Military Situation Report | Special Edition: Ukraine's Air Defense Triumph". *Hudson*.
- LaMear, Geoff (May 24, 2024). "Ukraine's air defense woes can't be fixed by American aid". *Defense News*.
- MacDonald, Alistair, Brinson, Jemal R. Brown, Emma and Sivorka, Ievgeniia (May 13, 2024). "Russia's Bombardment of Ukraine Is More Lethal Than Ever". *The Wall Street Journal*.
- Matisek, Jahara, Plaster, David and Reno, William (March 10, 2024). "Ukraine's War on Four Fronts". *European Resilience Initiative Center*.
- Maxa, Jaroslav (June 16, 2023). "Air War over Ukraine: Lessons for Taiwan". *Security Outlines*.
- Mitchell, Peter (November 3, 2022). "Contested Skies: Air Defense After Ukraine". *Modern War Institute*.
- Mitchell, Peter (January 24, 2024). "AWACS Over the Azov: Takeaways from Ukrainian Air Defenses' Latest Score". *Modern War Institute*.
- Newdick, Thomas (May 24, 2024). "ATACMS Obliterates Russian Air Defense System as It Desperately Tries to Defend Itself". *The War Zone*.
- Novikov, Illia (May 28, 2024). "Ukraine's Zelenskyy gets more air defense missiles from Spain to fight deadly Russian glide bombs". *AP News*.
- Osborne, Tony (December 13, 2023). "Ukrainian Air Defense Coalition Partners Firm Up Plans". *Aviation Week & Space Technologies*.
- Ramati, Yair and Lappin, Yaakov (April 4, 2024). "A Profile of Hezbollah's Almas Missile - Capabilities and Significance". *Alma Research and Education Center*.
- Robertson, Noah and Martin, Chris (February 23, 2024). "Comparing Russian, Ukrainian forces two years into war". *Defense News*.
- Rostker, Shawn (October 19, 2023). "The Right and Wrong Lessons to Learn from Missile Defense in Ukraine". *Center for arms control and non-proliferation*.
- Sankaran, Jaganath (January 22, 2023). "How Ukraine Fought Against Russia's Air War". *Lawfare*.
- Sharma, Ritu (June 27, 2023). "Ukraine's 'Cheap' Missile Outperforms World's Best S-400 Systems in Warzone, Wreaks Havoc on Russian Warplanes". *Eurasian Times*.
- Shoaib, Alia (May 28, 2023). "Bayraktar TB2 drones were hailed as Ukraine's savior and the future of warfare. A year later, they've practically disappeared". *Business Insider*.
- Stoll, Hunter, Hoehn, John and Courtney, William (2024). *Research & Commentary*. RAND Corporation.
- Stoll, Hunter, Hoehn, John and Courtney, William (February 22, 2024). "Air Defense Shapes Warfighting in Ukraine". *RAND*.
- Suciu, Peter (March 12, 2024). "Russia Claims Major Hit: Patriot Air-Defense System Destroyed in Ukraine". *The National Interest*.
- Supinsk, Sergei (November 24, 2024). "Ukraine conflict: Ukrainian air defence employs passive sensors for detection and tracking". *JANES*.

- The Economist explains (April 6, 2022). "What are MANPADS, the portable missiles bringing down Russian aircraft"? *The Economist*.
- Tiwari, Sakshi (April 11, 2023). "Russia 'Shot Down' Over 100 Bayraktar TB2 Drones in The Ukraine War & Kicked Them Out of Action - Moscow ". *Euro Asian Times*.
- Tirpak, John A. (August 22, 2023). "USAFE Boss Says Counter-IADS is His Top Priority and Lesson from Ukraine". *Air & Space Forces Magazine*.
- Taylor, Dan (February 09, 2024). "Ukraine provides key lessons for missile defense radar on the battlefield". *Military Embedded Systems*.

**50 (ואחת) שנים למלחמת יום הכיפורים:
האם מרוב עצים כבר לא רואים את היער?
ותובנות בקשר ללמידה ממלחמת "חרבות ברזל"
הטיות שנוצרו בלמידה מהמלחמה ההיא
והסכנה שנחמיץ תובנות מהמלחמה הזו**

תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל¹

המאמר מביע חשש שההיקף העצום של המידע על מלחמת יום הכיפורים, יחד עם המרכיב הרגשי הרחב הנלווה לעיסוק בה, גורמים לקושי ללמוד ממנה באופן ענייני. לצורך ההמחשה מוצגים שני תחומים שבהם נוצרה הטיה של הלמידה: (1) ערבוב של כשלים לכאורה בבניין הכוח הבסיסי בתקופה שבין המלחמות, שאטען שלא היו, יחד עם כשלים אחרים, מפריע לעסוק בכשלים המרכזיים - החלטות בהפעלת הכוח מפרוץ הלחימה. (2) עיסוק במאפייני אישיותם של המפקדים הבכירים מפריע להתמקד במנגנוני קבלת ההחלטות שהביאו להחלטות חפוזות ושגויות. מסיבות דומות של היקף מידע ומרכיב רגשי משמעותי, צפויה להתפתח בעיה דומה בהקשר למלחמת "חרבות ברזל". בסיום המאמר יוצעו לקחים ללמידה מהמלחמה ההיא ומהמלחמה הנוכחית.

מבוא

מאמר זה הוא תוצר של הבנות שהתגבשו אצל הכותב לפני כשנה, סביב האירועים לציון 50 שנים למלחמת יום הכיפורים, יחד תובנות עדכניות בהקשר הלמידה ממלחמת "חרבות ברזל". למאמר זה שתי מטרות; הראשונה, להביע חשש שהיקף הכתיבה והוויזואליה הכרוכים במלחמת יום הכיפורים, ובטווח הזמן הקרוב גם ממלחמת "חרבות ברזל", ייצרו אצל קציני צה"ל מה שנקרא בעולם המודיעין "אי ודאות מסדר שני" - הנובעת לא מהעדר מידע אלא מעודף מידע, הגורם קושי להבדיל בין אות לרעש, ובמקרה זה בין עניינים שלא ניתן או לא נכון ללמוד מהמלחמה לגבי המציאות הנוכחית, לבין מה שחיוני ללמוד ממנה. לצורך ההמחשה יוצגו שני

¹ תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל הוא ראש תחום מחקר במרכז דדו.

תחומים שקיבלו לטענתי דגש שגוי בלמידה ממלחמת יום הכיפורים – בניין הכוח לפני המלחמה והמפקדים הבכירים במלחמה. המטרה השנייה, להציע תובנות מהמלחמה ההיא ומזו הנוכחית, הרלוונטיות ביותר למטכ"ל של ימינו, בעיקר בתחום התהליכים.

אין הסבר אחד לתוצאות מלחמת יום הכיפורים, וכמו במלחמות אחרות, ההסברים משלבים היבטים השייכים לכל רמות המלחמה (מהרמה המדינית עד הרמה טקטית), לזרועות ולחילות רבים, ולהיבטים נצחיים, כמו לכידות, אומץ לב ורוח לחימה. המאמר מציג בעיות בזיהוי כשלים מרכזיים בדרגי המטכ"ל – זרוע, פיקוד, אגף – וכנגזרת מכך בעיות בלמידה מהם. קריאת המאמר תסייע אולי לזיהוי כשלי למידה דומים בתחומים אחרים הנוגעים למלחמה ההיא ובכשלי למידה אפשריים מהמלחמה הנוכחית.

החלקים הראשונים של המאמר עוסקים במלחמת יום הכיפורים, ולאורם, יוצג בהמשך הסיכון ללמידה לא אפקטיבית ממלחמת "חרבות ברזל". המאמר נכתב בצורה חופשית, במיעוט הפניות אקדמיות, כדי להקל על הקריאה.

מלחמת יום הכיפורים: העצים, היער ומסך העצב המסתיר אותו

מלחמת יום הכיפורים מתועדת, מתוארת ונחקרת כבר יובל שנים, ובאופן יחסי, יותר מקודמותיה ומאלו שבאו אחריה, והפוטנציאל לעתיד עוד גדול. בביקורת על ספרים שיצאו לאור במלאת 50 שנה למלחמה, הציע אורי משגב כי הסיבות לכך כוללות, מעבר לעוצמת הטראומה, גם את העובדה כי זו המלחמה המתועדת ביותר מבחינת יומני המבצעים, הקלטות וראיונות; היא נחשפה לציבור באמצעות חומרי ועדת אגרנט ופרסומי צה"ל; רבים מהמפקדים ומהחיילים עדיין חיים וצלולים ומספקים עליה פרספקטיבה אישית; האינטנסיביות של הלחימה מאפשרת עוד ועוד מחקרים על קרבות, ועוד סיבות (משגב, 2023). יואב גלבר כתב כי במשך 50 השנים שמאז המלחמה נכתבו כ-650 ספרים בעברית (ועוד כ-200 באנגלית) וכי ניתן לזהות בכתיבה שני נראטיבים מרכזיים הנוגדים זה את זה. מחד גיסא, נראטיב "ממלכתי" המדגיש את ההתאוששות של צה"ל מתנאי הפתיחה הקשים ועד לניצחון ("ספרות הניצחון"), שבעקבותיו נחתם הסכם השלום עם מצרים. ומאידך גיסא, נראטיב "אישי" של לוחמים, פצועים בגוף ובנפש, ושל שבויים, המדגיש את חוויות החרדה, הנטישה וכדומה, ומפנה אצבע מאשימה כלפי יהירות ושגיאות הדרגים הבכירים ("ספרות המחדל"), תוך מסר שכל הסבל היה נחסך לו ההנהגה הבכירה הייתה קשובה לאיתותי השלום לפני המלחמה (גלבר 2023).

הרוב המכריע (כמותית) של הכתיבה על המלחמה, הוא כתיבה תיאורית של מפקדים ולוחמים על היחידות שעליהן פיקדו, על הקרבות שבהם השתתפו, ויש בכתיבה זו גם, להבנתי, מרכיב של עיבוד פסיכולוגי של חוויותיהם, של הנצחת

הנופלים ביחידותיהם,² ולעיתים גם של "סגירת חשבונות". יש גם כתיבה רבה תיאורית-מחקרית - כרונולוגיה של האירועים בזירות המבצעים, בחיל האוויר, במטכ"ל וכדומה. נוסף על כך, קיימת גם כתיבה מחקרית-ביקורתית, אך לעיתים היא נבלעת על רקע הכתיבה התיאורית הרחבה. לעיתים היא מתובלת בנימה אישית הנובעת מכך שהחוקר השתתף במלחמה ותחושותיו האישיות ביחס לממלאי תפקידים שונים נשזרות במחקר האקדמי. העושר הגדול הזה, יוצר כבר עתה מה שנקרא בעולם המודיעין "אי ודאות מסדר שני", הנובעת מעודף מידע היוצר קושי להבדיל בין אות לרעש, בשונה מ"אי ודאות מסדר ראשון", הנובעת מחוסר מידע.

בהקשר המאמר, היקף המידע מקשה על למידה מן המלחמה, בדגש על זיהוי התובנות התקפות גם לימינו, מתוך ים ההצעות וההמלצות. יש לציין כי היקף המידע, מקשה גם על מפקדים המנסים להנחיל לפקודיהם את לקחי המלחמה ואת המורשת ממנה, באמצעות ספרים חדשים. זאת בעיקר מכיוון שאלו שפורסמו לאחרונה מקבלים הד תקשורתי וזמינים לרכישה, בעוד שספרים ותיקים בני 20 ו-40 שנה שכתבו בידי מפקדים על חוויותיהם במלחמה נדחקים, בלי יכולת אמיתית של המפקד כיום, להבחין בין ספרים מתאימים/איכותיים יותר או פחות. ייתכן שספרים אלו מתאימים יותר לצורכי היכרות עם מנהיגות בשדה הקרב, עם התנהגות האדם בקרב ועם היכרות עם מורשת היחידות (בשונה ממחקרים ישנים שכותביהם לא היו חשופים לכל החומר הקיים כיום). אין כוונתי כאן שנדרש לעצור את הכתיבה על המלחמה, או את העשייה הקולנועית-טלוויזיונית עליה - שתיהן תופעות מבורכות - אלא להצביע על קשיים הקיימים בלמידה עניינית מאלה.

לקשיי הלמידה מצטרף עוד מאפיין ייחודי יחסית של מלחמת יום הכיפורים - תפיסתה כטרגדיה לאומית, עד לאירועי ה-7 באוקטובר - שניה בעת המודרנית רק לשואה. זה אחד הגורמים לעושר הכתיבה, אך הוא גם גורם ישיר ורב-משקל בקשיי הלמידה לצורכי ההווה. לרגש הרב הנלווה לעיסוק במלחמה יש כמה פנים:

(1) צער קולקטיבי על הנפגעים הרבים אל מול החלופה שהייתה, לכאורה ובדיעבד, לפעול להשגת הסכם שלום (רגש רב נלווה לאירועים, כמו נפילת המעוזים, נפילת טייסים בשבי וכדומה);

(2) רגשות חרטה (ולעיתים אשם) של מפקדים על החלטות שקיבלו בבניין הכוח, בתהליך המודיעיני של ההתרעה ובמלחמה (דוגמאות: רמ"א דוד עברי בהקשר הכנות חיל האוויר למלחמה, מפקד 848 יואל בן פורת בהקשר "ידיעת יחמור" ערב המלחמה, מח"ט 35 עוזי יאירי בהקשר קרב החווה הסינית);

(3) הטלת אשמה בממלאי תפקידים ובגופים אחרים (דוגמאות: מוטי הוד על אי-הפעלת תוכנית 'שריטה' מצד בני פלד, אמירות מפקדי היבשה "איפה היה חיל האוויר?", טענות ראש המוסד זמיר על ראש אמ"ן זעירא בהקשר המידע שסיפק "המלאך");

² רבים מהספרים מופיעה בסוף הספר רשימת הנופלים של היחידה.

4) ויכוחים בעלי רכיבים רגשיים עמוקים על תרומת יחידות ומפקדים במלחמה (דוגמאות: בין טייסות פנטום על הפצצת המטכ"ל הסורי; בין מג"ד 74 למג"ד 77 - על עצירת הסורים בצפון רמת הגולן; בין אנשי חטיבה 188 לאנשי חטיבה 7 - על אי-העברת כוחות בין יחידות; הטענות של חטיבה 14 למג"ד 890 על הדגשת יתר של פעולות הגדוד בקרב החווה הסינית על חשבון קרב השריון; בין אנשי אוגדות שרון וברן על הקרדיט על צליחת התעלה).

מעטה רגשי סמיך זה, שאיני מציע בשום אופן לבטל את חשיבותו בהקשרים רבים ובהם מורשת היחידות, מקשה עוד יותר על ניתוח ענייני ומקצועי של הבעיות במלחמה, במיוחד כאלה שדיון בהן רלוונטי לימינו. לסיכום עד כאן, המצב כיום הוא כי מרוב עצים כבר לא רואים את היער, וגם כשרואים את היער, חלקים ממנו מכוסים בערפל רגשי. מצב זה מקשה על צה"ל ללמוד מהמלחמה לצורכי ההווה. אדגים זאת באמצעות שתי הטיות למידה שנוצרו לאורך השנים.

שתי המחשבות להטיות למידה עקב עושר המידע וההיבט הרגשי

בלב ההטיות שיוצגו קיימות סתירות שנובעות מריבוי זוויות מבט ודעות. לכאורה, מדובר בעניין טבעי והקורא הביקורתי אמור לזהותם ולהחליט בעצמו מה עמדתו. הבעיה היא שרוב המחקרים מציגים עמדה מסוימת ולא דנים בהתנגדויות לה, כך שקורא הנוטל באופן מקרי ספר מסוים, אינו מודע לריבוי הדעות ולנראטיבים הסותרים, והיעדר בירור הסתירות יוצר הטיות בלמידה מן המלחמה.

נושא אחד הוא המתח הבלתי פתור שבין האמירות עטופות הרגש והאשם העצמי על "חטא היהרה", ה"רהב", השאננות, האופוריה שאחרי מלחמת ששת הימים וכדומה, וביניהן על כשלים (שלעיתים אינם אמיתיים) בבניין הכוח ובתוכניות המלחמה - לבין העובדות בתחומים אלו. בעניין זה, לטענתי, חל בהיסטוריוגרפיה ערבוב בין שני מרכיבים שונים:

א. בהקשר בניין הכוח הבסיסי - טענה לתחושה שתכונה כאן "יהירות בסיסית", לגבי עוצמת צה"ל, שבאה לידי ביטוי בבניין הכוח שביטא זלזול בצד הערבי. להבנתי יהירות בסיסית לא הייתה נחלת כלל בכירי צה"ל, שהבינו שעומד להיות סיבוב לחימה נוסף מול הערבים. הטענה הזו נסתרת בעזרת בניין הכוח הבסיסי שבוצע בפועל, ויתואר בהמשך;

ב. בהקשר מוכנות להתקפה ערבית בקיץ-סתיו 1973 - טענה לתחושה שתכונה כאן "יהירות מצבית", שלפיה הערבים לא יצאו למלחמה בנקודת הזמן הזו. טענה זו, שהובלה בידי חלק מאנשי המודיעין על בסיס מה שנקרא בדיעבד "הקונספציה", התקבלה אצל חלק ניכר מהמפקדים. היהירות המצבית, אכן תרמה להפתעה. יש לציין שגם טענה ליהירות זו, כורכת פעמים רבות את היהירות שאכן הייתה בפיקוד הדרום אך הרבה פחות בפיקוד הצפון, שבתחילת אוקטובר האיץ הכנות למלחמה.

דוגמה מוקדמת להמחשת הערבוב הזה ניתן לראות בסיכום ספרו של חיים נדל על בניין הכוח בין 1967 ל-1973, כאשר מחד גיסא נכתב כי בניין הכוח לאור לקחי מלחמת ששת הימים לא נעשה בצורה "מושלמת ונכונה בין השאר בגלל שכרון הניצחון", ומאידך גיסא נכתב כי למרות הקשיים, תוצאות המלחמה, מובילות "למסקנה בלתי נמנעת כי ביסודו, הצבא הוכן היטב למלחמה, על בסיס מחשבה כללית נכונה בעיקרה." (נדל, 2006, עמ' 262, 268).

דוגמה עדכנית להמחשת הערבוב הזה ניתן לראות במאמרו של עפר שלח הכורך יחד כשלים בבניין הכוח הבסיסי של התעצמות בטנקים ובמטוסים, בניית קו מעוזים, תוכניות המלחמה ופריסת כוחות בקוים. לטענתו מקור מרכזי לכשלים אלו היו יהירות וזלזול באויב. בנושא בניין הכוח נכתב כי הוא היה מהסוג של "עוד מאותו דבר" (שלח, 2023), בעוד שבפועל הוא כלל פיתוח יכולת צליחה והתמודדות עם מערך טק"א צפוף, שתי בעיות אופרטיביות מורכבות שהיו חידוש בעבור צה"ל.

בר־יוסף טען לאחרונה כי הסבר מרכזי להתאוששות צה"ל במלחמה (בנוסף למצביאותו של הרמטכ"ל אלעזר - ראו מטה), היה מיומנות כוחות השריון של צה"ל שנצברה גם בין המלחמות, מה שמעיד לטענתו על העדר יהירות אצל רוב מפקדי היבשה, אך ביחס להכנות חיל האוויר (שהיו להבנתי טובות באותה מידה) הוא נשאר ביקורתי כמקודם (בר־יוסף, 2023).

אתמקד בבניין הכוח הבסיסי למלחמה, נושא שלגביו קיימת הסכמה רחבה במחקר, שהיא לטענתי שגויה. בניין הכוח כולל חמישה תחומים: אמצעי לחימה, תורת לחימה, ארגון היחידות, הכשרה ואימונים ומנהל כוח אדם. דוגמאות לכשלים שהעלו לאורך השנים חוקרים ומפקדים, היו הזנחת החי"ר על חשבון השריון (אברהם אדן האשים בעניין זה את ישראל טל); הפתעת טילי הסאגר (חיל השריון לא השכיל ללמוד מהפעלתם בידי הסורים בימי הקרב בגולן לפני המלחמה); הפתעת טילי ה-S.A-6 הניידים שחיל האוויר לכאורה, לא התייחס אליהם מספיק; תוכניות תגר ודוגמן שמקטרגיהם אחרי המלחמה (יפתח ספקטור, גיורא רוס) טענו כי הן היו מתאימות למטסי יום העצמאות ולא למלחמה ועוד.

אכן, היו כאלו שיוהרתם המשיכה עד קרוב למועד המלחמה, אך רובם של המפקדים היו כאלה שנלחמו במלחמת ששת הימים. בכלל זה בקרבות קשים כמו הבקעת מתחמי ציר החוף בסיני (רפיח, גיראדי), מעלות רמות הגולן (קלע וזעורה, תל פאח'ר), הקרבות בירושלים, וחיל האוויר איבד במלחמת ששת הימים 20 מטוסים - 10% מסד"כ מטוסיו - במבצע מוקד. ההתשה בחזית התעלה - ביבשה ובאוויר, לימדה את אלה ואחרים, שהצבא המצרי נחוש להמשיך להילחם, והמחישה את קשיי ההתמודדות מול מערכי הטק"א והנ"מ הסובייטיים.

העדות להבנת הצורך להכין את הצבא למלחמה ולהעדר היהירות, זועקת מכל היבט של בניין הכוח:

- רכש מאסיבי של מטוסים מתקדמים, הטובים ביותר בזמנם - הסקייחוק והפאנטום, מכספי משלם המיסים הישראלי (טרם תחילת הסיוע האמריקאי), ובכלל זה "מלווה פאנטום" תוך כדי מלחמת ההתשה - איסוף תרומות מהציבור לצורך מימון רכש המטוסים;³
 - רכש מאסיבי של טנקי פאטון וצנטוריון, הגדלת היקף החטיבות וההתארגנות באוגדות קבועות; קליטת כמויות גדולות של אמל"ח שלל (לסקירת השתנות הסד"כ ראו גרינברג, 2004);
 - פיתוח מערך מרשים לצליחת תעלת סואץ מ"אפס" עד יכולת מבצעית תוך 6 שנים;
 - פיתוח אמצעי לחימה מתקדמים;
 - בניין כוח איסופי לאורך הגבולות החדשים אחרי 1967;
 - המשך מהפכת הסטי"לים בחיל הים;
 - בכל התחומים בוצעו דיונים תורתיים וניסויים לפתרון בעיות מבצעיות כפי שזוהו אז: התמודדות חיל האוויר עם הטק"א; תקיפת שדות תעופה שבהם המטוסים הערביים הוגנו בדירים מבוטנים; אתגר צליחת תעלת סואץ; השיטות לקרב טילים בטיילים בים;
 - האימונים בצה"ל היו רבים ועצימים, בכל המערכים, גם אם נפגעו מעט ביבשה עקב תקופות החזקת הקווים בתעלה ובגבול ירדן.
- יש לציין כי בה בעת, מלחמת ההתשה זימנה למפקדי היבשה ניסיון רב בלחימה טקטית, בדרך כלל עד לרמת הגדוד (ולעיתים יותר מכך). יתר על כן, באביב 1973 הוכרזה בצה"ל כוננות כחול לבן שבמסגרתה הואץ בניין הכוח של יחידות, נבחנו תוכניות ועוד. מצאי אמצעי הלחימה העיקריים - טנקים, נגמ"שים, תומ"תים, מטוסי קרב ומסוקי תובלה - פחות או יותר הוכפל בין 1967 ל-1973, ואיכות האמצעים עלתה במידה ניכרת. נוסף על הפלטפורמות, הצטייד צה"ל באמצעים ששיפרו במידה רבה את יעילות הפלטפורמות, כמו פצצות וטילי אוויר-אוויר מתקדמים. לצד הצטיידות באמצעים שנרכשו מחו"ל, התחולל מהפך אדיר בתעשייה הביטחונית הישראלית, שהחלה לפתח ולייצר פלטפורמות לחימה עיקריות ואמצעי לחימה מתקדמים, כמו טילים מונחים ומחשבי הפצצה.
- במילים אחרות - ההשקעה העצומה, המגוונת, ומרובת הגיבויים, בעידן שבו מתחילה להתעורר מחאה חברתית על רקע פערים מעמדיים ומצוקות חומריות, אינה מתיישבת עם התנהלות של צבא יהיר, אופורי או כל כינוי אחר שהוצמד בדיעבד לצה"ל. הכשלים בבניין הכוח ובתוכניות המלחמה, והיו כאלה, הועצמו לטענתי עקב תחושת האשמה הקולקטיבית של הציבור את הנהגת הצבא ואת הדרג המדיני ועקב

³ לדוגמה: מעריב "הגרלות" פנטום 1" ופנטום 2" מטעם מפעל הפיס. 20 בנובמבר 1969. ההכנסות הוקדשו למלווה בטחון והזכויות ניתנו באגרות מלווה ביטחון. עדויות מצולמות מופיעות בסרטו של לוי זיני "חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים". הוט, 2023.

תחושת אשם עצמית של מפקדים, אך בראייה ביקורתית הם "נורמליים" לחלוטין בהשוואה להיסטוריה הצבאית העולמית, המראה את הקושי לזהות מרכיבים חדשים בשדה הקרב ואת הקושי לתת מענה לבעיות מבצעיות מורכבות. דוגמאות:

- ביבשה - קשה היה להבין את המשמעות המערכתית של הפעלת טיל הסאגר על אפקטיביות ההגנה המצרית בסיני מול השריון הישראלי מתוך הירי המצומצם על טנקים בימי קרב ברמת הגולן, שלא היה אפקטיבי. אמנם קרבות מלחמת העולם השנייה במדבר המערבי סיפקו מקרים שבהם תותחי נ"מ ונ"ט עצרו התקפות טנקים, אך מלחמת יום הכיפורים הייתה האירוע הראשון בהיסטוריה שבו נעשה שימוש במערכי הגנה מבוססי טילי נ"ט ארוכי טווח. יש לציין כי בפועל כמות הפגיעות מטילי סאגר, הייתה נמוכה ממה שהוערך תוך כדי המלחמה, אך השפעתה המוראלית הייתה גבוהה.
- ביבשה - בהנחה סבירה של מלחמה שהמרכיב הדומיננטי בה יהיה קרבות שריון בשריון בשטח פתוח, ובהתייחס לעובדה שחי"ר בשטח פתוח פגיע מאוד לארטילריה, צה"ל נתן עדיפות לשריון על חשבון חי"ר. הן בגלל אפקטיביות כוח האש של הטנק בשטח פתוח והן בגלל שכלי הניוד המרכזי של החי"ר בצה"ל באותה עת - הזחל"ם - היה איטי ביחס לטנק, בעל מנוע בנזין, וללא מחפה ראש נגד ארטילריה, שהייתה מרכיב מרכזי של הכוח בצד הערבי. נגמ"שי M-113 חדשים בעלי יכולת נידוד גבוהה ומיגון עילי החלו להגיע מארה"ב לפני המלחמה אך לא בכמויות משמעותיות. עדיין, סדר העדיפות היה נכון שכן טנקים אפשרו ניצול אופטימלי של כוח האדם המוגבל שהיה לישראל. יש לציין כי ניתנה עדיפות לכוחות חי"ר מוצנחים-מוסקים, וצה"ל התעצם אחרי מלחמת ששת הימים ב-55 מסוקי סער, מתוכם 18 יסעורים.
- באוויר - קשה היה לעשות יותר ממה שעשה החיל כדי לדעת את מאפייני הטיל הסובייטי החדש SA-6 - שנכנס למצרים בסוף מלחמת ההתשה ובסוריה נפרס בהיקף רחב חודשים ספורים לפני המלחמה - שכן הוא לא הופעל נגד האמריקאים בווייטנאם, לא הופעל נגד מטוסי חיל האוויר ביום הקרב מול חיל האוויר הסורי ב-13 בספטמבר 1973 (בכוונת מכוון - כדי לא להסגיר את נתוניו) (פינקל, 2013, עמ' 95), וככל הידוע לי, מלחמת יום הכיפורים הייתה ההפעלה המבצעית הראשונה שלו בעולם. גם גיחת הצילום ההרואית של אביאם סלע בקיץ 1972 לא סיפקה נתונים מספיקים כדי להתמודד איתו. בהעדר מידע נקט חיל האוויר בגישה מחמירה והעריך את טווח הטיל יותר ממה שהיה בפועל, מה שהכביד על תכנון נתיבי הטיסה בתוכנית דוגמן.
- סיוע אוויר ליבשה - הטענות "איפה היה חיל האוויר?", "חיל האוויר עסק ב"מלחמה משלו", ו"מדוע לא הופעלה תוכנית 'שריטה'?", אינן נובעות מבניין כוח שגוי, אלא משתי מגבלות טכנולוגיות שלא אפשרו באותו זמן להכין תוכניות טובות יותר, או להכין מערכת סיוע אוויר-יבשה טובה יותר. הראשונה,

בהיעדר יכולת העברת חוזי בזמן אמת, תהליך הפקת מידע חזותי בחיל האוויר ובפיקודים (הזמן בין נחיתת מטוס הצילום להגעת החומר המפוענח לכוחות ארך כ-8 שעות לפחות) לא רלוונטי כשמדובר בכוחות שריון ניידים; העברת מטרה שנצפתה בעין של כוח יבשתי, עברה למעלה במדרג הפו"ש לחיל האוויר, חימוש מטוסים בהתאם לסוג המטרות ועד התקיפה, ארכה ככל הנראה 5-6 שעות (רום, 2021); השנייה, יכולת הוצאת הנ"צ של מיקום האויב ומיקום כוחותינו הייתה ברמה כללית (מה שהביא במלחמה למגוון אירועי דו"צ שנשכחו); נוסף על כך, החימושים של המטוסים לא התאימו לתקיפת רק"ם. על כך יש להוסיף את ההפתעה ואת העדר חלק מבעלי התפקידים שהיו אמורים להעביר נתונים בתחילת המלחמה. חיל האוויר אמור היה להשיג עליונות אווירית שתאפשר לו לאמנע את האויב עמוק ורחוק מכוחות היבשה, כפי שעשה במלחמת ששת הימים, ולא לסייע להם בקרבות מגע. אם יערך מחקר על תרגול סיוע קרוב לכוחות היבשה לפני המלחמה, ייווכח לדעת, כי העניין לא תורגל כמעט לחלוטין, כך שטענת מפקדי היבשה היא כללית ונכונה אולי ברמה המערכתית, ומוטה עקב הרגשות המעורבים בחילוץ לוחמי המעוזים, או בקרבות מגע אחרים שבהם לא תוכנן חיל האוויר לסייע ולא היה יכול, מבחינה פרקטית, לעשות זאת.

נטען בדיעבד שאם חיל האוויר, והיבשה - שלא לחצה או אפילו ביקשה סיוע בתיאום בשנים שלפני המלחמה - היו מקימים גופי שליטה במפקדות, מפתחים תו"ל מתאים ומתאמנים בכך, הסיוע האווירי היה טוב הרבה יותר. לאור מחקרי על תולדות סיוע אוויר לכוחות היבשה אחרי מלחמת יום הכיפורים, גם אם היו מושקעים בכך אמצעים רבים, הרי שעקב המגבלות שצינו מעלה, הדבר לא היה מסייע רבות. הראיה לכך - גם אחרי יישום חלק ניכר מהלקחים הללו, סיוע האוויר במלחמת לבנון הראשונה ב-1982, סבל מבעיות רבות, אשר חלקן הגדול נבע מאותן מגבלות טכנולוגיות שצינו מעלה.

גם בתוכניות המלחמה ניתן למצוא היגיון רב. דוגמאות:

- ביבשה - ביחס לתוכנית שובך יונים - טען עמנואל סקל, על בסיס סימולציות מחשב, שאם הייתה מופעלת התוכנית שכללה פריסת שתי חטיבות טנקים קדימה, ולא אחת כפי שהחליט האלוף גונן (גורודיש) בזמן אמת, ניתן היה לבלום את הצליחה המצרית (סקל, 2011, עמ' 185-187). כמו כן, גם החטיבה האחת הזו לא הייתה קרובה לתעלה בזמן שנפתחה האש, בשל הציפייה של זעירא, שלו הקשיב גונן, שהמלחמה תתחיל בשעה 18:00, ולכן השריון הגיע

⁴ לפי דוח אגרנט, בהקשר הפענוח והפצת המידע לפני התקפת הנגד ב-8 באוקטובר: משך הפענוח של גיחה בבסיס חיל-האוויר היה כשעתיים-שלוש, והמידע, דוגמת "בנ"צ יש 10 טנקים" וכדומה, הועבר טלפונית למפקדת הפיקוד. הפענוח המלא של רק"ם בפיקוד ארך כ-4 שעות, ופענוח מערכי חי"ר (על בסיס זיהוי שוחות חפורות) ארך עוד כ-18 שעות, מכיוון שאלו ניצבו בעדיפות שנייה. דוח אגרנט, דין וחשבון שלישי ואחרון, כרך רביעי, 1975, עמ' 1207-1209.

למגע ב"טפטופים", בעוד המצרים כבר מחכים לו ממזרח לתעלה עם נשק נ"ט ארוך טווח וקצר טווח.

- באוויר – תוכניות תגר ודוגמן שהואשמו אחרי המלחמה בסכמטיות יתר היו אכן תוכניות מורכבות, אך הן עשו שימוש בכל אמצעי ובכל טכנולוגיה אפשרית שהייתה בידי חיל האוויר באותה עת (כולל לוחמה אלקטרונית מגוונת, שיגור מטרות דמה וסיוע יבשתי עם תותחים), לא היה להן תחליף פרקטי בהינתן צורך בהשגת עליונות תוך זמן קצר, הן נוסו ותורגלו באופן אינטנסיבי. יש לזכור כי גם כאן, התמודדות מול מערך הגנ"א צפוף מאוד הייתה עניין חדש, ולא היה ניסיון בעולם בהתמודדות מסוג זה. לטענתי, ביחס לתוכנית תגר שבה האיום היה בעיקרו טק"א ונ"מ ניח, לא היה משהו שחיל האוויר יכול היה להכין לפני המלחמה בהקשר זה ולא הוכן. ביחס לדוגמן, נדרש היה להגדיר שהתוכנית רגישה לתנועות הדיוויזיות הסוריות, ולחייב את ביצועה רק לאחר גיחת צילום מקדימה.

חיל האוויר בטח באופן עקרוני באפקטיביות הצפויה של תוכניותיו, תוך הבנה שכניסת ה-SA-6 תעלה את המחיר בנפילת מטוסים אך כפי שאמר פלד "לא כזה שימנע ניצחון". הביטחון ביכולת היה במידה רבה נכון. אפילו בתנאים הקשים שבהם הופעלה תוכנית דוגמן, הרוב המכריע של האתרים הותקפו בידי רביעיית מטוסים – מה שהיה אמור להבטיח השמדה של סוללה בהסתברות גבוהה – אילו רק הייתה סוללה באתר. כלומר, הבעיה העיקרית במבצע הייתה היציאה אליו ללא מודיעין עדכני, ולא פגם בבניין הכוח. הועלתה טענה שחיל האוויר לא התאמץ מספיק לפתח נשק מונחה מנגד, שכן דרישה מבצעית לנשק כזה יצאה לפני המלחמה – ביולי 1972. לטענתי זו עוד דוגמה להכאה שגויה על חטא. הראיה – מייד אחרי המלחמה הופעל ברפא"ל פרויקט חירום לפיתוח חימוש כזה – שהגיע לכדי ניסוי בפברואר 1975 ולהצטיידות ב-60 יחידות באפריל 1975 (בונן, 2003, עמ' 180). במקרים רבים בהיסטוריה המודרנית הייתה טכנולוגיה כלשהי שהייתה בתהליך פיתוח בעת פרוץ עימות ואשר נטען בדיעבד שלו רק הייתה מבשילה, הדברים היו נראים אחרת. עניין החימוש מנגד הוא דוגמה מובהקת.

שגיאות מרכזיות בהכנת הכוח הבסיסית היו דגש יתר על אימונים בהתקפה תוך הזנחת האימונים להגנה (למרות שהטנק היה נשק ההגנה וההתקפה היעיל ביותר). אי-העיסוק בהגנה, גרם גם להעדר תוכניות הגנה מבוססות תורת לחימה מתוקפת, בעיקר בפיקוד הדרום.⁵

⁵ רבים מהמבקרים את תפיסת ההגנה טענו כי שגיאה מרכזית הייתה הקביעה שקו העצירה הוא קו המגע, מה שהביא את הכוחות להיצמד בכל מחיר לקו המעוזים. ראוי לציין שמושג קו העצירה במובנו העכשווי – הקו המפריד בין אזור הלחימה לבין העורף האסטרטגי של מדינת ישראל, אשר חדירתו מהווה כשלון אסטרטגי – נכנס לתו"ל של צה"ל רק באמצע שנות ה-80, לאחר מחקר חוזר ומעמיק של בעיות ההגנה במלחמה. לפני המלחמה, ההגדרות התורתיות של קו זה התייחסו למרחב אחורי טקטי שקביעתו היא באחריות המפקד, וככזה, לא הופיעו בפקודות אלא היו נתונות לפרשנות המפקדים. תודה לעדו הכט על הבהרה זו.

שגיאות מהסוג הכרוך ביהירות מצבית היו הזנחת תשתיות קו בר-לב למצב מלחמה, חפירת תעלות נ"ט ומיקוש מוגבלים ברמת הגולן. שגיאות גדולות היו בפריסת הכוחות ממש ערב המלחמה, והיה בהן מרכיב של יהירות "מצבית" (כמו העלאת הפלוגה מחטיבה 7 שהייתה אמורה לגרור את גשר הגלילים לשפת התעלה לרמת הגולן), ויש להן גם קשר לקיבעונות, לדפוסי החשיבה והפעולה של מלחמת ההתשה בדרום או של ימי קרב בצפון – אך לא נכון להכלילם בתחום בניין הכוח הבסיסי ותוכניות המלחמה. מפקדים רבים התלוננו על פערים בימ"חים, אולם התבוננות בתמונה הגדולה – גידול עצום בהיקף כוחות היבשה – הרי שלא מדובר במחדל, אלא בהצלחה עצומה, עם פערים קטנים בשוליים, שהיו אמורים להיסגר תוך זמן קצר. החלופה ל'חטיבה עם פערים' לא הייתה 'חטיבה בלי פערים', אלא דחייה בהקמת החטיבה.

לסיכום עניין זה, אטען כי בניין הכוח ותכנוני המלחמה היו סבירים בהחלט אך ריבוי הכתיבה מתובלת העמדות האישיות של חלק מהכותבים, תחושות החרטה והאשם שלהם, הטלת אשמה על אחרים, יחד עם החלת ה"אופוריה" וה"יהירות" על כלל מפקדי צה"ל ועל כל התקופה שבין המלחמות, יצרו תחושה, מוגזמת לטענתי, שהבעיות המרכזיות היו גם בתחומים אלו. לכן, לדוגמה, לקחים מרכזיים היו שנדרש לפתח מודיעין טוב יותר או להטמיע מודיעין קיים בכוחות טוב יותר, כדי לא לחזור על מקרי הסאגר וה-SA-6, לתכנן תוכניות אוויריות גמישות יותר ומורכבות פחות ועוד. לטענתי תובנות אלו אינן תורמות כמעט ומקשות על למידה מן המלחמה כיום.

**מימין: מפקד חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים, אלוף
בני פלד; משמאל: ראש אמ"ן במלחמת יום הכיפורים,
אלוף אלי זעירא (דובר צה"ל)**

נושא שני שבו קיימת הטיה של הלמידה מהמלחמה הוא העיסוק הרב (וגם הוא מרובה סתירות), במאפייני אישיותם ובהתנהלותם של אלופי צה"ל בעת המלחמה, ביחס לדיון המועט במגננונים ובתהליכי קבלת ההחלטות במטות שתמכו אותם. על הרמטכ"ל דוד אלעזר (דדו), דמות טרגית בציבוריות הישראלית, שהודח מתפקידו

בידי ועדת אגרנט בעוד זו לא המליצה המלצות אישיות לגבי הדרג המדיני, ומת בגיל צעיר יחסית – קיימות דעות סותרות. מג"ד 52 במלחמה עמנואל סקל, האשים את אלעזר בכך שלא הכיר את סיני מתפקידיו הקודמים, ולא טרח להכירה כשמונה לרמטכ"ל. מצב זה, נטען, גרם לו לשגות בהבנת גורמי הזמן והמרחב בזירה זו ולאשר לאלוף גונן לבצע מהלכים מופרכים בתחילת המלחמה (סקל, 2011, עמ' 98–99). ביקורת אחרת על אלעזר הייתה שמינה את גונן למפקד פיקוד הדרום, לאחר תקופה קצרה כראש מה"ד, מתוך הבנה כי זה עדיין אינו כשיר למשימה, אך הוא "יבשיל" תוך כדי תפקיד.

מן הצד השני טען אורי בר-יוסף כי לאור שגיאותיהם של זעירא בעניין ההערכה,⁶ של בני פלד בהפעלת הכוח האווירי ושל גונן בעניין החלטותיו החפוזות בימים הראשונים של המלחמה, ולאור מצבו הנפשי של שר הביטחון דין ביומיים הראשונים של המלחמה, ניתן לזהות באלעזר, כמצביא המלחמה, גורם מרכזי בניצחונו של צה"ל (בר יוסף, 2023, עמ' 315–322). כך טען גם גיורא איילנד וטוענים אחרים. הסתירה הפנימית – את המינויים הכושלים של גונן ופלד ביצע אותו רמטכ"ל אלעזר, ששיקול דעתו במלחמה היה קריטי להצלחת צה"ל בהתאוששותו. בר-יוסף גם טען כי הוא מזהה אצל שלושת האלופים הכושלים תופעה פסיכולוגית של צורך בסגירות קוגניטיבית (שתוצאתה היא התעלמות מנתונים הסותרים את תפיסותיהם הקודמות), וכי הלקח הוא להימנע ממינוי אנשים כאלה. הסתירה היא בהקשר הכללי של הערכת המטכ"ל, בין הביקורת על האלופים מהסוג הפסיכולוגי, או מהסוג של בורות מקצועית כפי שטען גיורא איילנד, לבין האמירות, הנכונות עובדתית, כי מי שהשתתף בדיוני המטכ"ל (כולל הנוכחים הבלתי פורמליים כמו יריב ובר-לב), היו קצינים בעלי ניסיון עצום, והוכיחו עצמם בעבר, וכך גם גורמים מדיניים שהשתתפו בדיונים, כמו דין וגלילי. על פלד נטען כי הוא "איש של בניין כוח" ולא בקיא בהפעלתו כקודמו מוטי הוד, שהכין את סגנו פלד לפיקוד על החיל. נשכח כי פלד היה מעורב בהפעלת כוח כמפקד בסיס חצור במלחמת ששת הימים וכי פיקד על החיל בקרב האוויר המוצלח ב-13 בספטמבר, ובדיעבד נטען (פרשנות שלי) שהוא כיפר על טעויותיו במלחמה בבניין כוח מרשים אחרי המלחמה.

בנושא זה, הנטייה הטבעית להאשים פרטים כאלה או אחרים או להעצים את תרומתם של אחרים – היא טבעית לגמרי, ואף מוקצנת עקב נסיבות המלחמה שפורטו במבוא. גרירת הדיון למרחב הפסיכולוגי, קרי "ההוא התמוטט" ו"ההוא היה בחרדה", משחקי האשמות למיניהם וחיפושי אשמים – אינם תורמים לצה"ל כיום אלא מפריעים להתמקד בבעיות הנכונות. גם אם אחת הבעיות המרכזיות של צה"ל הייתה לפי שאול (סם) ברונפלד – "פג"ז" – החלטותיהם של פלד, גונן וזעירא

⁶ גלבר כתב כי ספרו של אורי בר-יוסף "הצופה שנרדם" הוא כתב האשמה נגד זעירא ונותן את הרושם שאילו רק היה עומד בראש אמ"ן מישוהו אחר, הנסיבות שבהן פרצה המלחמה היו שונות לחלוטין. זעירא אמנם נושא על כתפיו נטל גדול של אחריות, אך יש לו לא מעט שותפים לנושא" (גלבר, 2023).

בזמן אמת, הרי שלמידת מבנה אישיותם כדי למנוע מינוי אלופים בעלי מבנה אישיות דומה (בר־יוסף, 2023, עמ' 312–313), אינו תורם לדעתי לצה"ל, בדומה להמלצה אפשרית בימינו, שלא ניתנה, שהרמטכ"ל במלחמה הבאה יהיה בעל ניסיון קודם במלחמה רב־זירתית.

למידה ממלחמת "חרבות ברזל" - הסיכונים דומים

"מהפכת המידע" בכל תחומי החיים יוצרת מצב כי כבר בעת כתיבת שורות אלו, פורסם מספר דו־ספרתי של ספרי זיכרונות אישיים וספרים "עיתונאיים", ובזמן הקרוב יפורסם לציבור מידע מתחקירי צה"ל. כמו בהקשר מלחמת יום הכיפורים, ואולי יותר מכך, הניסיון ללמידה מהתקופה שקדמה למלחמה, מהימים הראשונים שלה, מהלחימה העצימה בת החודשים בעזה ומהלחימה המוגבלת בגבול הצפון – צפוי לקושי מהסוג שצוין מעלה "אי ודאות מסדר שני" הנובעת מעודף מידע היוצר קושי להבדיל בין אות לרעש; ה"מסך הרגשי" שמלווה את המלחמה מתחילתה, סמיך יותר מזה של מלחמת יום הכיפורים עקב העובדה שצה"ל כשל בהגנה של אזרחים שנרצחו, שעונו ושנחטפו. שילוב של רגשות אשם, הטלת אשם, ורגשי חרטה, צפוי להקשות על ניתוח קר של הדברים, הנדרש כדי להשתפר.

תחומים שבהם קיימת אפשרות לקשיים בלמידה, הם:

- הבנת עומק של התהליכים המודיעיניים, המבצעיים והקשרים ביניהם, שהתרחשו בשנים שלפני פרוץ המלחמה, יכולה לספק לקחים חשובים ליחסי אוגדה–פיקוד–מטכ"ל וליחסי קמ"ן–מפקד, בכל זירות הלחימה. הקושי במקרה זה עלול לנבוע מהתמקדות יתר בהתרעה שהייתה או לא הייתה ובקבלת ההחלטות הנקודתית בליל ה־6–7 באוקטובר. לאירועים בלילה זה הייתה חשיבות עצומה בהקשר התוצאות הנוראות של מתקפת חמאס, ונדרש ללמוד מתחקורים. אך תחת הבנה כי חמאס בנה את יכולתו לבצע אותה לאורך שנים, וצה"ל לא הבין זאת, למידה משמעותית הרבה יותר צריכה להיות מהבנת התהליכים בשנים שקדמו למלחמה. הדמיון האפשרי המטריד למלחמת יום הכיפורים קשור למיקוד של כתב המינוי של ועדת אגרנט אחרי מלחמת יום הכיפורים בנושאי המודיעין והכוננות ותיחום הזמן שנדרשה הוועדה לחקור ל"ימים שקדמו למלחמת יום הכיפורים" ועד התקפת הנגד של ה־8 באוקטובר. אלו גרמו לאי־חקירה של התפתחות תפיסות ההגנה בסיני וברמת הגולן בשנים שלפני המלחמה, שעמדו בבסיס התוכניות המבצעיות. מצב זה הביא לעיסוק יתר במודיעין ולעיכוב של עשור וחצי לפחות בלמידת צה"ל על היבט התפיסה המבצעית ועל דרך התפתחותה.

- עיסוק נרחב בפרטי הקרבות ביממות שאחרי בוקר ה־7 באוקטובר נדרש בהחלט, אך יהיה לו דמיון ניכר לניתוח הפרטני שנעשה על הקרבות ועל קרבות החילוץ ההרואיים במעוזים במלחמת יום הכיפורים. ההיבט הרגשי הנלווה

לניתוח קרבות אלה, יחד עם "יער הפרטים" שכלל אז והיום הקלטות קשר, תיעוד של האויב ועוד, עלול להקשות על למידה מיממות הלחימה הראשונות בתחומים עקרוניים חשובים כמו נורמות השגרה המבצעית של יחידות צה"ל בביטחון שוטף, התמודדות עם מצבי משבר רחבי היקף ברמת אי-ודאות גבוהה, נורמות לחימה ועוד.

- לשמחתנו, לא התרחשה תוך כדי המלחמה הנוכחית "מלחמת גנרלים", אך העיסוק במאפייני האישיות של בכירים באמ"ן, ובהתנהלותם האישית של ממלאי תפקידים בליל ה-6-7 באוקטובר החל מייד לאחר פרוץ המלחמה. העניין החשוב בהקשר הלמידה אינו זה, אלא מנגנונים ותהליכי החשיבה וקבלת ההחלטות שאותם קבעו הבכירים בצה"ל, ובאיזה דרך מימשו אותם.
- בראייה עתידית של השנים הקרובות, הלקחים מהלחימה בעזה מרגע שהתחיל התמרון, הם בעלי חשיבות עצומה בהקשר לחימה עתידית בלבנון. כאן יש היבטים רבים ומגוונים שחלקם כבר תוחקר, בעיקר בהקשרי בניין כוח, אך תהליך הלמידה מהקרבות - תכנונם וביצועם, בוצע עד עתה באופן חלקי. במקרה זה, סיבה מרכזית היא שפיקוד הדרום וחלק ניכר מיחידות היבשה עדיין בלחימה. הסכנה כאן דומה, שוב, לבעיה שנוצרה ממיקוד היתר של ועדת אגרנט בשלוש היממות הראשונות של המלחמה - 6-8 באוקטובר 1973. הלמידה בהקשר מערכת הצליחה, כיתור הארמיה השלישית, וקרב סואץ, החלו להיחקר מאוחר יותר.

איך מתמודדים בדרג המטכ"ל עם ההטיות והצעות קונקרטיות ללמידה משתי המלחמות

הצעה ראשונה הנוגעת לתחום ההיסטוריוגרפיה, היא כי המחלקה להיסטוריה תכין "מורה נבוכים" לספרות ולמידה הוויזואלית על מלחמת יום הכיפורים, תוך הבחנה בין סוגות ספרותיות שצוינו במבוא ואחרות, כמו דרגים (גדוד, חטיבה). מורה הנבוכים יידרש לכלול מרכיבים לא נעימים אך חשובים, כמו אמינות תיאור הלחימה (ביחס למחקר הרשמי בצה"ל) בכתבת מפקדים, פערים ובעיות במחקרים וכדומה. מסמך כזה שיופץ בצה"ל, יסייע מאוד בידי מפקדים לעשות שימוש מושכל בחומר הרב הקיים. בהקשר מלחמת "חרבות ברזל", נדרש לפרסם בהקדם חומר מוסמך של צה"ל, כדי לצמצם אפשרות של למידה שגויה מחומרים שאינם מדויקים, או מוטים לעמדת הכותב.

בתחום הלמידה להווה מן המלחמות. ראשית, לדעתי (המוטה לאחר סדרת מחקרים הממוקדים בתהליכים), הלמידה - 51 שנים אחרי המלחמה ההיא ושנה מפרוץ המלחמה הנוכחית - טמונה בעיקר ברובד התהליכי - הדרך שבה מתפתח ידע, שבה מפורש מידע מודיעיני, שבה מבוררות סוגיות שבמחלוקת, שבה נערכים דיונים ומתקבלות החלטות. תהליכים מבוצעים בידי אנשים שהקוגניציה שלהם

בהיבטים של חלוקת קשב, יכולת עיבוד מידע, השפעת עייפות וכדומה, לא השתנתה, בתוך מבנים ארגוניים שנקבעו כדי להסדיר חלוקת אחריות, זרימת ידע וכדומה. הצעותיי יתמקדו בהיבטים תהליכיים-מבניים הקשורים בעיקר בהפעלת הכוח. בתחום המודיעין, שבו עסקתי במחקרים אחרים אך לא כאן, הלקח החשוב ביותר יושם מייד אחרי מלחמת יום הכיפורים, והוא יצירת פלורליזם פנים צבאי באמצעות חיזוק מחלקות המודיעין הפיקודיות והזרועיות כך שיוכלו לפתח הערכה עצמאית בהתבסס על כל הידע הזמין לחטיבת המחקר. שימור מצב זה חיוני למניעת דומיננטיות יתר של ראש אמ"ן/רח"ט מחקר או של מפקדי הפיקודים והזרועות. נושא זה נמצא גם היום בלב התחקיר המודיעיני בהקשר חלוקת התפקידים בין מודיעין אוגדת עזה, מודיעין פיקוד הדרום וחטיבת המחקר. בראייה לעתיד, הפער הקיים כעת הוא קמ"ן איראן הכפוף לאלוף היכול לפתח עמדה עצמאית מול זו שמפתח ראש הזירה האחראית לכך בחטיבת המחקר. גם הוספת רח"ט מחקר לדיוני מטכ"ל נוסף על ראש אמ"ן תוך שימור עצמאות הערכתו, היא מנגנון "אל כשל" חשוב.

ההצעות הבאות הוצעו גם בעבר אך למיטב הבנתי יישומן חלקי, והן סוג של "נצרות ביטחון" מפני קבלת החלטות חפוזה ולא שקולה של הרמטכ"ל, של מפקדי הזרועות ומפקדי הפיקודים. כאן ההתייחסות היא ללמידה ממלחמת יום הכיפורים, למלחמה עתידית בלבנון, לדוגמה,

- הוספת מרכיב לתוכניות צה"ל שיקרא "הנחות יסוד לתוכנית" ובו יכתבו (ויעודכנו לפי הצורך), הנחות שעליהן מתבססת התוכנית – החל מחופש פעולה שמקנה הדרג המדיני, דרך הנחות על התנהלות האויבים השונים (במערכה רב-זירתית) וכלה במצבו של צה"ל בעת שבה צפוי מימוש התוכנית. ההנחות צריכות להיות כתובות בלשון בת הפרכה (דוגמאות ראו בספרי "המטכ"ל" – פינקל, 2020, עמ' 103–105, 149). בעת פרוץ עימות, הדיון במטכ"ל ובפיקודים/זרועות בתוכנית, חייב יהיה להתחיל בדיון בתקפות הנחות יסוד אלו. אם הן תקפות במידה סבירה – יחליט המפקד על הפעלתן, אם לאו, יאלץ להחליט על חשיבה מחודשת, או לקבל החלטה, שכל השותפים בדיון יהיו עדים לה, להפעיל תוכנית גם בניגוד להיגיון הברי. מכיוון שאנשים אינם אוהבים להיחשב כטיפשים, למנגנון זה יש סיכוי הצלחה לא מבוטל.
- ניתוח מקדים ותוך כדי לחימה של התנאים המיטביים ליישום התוכנית, שמימושם יבטיח ככל הניתן (בתנאי אי-ודאות של מלחמה), את הצלחתן. בשונה מהנחות יסוד, כאן מדובר בעיקר במרכיבים אופרטיביים – היקף המודיעין הרצוי שיהיה בידי הכוח המבצע; היכולת של אגפי מטכ"ל לסייע לו; ארגון הפו"ש לפעולה; סד"כ מזערי לביצוע וכדומה. בדומה להמלצה הראשונה, גם כאן יידרש המפקד יחד עם יועציו המומחים, לבצע תהליך סדור, גם אם מהיר, של בירור התנאים להפעלת תוכנית, לפני ההחלטה על יישומה. להבנתי, הלקח הגדול ביותר של דוד עברי, רמ"א במלחמת יום הכיפורים, מהמלחמה

ההיא - כאשר היה מח"א ב-1982 והוחלט על ביצוע תקיפת הטילים בבקעא - היה בתחום יצירת התנאים להצלחה. הוא התנגד להפעלה חלקית של התוכנית שיצרה למטוסים התוקפים בעיות מול סוללות שלא יתקפו ובראייה ארוכת טווח תסגיר את הסודות שהכין החיל ליום פקודה, הוא המתין יום להגעת חטיבת טק"א נוספת, והשהה את תקיפת הסוללות עד לפיזור מיטבי של המוץ המסיבי שהוטל לאוויר כהכנה לתקיפה. זו דוגמה לניתוח התנאים הנכונים והמיטביים להפעלת תוכנית בעת הפיכתה לפקודה.

ולקראת סיום **(פסקה זו נכתבה לפני המלחמה הנוכחית)** - הצעה מתחום התפיסה הצבאית בראיית מלחמה רב-זירתית. הניסיון הישראלי מראה הצלחות מרשימות כל עת שצה"ל הוא היוזם ברמה האסטרטגית והאופרטיבית במלחמה. למן המעבר למבצעים רחבי היקף (יואב וחורב בדרום, חירם בצפון), לאחר ההפוגה השנייה במלחמת העצמאות, דרך מבצע סיני, מלחמת ששת הימים ועד מלחמת לבנון הראשונה. הקשיים והכישלונות היו במצבים שבהם צה"ל הופתע, על ידי האויב במלחמת יום הכיפורים או מדרישת הדרג המדיני במלחמת לבנון השנייה. הלך במקרה זה, בעיקר בראייה של מלחמה רב-זירתית, הוא לעשות כל מאמץ להיות הצד היוזם. אם לא ניתן, מסיבות של לגיטימציה בין-לאומית, ליזום מתקפת פתע והעימות מתחיל בהסלמה איטית, כמו רוב העימותים האחרונים, אזי לפחות להפתיע ברמה האופרטיבית.

סיכום

המאמר מביע חשש שהיקף הספרים, הסרטים וסדרות הטלוויזיה העוסקים במלחמת יום הכיפורים, יחד עם המרכיב הרגשי הנלווה להם הנובע מתפיסתה של המלחמה, עד לאחרונה, כאירוע הטראגי ביותר בתולדות המדינה - יגרמו אצל קציני צה"ל קושי ללמוד מן המלחמה באופן ענייני ולהבחין בין העיקר והטפל. לצורך ההמחשה הוצגו שני תחומים שבהם נוצרה עקב הסיבות הללו הטיה של הלמידה. הראשון הוא בתחום של זיהוי כשלים בניין הכוח הבסיסי בתקופה שבין המלחמות (כשלים שלא היו), המעורבים בכתיבה עם כשלים במהלך סתיו 1973 של פריסת כוחות. טענתי כאן שהעיסוק השגוי בכשלי בניין הכוח, מפריע לעסוק בכשלים המרכזיים - שהיו בהפעלת הכוח.

הנושא השני הוא הטיה לעיסוק באישיותם של המפקדים הבכירים, תחום שרבות בו ההאשמות וההתפלמסות, שאין מה ללמוד ממנו לימינו. עניין זה מפריע להתמקד בעניין החשוב והוא מנגנוני קבלת ההחלטות שהביאו להחלטות חפוזות ושגויות במלחמה ההיא. למידה אפקטיבית ממלחמת "חרבות ברזל" נתונה לסכנות דומות של עודף מידע, רובו הגדול מידע טקטי-פרטני, ו"מסך" רגשי כבד הרבה יותר מזה של מלחמת יום הכיפורים, שייתכן שבעתיד ילווה בוויכוחים והאשמות בין ממלאי תפקידים. העבר נדרש לשמש כאן כתמרור אזהרה להווה.

תודה למעירים בנושא מלחמת יום הכיפורים (לפי סדר קבלת ההערות):
 מר שאול (סס) ברונפלד, סא"ל (מיל') ד"ר עדו הכט, סא"ל ד"ר דן ברק, סא"ל (מיל') ד"ר דותן דרוק, אל"ם (מיל') ד"ר אלי מיכלסון, ד"ר זאב אלרון, אל"ם (מיל') בעז זלמנוביץ, אל"ם (מיל') ד"ר שמעון גולן, פרופסור איתן שמיר.

רשימת המקורות

- איילנד, גיורא (אוקטובר 2023). "המטכ"ל והדרגים הבכירים במלחמת יום הכיפורים". **בין הקטבים**, גיליון 40.
- בונן, זאב (2003). **רפא"ל ממעבדה למערכה**. הוצאת נ.נ.ד. מדיה.
- בר-יוסף, אורי (2023). **התאוששות**. מודן.
- ברון, איתי (אוקטובר 2023). "'ההזדמנות האחרונה' – החמצת דיוני ה-5 באוקטובר 1973". **בין הקטבים**, גיליון 40.
- גלבר, יואב (יולי 2023). "ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים". **יסודות**, גיליון 5, עמ' 43-68.
- גרינברג, יצחק (2004). "תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים". **עיונים בתקומת ישראל**, עמ' 393-427.
- משגב, אורי (22 בספטמבר 2023). "החיילים של סתיו 73". **הארץ** – מוסף ספרים, עמ' 66-68.
- נדל, חיים (2006). **בין שתי המלחמות (1967-1973)**. מערכות.
- סקל, עמנואל (2011). **הסדיר יבלום?**. ספריית מעריב.
- פינקל, מאיר (2013). "המתח בין הצלחות בבט"ש להנחתת יכולות במלחמה". בתוך: פינקל, מאיר. **אתגרים ומתחים בתהליך בניין הכוח**. מערכות.
- פינקל, מאיר (2020). **המטכ"ל – כיצד הוא לומד, מתכנן ומתארגן**. מערכות ומודן.
- רוס, גיורא (21 בדצמבר 2021). הרצאה במסגרת יום עיון בנושא "חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים והשלכות לימינו – חלק א'". **המרכז למלחמת יום הכיפורים**.
- שלח, עפר (אוקטובר 2023). "המחדל השלישי – האם תוקנו הכשלים בבניין הכוח והכנתו למלחמה, מיום הכיפורים ועד היום?". **בין הקטבים**, גיליון 40.

שער שלישי

סקירת ספרות

"מעבר לקיר הברזל"

סקירת ספר

רס"ן קים בר¹

מעבר לקיר הברזל: מה חסר בתפיסת הביטחון של ישראל
מאת פרופ' אורי בר-יוסף (הוצאת כנרת-זמורה-דביר, 2024)

מבוא

מתחילת מלחמת "חרבות ברזל" קיים עיסוק הולך וגובר בשאלת תפיסת הביטחון של ישראל - האם היא קיימת בכלל, ואם כן, מה היא? אורי בר-יוסף, שחתום מתחילת המלחמה על מספר פרסומים שבבסיסם הרעיון כי תפיסת הביטחון של ישראל קרסה (בר-יוסף, ינואר-פברואר 2024), איגד את משנתו לכדי ספר **מעבר לקיר הברזל: מה חסר בתפיסת הביטחון של ישראל**. גב הספר מבטיח לקורא כי אם כל הבעיות של מדינת ישראל מאז שנות השישים היא הסיכוי העיקש של מנהיגיה ואזרחיה להגיע להסדר עם הפלסטינים ולשבור את ה"סטטוס-קוו" של השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. עוד

הוא אומר, שהפתרון היחיד שראוי להתייחס אליו בתפיסת הביטחון הוא החזרת השטחים וכפועל יוצא מכך סיום הסכסוך.

לפני שננתח את הקביעה הנ"ל, כמה מילים על הספר עצמו. **מעבר לקיר הברזל** מורכב משלושה חלקים. החלק הראשון, "בנייתו של קיר הברזל", עוסק בשנים הראשונות לקום המדינה ונוגע בגיבוש חלקים מתפיסת הביטחון על רקע אירועים שונים, בדגש על מלחמות ועל עימותים מזוינים מקום המדינה ועד מלחמת ששת הימים. בחלק זה עוסק בר-יוסף בניסיון להסביר את ההיגיון שמאחורי פיתוח

¹ רס"ן קים בר, ראש מדור פיתוח ידע מערכתי במרכז דדו.

תפיסת "קיר הברזל", ולאחריה תפיסת הביטחון של בן-גוריון, ודרכו הוא גם מסביר את מה שלראיתו מהווה את לב התפיסה - "משולש הביטחון". בהמשך הפרק מתאר בר-יוסף את הדרך אל מלחמת סיני ושתי הגישות הרווחות בדרג המדיני ביחס לטיפול בבעיה - הגישה האקטיביסטית, שדגלה ביוזמה ובאקטיביזם צבאי (ולטענתו גם ניצחה לבסוף), והגישה המתונה, של הסדרים מדיניים והסכמי שלום.

דוד בן-גוריון, ראש הממשלה הראשון, עיצב את תפיסת הביטחון. בתמונה: בסיוע מפקדים בנגב ב-5 במאי 1949; מימין: יצחק רבין ויגאל אלון, מפקד חזית הדרום (לע"ס)

החלק השני, "הכחשה והתבצרות", עוסק בתקופה שבין מלחמת ששת הימים ועד חתימת הסכם השלום עם מצרים ב-1979, וכבר משמו ניתן לראות הדהוד לגישתו של הכותב כפי שצוינה מעלה. בחלק זה מתמקד בר-יוסף בהשתנות בעולם הערבי, שבאה לשיאה בוועידת חרטום, ועיקרה אי-הכרה במדינת ישראל, שלילת שלום, ואיסור על ניהול משא ומתן. הוא טוען כי כאן המשיכה אותה תפיסת הביטחון הישנה, למרות שנדרש שינוי לכיוון הסדרים וויתורים מדינתיים. בפרק זה גם נכנס השיקול הגרעיני לתמונה. לבסוף הוא מציין כי ישראל מקבלת סדרה של החלטות שגויות, המובילות אותה בסופו של דבר למלחמת יום הכיפורים, שלטענתו יכולה הייתה להימנע, ולמדיניות של החזקה בשטחים הכבושים. משם הוא מנתב לחלקו השלישי של הספר.

החלק האחרון, "שבויים בקונספציה", מנסה לקשור בין שני החלקים הראשונים

לבין הפתרון של שתי המדינות וחלוקת השטחים. שם שוטח בר־יוסף את משנתו באשר לפתרונות הרצויים למול הבעיות שנוצרו. עיקר הפרק עוסק באיומים החדשים על "המפעל הציוני", בהתמודדות של מדינת ישראל עם איומים גרעיניים באזור, וביתר שאת ביחסי ישראלים-פלסטינים והסכסוך המתמשך, וכיצד ניתן לפתור אותו בקלות על-ידי ויתור על שטחים והתפשרויות מדינתיות, אשר יובילו להסכם שלום. ככלל, הספר קריא מאוד, ומספק בעיקרו סקירה היסטורית מקיפה עד לשנות השמונים. החל משנות השמונים יש אזכורים בודדים לתהליכים ולשינויים שקרו במדינה (לצורך העניין, שתי האנתפאדות זכו יחד לשלושה עמודים, של"ג מקבלת שורה וחצי ולבנון השנייה מוזכרת בחטף), ולכן הניתוח לוקה בחסר. בר־יוסף משווה את הביטחון הלאומי לביטחונו של היחיד בהיבט הבריאות. כיצד יבחר היחיד לחיות – ככל שישמור על בריאותו כך יישאר בריא או לפחות יפגוש באופן פחות תכוף את הרופא. מאחר שמדינת ישראל חיה כ"וילה בג'ונגל", בסביבה החותרת להשמדה, היא נדרשת לפתח מנגנונים ורשתות ביטחון ייחודיות (בר־יוסף, 2024, עמ' 13–14). בר־יוסף מציין כי ככל שעובר הזמן, גדלים האיומים, והחזון הציוני – של עם שחי בביטחון על אדמתו – מצטמצם. באותה נשימה, לאורך הספר, הוא טוען כי האיום הקיומי כבר לא נוכח, ויש לנו הזדמנות לפתור את הבעיה בפתרון קסם כמעט.

שלוש הנחות יסוד בעייתיות

ישנן שלוש הנחות יסוד בעייתיות בספרו של בר־יוסף, שעליהן הוא נשען בטיעוניו, ומאחר שהן שגויות בחלקן, הן גם מערערות על רבות ממסקנותיו. הראשונה, באשר **לתפיסת "קיר הברזל"** של ז'בוטינסקי. בעוד שבר־יוסף מתאר נכונה את כוונתו של ז'בוטינסקי – יצירת כוח שיעמוד בפני התקפות האויבים (שם, עמ' 24), התיישבות והחזקה של הקרקע (שם, עמ' 25), חוסן ומוטיבציה של החברה הישראלית להתפתח (שם, עמ' 30), ולבסוף עמידות שתשכנע את הערבים שאין ביכולתם להשמיד את ישראל, ולכן הם צריכים להשלים עם קיומה (שם, עמ' 31) – כאשר הוא מתייחס בספר למושג, הוא מתייחס אליו דווקא בהיבט **ההרתעה והיכולות ההתקפיות** של מדינת ישראל. כך למשל, הוא כותב כי "ההרתעה המצטברת [...] הייתה ביסודו של דבר המרכיב הצבאי בבניית קיר הברזל." (שם, עמ' 42). וגם "הכרעה מהירה וברורה נועדה גם לחזק את קיר הברזל ולגרום לאויב הערבי להסכים מעשית עם קיומה של ישראל." (שם, עמ' 45). בעוד שני המרכיבים הללו יכולים לתרום כמובן להשגת רעיון "קיר הברזל", הם לא מוזכרים כלל במשנתו של ז'בוטינסקי, העוסק **בהגנה חזקה ובהתשה רעיונית של האויב**, והם אינם מוזכרים גם אצל המדינאים שיבואו אחריו וישתמשו בביטוי.

הנחת היסוד השנייה, שלא שמורה רק לבר־יוסף, אלא כמעט לכל החוקרים העוסקים בתפיסת הביטחון של ישראל, היא סוגיית מה שלימים יכונה **"משולש הביטחון"** –

הרתעה, התרעה, הכרעה – שמקובל לחשוב שנתגבש בהגותו של בן-גוריון (שם, עמ' 40-45). הגיונות אלו לא מופיעים בתפיסת הביטחון של בן-גוריון, והחלו להופיע, בעיקר בהגות הצבאית, רק לקראת סוף שנות השישים, וגם אז במרומז. הם התגבשו בצורה מסודרת יותר במהלך **שנות השמונים**, בשמות הללו. ובאופן כללי, תפיסת הביטחון לא עסקה רק במרכיבים הצבאיים, אלא בנושאים **מדינתיים**, **חברתיים** ו**אחרים**, כגון רוב יהודי והתיישבות, כלכלה, שיתופי פעולה בין-לאומיים, חינוך וערכים, הון אנושי, הגנה ועוצמתו של צה"ל ומערכת הביטחון כולה (בר, 2024). לכן, צמצום תפיסת הביטחון לשלושת המרכיבים האלו, בייחוד בשנים הקריטיות שאותן מתאר בר-יוסף בפרוטרוט, מוביל למסגור חלקי מאוד של התהליכים הנוגעים לתפיסה. נוסף על כך, אי-ההתייחסות למרכיב **ההגנה**, שהיה מרכזי בהגותם של ז'בוטינסקי ושל בן-גוריון, וגם בתפיסת הביטחון המאוחרת, מוביל אותו למסקנות בעייתיות.

הנחת היסוד השלישית, שאינה נאמרת במפורש בטקסט, אך נגלית מתיחום הספר, היא שהעיסוק בתפיסת הביטחון נגמר בשנות השבעים. שני החלקים הראשונים של הספר הם סקירה היסטורית מפורטת של מהלכים מדיניים וצבאיים, כשהשיא שלהם הוא מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, ולבסוף הסכם השלום עם מצרים. זהו. בשלב זה מפסיק בר-יוסף את הניתוח ההיסטורי ומתחיל להציג את משנתו באשר לפתרון האידיאלי בעבור מדינת ישראל.

בפועל, בשנות השמונים **החל העיסוק האינטנסיבי בתפיסת הביטחון**, ולא נעלם. בשנת 1981 שר הביטחון אריאל שרון מקיים בראשותו ועדה אשר בוחנת שאלות יסוד בביטחון הלאומי (שרון, 1981). בשנת 1986 מוקמת ועדה נוספת, שידועה בשם "ועדת מרידור הראשונה" בראשות דן מרידור, שמפיקה שני כרכים העוסקים בתפיסה (מרידור, 1986). בשנות התשעים יש עיסוק אינטנסיבי בכך בצה"ל וגם במסגרת סדנאות במשרד הביטחון (מרדכי, 1998), וכמובן בשנת 2006 "ועדת מרידור השנייה" אשר מפיקה את "מרבוע הביטחון" – הצלע הנוספת היא ההתגוננות (מרידור, 2006). כך יוצא שבר-יוסף מתמקד בשלושים ואחת השנים בין קום המדינה להסכם השלום עם מצרים ב-1979, אבל נוגע ברפרוף, אם בכלל, בעיסוק העמוק בתפיסת הביטחון שהיה בארבעים וחמש השנים לאחר מכן – עד ימינו.

אג'נדה לא נסתרת

לבר-יוסף, כאמור, יש אג'נדה אשר חוזרת לאורך כל הספר. הוא מזהה את **נקודת ההיפוך** המדינית והצבאית במלחמת ששת הימים, אז מדינת ישראל כבשה שטחים, ובניגוד לכיבושים קודמים – סירבה לסגת מהם. מכאן, בראייתו, הכול הדרדר (בר-יוסף, 2024, עמ' 83-85). הוא טוען כי ניתן היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים אם רק היינו מסכימים לקיים מו"מ על השטחים עם מצרים, מה שגם ככה קרה לאחר המלחמה. בהמשך, התווסף חטא על פשע, בדמות מפעל ההתיישבות בשטחים "הכבושים" (שם, עמ' 147-148) וכיום אנחנו מדשדשים כי אנחנו מסרבים לנהל

מו"מ עם הרש"פ ולהחיל את רעיון "שתי מדינות לשני עמים" (שם, עמ' 166-167) שהוא הפתרון האולטימטיבי לכל בעיותיה של מדינת ישראל (שם, עמ' 177). כל המהלכים הללו נבעו מטעמו מחשדנות בצד הערבי ומקונספציה של הערכת יתר של יכולות צה"ל - עליונות ויישום של "משולש הביטחון" (שם, עמ' 134).

ניתן בהקשר זה להסכים על העובדות הבאות: בעשרים השנים האחרונות, וביתר שאת בתקופתו של ראש הממשלה נתניהו מאז עלייתו לשלטון, המדיניות היא אכן מדיניות של הימנעות משיח מדיני וקידום הסכם, או כפי שבר-יוסף מכנה זאת "שימור הסטאטוס קוו של קיפאון מדיני" (שם, עמ' 179). אבל למרות נחרצותו, הוא לא מצליח להסביר מדוע המסקנה המתבקשת היא המודל שהוא מציע. כך למשל, הוא אינו מתייחס לפינוי רצועת עזה, אשר נתן דה־פקטו את השליטה ברצועה בידי הפלשתינים, שלא רק שלא הפסיקו עם שאיפות ההשמדה שלהם את מדינת ישראל, אלא גם הביאו אלינו את הטבח הגדול ביותר ביהודים מאז השואה - השבעה באוקטובר 2023. כלומר, בר-יוסף לא מתמודד עם השאלה הקשה והיסודית, כיצד מתמודדים עם אויב ששם לנגד עיניו את השמדתה של מדינת ישראל, אלא עוקף את הבעיה על-ידי הנמקת איהפתרון בצד הישראלי.

עוד טוען בר-יוסף בהקשר זה, כי מדינת ישראל העדיפה תמיד **להתמודד עם בעיות בכוח ולא באמצעות הסדרים מדיניים**, אך מתעלם מכך שמדיניות הביטחון בתקופה של מלחמת יום הכיפורים עדיין נשענה על התפיסה של בן-גוריון כי מדיניות החוץ של ישראל צריכה להיות של **שלום וחתימה לקיום יחסי ידידות** עם כל מדינות העולם. כך למשל, אמר בן-גוריון בהתייחס לתפיסת הביטחון בישיבה השישים ושמונה של הכנסת הראשונה, שעסקה בחוק שירות הביטחון: "מדינת ישראל נולדה במזל מלחמה, אך פנינו מועדות לשלום [...] חתמנו על הסכמי שביתת נשק עם כל שכנינו ואנו חותרים לקראת שלום יציב. אך יש לחשוש, שבמקרה הטוב לא יהיה זה שלום, אלא שלום מזוין." בהמשך הוא מוסיף כי: "אין לפסוח על גורם אחד עיקרי בשטח הבטחון, על מדיניות חוץ של שלום, שאיפה נאמנה לשלום עם כל שכנינו, חתימה אקטיבית ליחסי ידידות עם כל המדינות הגדולות והקטנות במזרח ובמערב [...]" (ועוד (בן-גוריון, 1949). ואם זה רחוק מדי בתאריך, הרי מסמך של בן-גוריון משנת 1963 שעסק בצבא וביטחון אשר מהדהד את אותה התפיסה: "שלום אמת של קיימה ושיתוף פעולה כלכלי, תרבותי ומדיני עם הארצות השכנות הוא הייעוד העליון של מדיניות החוץ הישראלית." (בן-גוריון, 1963). כך שאין ספק כי הייתה מדיניות שניסתה לחתור להסכמים והבנות עם מדינות העולם, לכל הפחות בכתובה ובהגות המדינית. אי-הנכונות לוותר על שטחים לא בהכרח סותרת זאת.

נוסף על כך, למרות שהוא נתלה באילנות הסכמי השלום, ניתן לראות כי הם אמנם ארוכי שנים ויציבים באופן יחסי, אך עדיין תלויים כמעט באופן בלעדי ברצונו של הצד השני. ברגע שיחליט, הוא יכול להפר אותו. דוגמה לכך הוא "הסכם מינכן" -

שאומנם לא נחשב הסכם שלום מסורתי (מאחר שצ'כוסלובקיה לא הייתה חתומה עליו), אלא יותר הסכם שבבסיסו נכונות לוותר על שטחים כדי למנוע מלחמה רחבה עם גרמניה הנאצית – הופר על-ידי הנאצים עצמם לאחר שהם קיבלו את חבל הסודטים, והמשיכו משם לכיבוש שאר חלקי צ'כוסלובקיה.

מצב הקרוב יותר לענייננו, שגם הוא לא זוכה להתייחסות מצד בר-יוסף, הוא הסכם השלום מול מצרים. על אף שעברו מעל ארבעים שנה מאז חתימתו, ועל אף שישאל לא עשתה שום מהלך שעשוי לגרום למצרים לחשוב שהיא מתכננת לתקוף אותם (אלא להיפך), האחרונים עדיין מתייחסים אליה כמדינת איום הייחוס, ובכל התרגילים שלהם מתרגלים כיצד יתקפו אותה בעת הצורך (ובר, 2024; בן-ארי, 2024; קלושטיין, 2024).² מנגד, לטיעון היעדר ההסכמים המדיניים ניתן להציג את סוריה, שבלי הסכם שלום, לפחות עד לקריסת משטר אסד, היה זה הגבול השקט ביותר שידעה ישראל מאז 1973. גם טענת "אי פתרון לפלסטינים לא מאפשר קידום נורמליזציה והסכמי שלום במזה"ת" היא בעייתית. בר-יוסף טוען כי את תהליך הנורמליזציה עם סעודיה שיבשה הסוגייה הפלסטינית (בר-יוסף, 2024, עמ' 195), אך ניתן להסתכל על זה גם אחרת – מאחר שהתהליך התנהל, ואף הגיע כמעט להבשלה, ללא עיסוק בנושא הפלסטיני, חמאס מצאו לנכון להחזיר אותו לשולחן באמצעות הטבח. במידה והשבעה באוקטובר היה נמנע או נבלם, ייתכן וישראל הייתה אחרי סבב נוסף קצר בעזה, אבל עם הסכם נורמליזציה עם סעודיה בחסות אמריקאית.

למרות שבר-יוסף טוען כי אחרי מלחמת ששת הימים, בעיות היסוד של ישראל – היעדר נכסים למו"מ מדיני והיעדר עומק אסטרטגי – נפתרו (שם, עמ' 92–93), ניתן לראות כי גם כיום הן קיימות, וביתר שאת, מאחר שהמרכיב הגאוגרפי מצטמצם משמעותית כאשר מדובר באמצעים שיכולים להגיע מרחוק ובשל התיישבות שנמצאת בגבולות עצמם. ייתכן והייתה שעת כושר אז לנהל מו"מ על שטחים אלו, אך כיום הפתרונות שהוא מעלה נתלים על כרעי תרנגולת.

המחבר מוצא כי אין מניעה לחזור לגבולות '67, וממעיט בחשיבותם של איומים פוטנציאליים. כך למשל, מכנה את הסיכון לפגיעה בחופש התנועה האזרחי של ישראל – "איום טקטי" (שם, עמ' 193), אם כי מציין שיש להיערך לאיומים חמורים יותר לאור נקודת הפתיחה של המלחמה. הוא אינו מתמודד עם הסיכון הצבאי הנובע מהשינוי הגאוגרפי ואינו מתייחס להשלכות הצבאיות (והאזרחיות) באשר לטיפול בו. כמו כן הוא טוען כי הרש"פ היא השותף הטבעי לניהול התהליך ומתעלם מהתנהלותה לאורך המלחמה (על אף שהספר עודכן כדי שיתייחס גם למלחמת "חרבות ברזל"). דוגמה לכך ניתן לראות בהסכם שנחתם עם חמאס לאחרונה (הסכם בייג'ינג) שעסק בכינון "ממשלת פיוס לאומית" אשר תשלוט בעזה ובשטחים, תקדם את האינטרסים הפלשתיניים ותתנגד לכיבוש (חלבי, 2024).

² והדברים נאמרים גם בראי החשיבה הביטחונית לאורך השנים, כולל בסדנאות תפיסת הביטחון.

מה בכל זאת ניתן ללמוד מהספר?

ישנן כמה נקודות חשובות שניתן בכל זאת להוציא מתוך הטקסט - וראויות להתייחסות ברמה המדינית והצבאית גם כיום. הראשונה היא **ההסכמה הרחבה בעם**. בר-יוסף מתאר כי בשנותיה הראשונות של המדינה, שררה תמימות דעים שמדינת ישראל החדשה צריכה להגן על גבולותיה ולבנות את כוחה הצבאי (בר-יוסף, 2024, עמ' 33). ההסכמה הזו אפשרה לדרג המדיני גמישות בהפעלת הכוח ובבנינו. כך גם בתקופה שלאחר מלחמת סיני (מבצע קדש), שבה נסוגה מדינת ישראל מהשטחים שכבשה, וקבעה "קווים אדומים" להפעלת הכוח למלחמה - איומים על הביטחון היסודי, על הביטחון השוטף ועל אינטרסים כלכליים ומדיניים של ישראל. מעבר לכך, הייתה **מדיניות ברורה של הדרג המדיני** שאמר מה כן, מה לא, ומהם גבולות הגזרה - דבר שלטענת בר-יוסף נעדר ברובו מהמדיניות הנוכחית במלחמה (בר-יוסף, 2024, עמ' 68-69).

סוגיית **ההרתעה** גם היא בליבת העיסוק. בעוד בר-יוסף טוען כי היו שנים שבהן הייתה לישראל הרתעה, באותה נשימה הוא מתאר כיצד באותן שנים המשיכו האויבים להתעצם ולפתח יכולות להשמדת ישראל, גם בתקופות שנחשבו "שקטות" ו"רגועות" (שם, עמ' 72-75, 77-80). גם כיום אנו נתקלים באותה הסוגיה - בעוד הקונספציה המדינית והצבאית לפני המלחמה הייתה כי "חמאס מורתע" (נתניהו, 2023), בפועל חמאס ניצל את הזמן להיערך לשעת כושר. וכך גם שאר אויבינו מסביב. בר-יוסף קובע כי ההרתעה מורכבת מהיכולת של ישראל למנוע פגיעה משמעותית בעורף ובמקביל לגרום לאויב נזק כבד (שם, עמ' 200). גם אם נניח ואלו הם אכן הממדים להרתעה (מילון צה"ל טוען אחרת), אנו עדיין נדרשים לשאול שאלות קשות על יכולת ההרתעה של ישראל - גם אם נשאיר בצד לרגע את המרכיב הגרעיני, והאם הרתעה במובנה המודרני יכולה בכלל להתקיים, או שהיא רק שלב נסיגת האויבים לקווי היערכות חדשים.

דבר נוסף שמקבל דגש בספר הוא **שהקונספציה תמיד הייתה, וכנראה גם לעולם תהיה**. כאמור, גם ההבנה כי "האויב מורתע", שמפתיעה אותנו שוב ושוב כאשר הוא בוחר ליזום מלחמה, וגם האמונה שייקח לו זמן רב להתאושש מהמכות שאנחנו מנחיתים עליו חוזרת לאורך השנים (בר-יוסף, 2024, עמ' 94-95). ניכר כי במובנים רבים יש **חוסר הבנה של האויב, או סירוב להקשיב להצהרותיו**, גם כשהוא אומר במפורש שהוא רוצה בהשמדתה של מדינת ישראל כיעד עליון (שם, עמ' 86, 94-95, 100). כל אלו מובילים פעם אחר פעם **לכישלון ההרתעה (שנובע מכישלון בהערכה ולאשליית ההרתעה)**. רק במקרים שבהם מדינת ישראל הבינה את כוונות האויב - קדש וששת הימים, ולאחר מכן גם בהיבטים הגרעיניים בתקיפות הכור בעיראק ובסוריה, ופעלה באופן אקטיבי למנוע אותם - היה שינוי מסוים במדיניות. יש **פער בין האסטרטגיה הנגלית של מדינת ישראל לבין זו הכתובה**. למרות שתפיסת הביטחון מעולם לא אושרה, היא לרוב מכילה התבטאויות או נושאים

ממלכתיים, שאינם נגועים בפוליטיקה או בדת בצורה חריגה. יחד עם זאת, מזהה בר-יוסף נכונה כי יש השתנות בממד הנגלה. בשנים האחרונות הוא מתאר כיצד התחזק **המרכיב הדתי** כמשפיע על מדיניות, וכן מרכיבים שאותם הוא מכנה "משיחיים" נכנסו אל השיח הפוליטי, ומשפיעים על תהליכי קבלת החלטות (שם, עמ' 156-157). למרות שהדברים הללו לא באים לידי ביטוי במסמכי התפיסות הכתובים, הם משפיעים על סדר היום הציבורי והמדיני באופן משמעותי. השתנות דומה, שכן קוהרנטית עם הכתובים, היא **ההקצנה הדתית והפונדמנטליזם** אצל אויבנו, אשר החלה משנות השבעים, בייחוד בעולם השיעי, ואצל הסונים הקיצוניים (שם, עמ' 157). מגמת ההקצנה הדתית באה דווקא בניגוד למגמת החילוניות המערבית, ויכולה להיות מעניינת לניתוח בהקשרי שיתופי הפעולה הבין-לאומיים של מדינת ישראל, שבחלקם נפגמים לאור התבטאויות של גורמי דת קיצוניים.

סוגיית **הגרעין** זוכה לשני תתי-פרקים בספר, ועיקרם שהגרעין יוצר "הרתעה" בעיקר משימוש בגרעין, אבל לא ממש משימוש בכוח קונבנציונאלי, וכן גם מוביל למרוצי חימוש במזה"ת. הסיבה שפותחה היכולת הזו בישראל נובעת בעיקר מהרצון לקזז יתרונות של הצד הערבי למול ישראל – מאחר שלהם שטח גאוגרפי, עליונות כמותית ואורך נשימה גדולים מאשר לישראל (שם, עמ' 144-145). האיום הגרעיני, וכן יכולות הגרעין לכאורה של ישראל, שינו את תפיסת הביטחון. "דוקטרינת בגין" המפורסמת, שבבסיסה הרעיון כי "הקם להורגך השכם להורגו", השפיעה על האופן שבו מסתכל הדרג המדיני על התעצמות אויבנו בגרעין (שם, עמ' 170). אך בשנים האחרונות ניכר כי מדיניות זו נשחקה, לטענתו בעיקר בהובלת רה"מ נתניהו (שם, עמ' 175-177) והקווים האדומים שהיו בעבר למדינות סף גרעיני נעלמו או נמתחו עד קצה היכולת. כיום, עם התקרבות איראן לגרעין, ישראל מתקרבת לאיבוד "המונופול" המיוחס לה על הגרעין באזור, ולצד זאת ניכר כי שלא כמו בעבר, האיום הגרעיני לא מונע היווצרות של איומים סף-קיומיים כמו איום הטילים של חזבאללה (שם, עמ' 157-158).

סיכום

לסיכום, הספר כתוב טוב. כסקירה היסטורית עד לשנות השמונים הוא מקיף ומעניין, וחשוב כדי להבין את הרקע לחלק מההחלטות שהתקבלו בישראל בהקשר להגיונות ולתפיסת הביטחון המדינית והביטחונית. יחד עם זאת, הוא מאוד **מגמתי**, בייחוד בשנים שלאחר מכן, מאחר שאינו נוגע בתהליכים שקרו בהן בהקשרי תפיסת הביטחון או ההשתנות הכוללת של ישראל ושל צה"ל.

הספר מתמקד באופן חלקי בחשיבה על תפיסת הביטחון ובעיקר ביישומים שלה ושל הגיונות נוספים בצה"ל ומערכת הביטחון. קשה להבין מתוכו מהי תפיסת הביטחון של ישראל, למעט הדיון ב"משולש הביטחון", והטענות החוזרות והנשנות שהפתרון היחיד לבעיה הוא שתי מדינות לשני עמים אינן מצליחות לשכנע לאור

הטיעונים המועלים בספר. גם הסיבה שבגינה טוען בר־יוסף שאנחנו נכשלים היא לא כי צה"ל לא מסוגל להביא הישג והרס רב לצד השני עד שייכנע (שם, עמ' 202), אלא כי הדרג המדיני נמנע מלקבל החלטות – קשות ככל שיהיו – כדי שהמלחמה תסתיים.

רשימת המקורות

- בן-ארי, ליאור (19 ינואר 2024). "מצרים ואיראן מתקרבות בחסות המלחמה". *Ynet*.
- בר-יוסף, אורי (2024). מעבר לקיר הברזל: מה חסר בתפיסת הביטחון של ישראל. **כנרת-זמורה-דביר**.
- בר-יוסף, אורי (8 ינואר 2024). "תפיסת הביטחון: עבר זמנה, בטל קורבנה". **זמן ישראל**.
- בר-יוסף, אורי (10 ינואר 2024). "מאזן הכשלונות מוכיח: תפיסת הביטחון של ישראל פשטה את הרגל". **הארץ**.
- בר-יוסף, אורי (פברואר 2024). "קיר הברזל שאבד". המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).
- בר, קים (מרץ 2024). "היבטים בהתפתחות תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל". **מרכז דדו**.
- ובר, שניאור (15 מאי 2024). "המעשים של צבא מצרים בסיני מוכיחים שהוא נערך למלחמה עם ישראל". **מידה**.
- חלבי, עינב (27 יולי 2024). "חמאס ופתח חתמו על הסכם בסין: מממשלת אחדות תשלוט בעזה". *Ynet*.
- מרדכי, יצחק (1998). סדנאות לגיבוש תפיסת הביטחון כרכים 1, 2. **לשכת שר הביטחון**.
- מרידור, דן (1986). ועדת המשנה לענייני תפיסת הביטחון ויישומה – כרכים א-ב. **משרד ראש הממשלה**.
- מרידור, דן (2006). הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון של ישראל. **משרד ראש הממשלה**.
- נתניהו, בנימין (26 אוקטובר 2023). "חמאס מורתע ומפחד מישראל": הקלטות נתניהו לפני המתקפה". **כאן**.
- קלושטיין, אלי (10 יוני 2024). "נוגסים בהסכם השלום: מצרים בנתה בסיני תשתית למלחמה בישראל". **מקור ראשון**.
- שרון, אריאל (1981). הביטחון הלאומי חלקים א-ג. **לשכת שר הביטחון**.

"הסכנה בקיומם של שני צבאות: האחד מתקדם וחדשני; השני, ביבשה, אפור ולא רלוונטי לשדה הקרב" סקירת ספר

גל פרל¹

צבא ההיי־טק וצבא הפרשים: כיצד ויתרה ישראל על צבא היבשה
מאת גיא חזות (הוצאת מערכות ומודן, 2024)

מדוע מזניחה ישראל כבר שלושה עשורים את כוחות היבשה שלה - אחד הכלים המרכזיים בארגון הכלים של הביטחון הלאומי - דווקא כשהתרחיש הרב־זירתי שב והפך רלוונטי ונוכח העובדה שתפיסת האש מנגד כשלעצמה לא הוכחה כיעילה? למה הוסיף צה"ל לדבוק בתפיסה כושלת זו, שגרמה גם לירידה באמון של החברה הישראלית בו, עד כדי משבר אמון? כיצד הדומיננטיות של תפיסת האש מנגד יצרה בפועל שני צבאות בצה"ל, ומדוע היא מסוכנת לתפיסת הביטחון הלאומי ולחברה הישראלית? ובעיקר, למה הופר האיזון בבניין הכוח של צה"ל ובהפעלתו, ואיך ניתן לצמצם את הפער שנוצר בעקבות כך בין שני הצבאות הללו?

שאלות אלו ועוד רבות נוספות, מצויות במוקד ספרו החדש של תא"ל (מיל) גיא חזות, **צבא ההיי־טק וצבא הפרשים**. חזות, קצין צנחנים שפיקד בין היתר על חטיבת כפיר ועל עוצבת אדום, כתב את מרבית הספר בתקופת הקורונה. מלחמת "חרבות ברזל" שפרצה ב־7 באוקטובר 2023 עיכבה את צאת הספר לאור, והמחבר הוסיף לו פרולוג ואפילוג שבהם ניתח את המלחמה.

חזות, ששימש במלחמה כראש מערך הלמידה המבצעית בזרוע היבשה, מצוי בעמדה ייחודית שהופכת את האבחנות שלו הן לניתוח כמעט פתולוגי והן לנבואה,

¹ גל פרל, חוקר בכיר במרכז דדו וסרן (מיל) בעוצבת הצנחנים "חיצו האש".

בהתאם לחלק בספר (גוף הספר נכתב לפני המלחמה ונקרא כאזהרה שאנחנו, הקוראים, יודעים שתתממש, ואילו האפילוג בעיקר נקרא כמעט כניתוח שלאחר המוות).

ב-2018, סיפר, חשף הרמטכ"ל רא"ל גדי איזנקוט את הפורום המבצעי של צה"ל למבצעי המערכה שבין המלחמות (מב"ס), שהיו אז סוד שמעטים בצה"ל היו חשופים אליו, וגם ממשלת ישראל נמנעה מלקחת עליהם אחריות. התפיסה והמבצעים "העידו על צבא מתקדם ומשוכלל הנמצא במיטבו - נועז, תחבולני, חדשני, טכנולוגי וחותר למגע. לא כך הרגישו קציני צבא היבשה שישבו בקהל, משהתברר להם שבצה"ל התפתחו שני צבאות - האחד נוצף ומוביל את הצבא בתחום המבצעי, והאחר, שהם משתייכים אליו - אפור ולא רלוונטי, עסוק בעיקר במשימות בט"ש (ביטחון שוטף) שוחקות. צבא ההייטק וצבא הפרשים" (עמ' 17).

מן הספר עולה שנוצר בלבול תפיסתי. משום שצבא היבשה הוא קודם כול מכשיר למלחמה, ואלו לא מתרחשות לעיתים קרובות (בוודאי לא בעצמות גבוהה כמו המלחמה הנוכחית) - הניחו הקברניטים בדרג הצבאי והמדיני הבכיר שניתן לקצץ, להזניח ולפגוע בכשירותו כסיכון מחושב, ולהשקיע בשיפור היתרון האיכותי הטכנולוגי שגם בא לידי ביטוי בביטחון השוטף ובסבבי הלחימה השונים. הדבר דומה לביטוח. מדוע לעשות ביטוח? אינך רוצה או מצפה שתזדקק לכך, אבל משום שאתה עלול להזדקק לכך אתה משקיע את הכסף ורוכש כזה. ניכר שלא הובנו טוב דיו המשמעויות של הזנחת תעודת הביטוח הזו ביום פקודה ונלקחו סיכונים גדולים מדי. לכאורה, המלחמה באוקראינה הייתה אמורה להחזיר את הרלוונטיות לשאלת התמרון וכוחות היבשה. אך לא כך קרה, למרות תהליך הלמידה ממנה שצה"ל התגאה בו.

אין כל רע, כמובן, בכך שצה"ל הצטייד ביכולות אש מנגד עוצמתיות. מה גם שהאיומים השתנו (מצבאות סדירים לצבאות טרור והצורך לייצר מענה לאיומים במעגל השלישי). אבל בעיקר - האיזון השתבש לנו.

צבא היבשה כשחקן ספסל

הפער שהלך וגדל בין שני הצבאות נגע לתחומים נוספים זולת הפגיעה בהרתעה ובמוכנות למלחמה רב-זירתית. למרות שצבא ההייטק קצר הצלחות מבצעיות מרשימות במב"ס, צה"ל מצוי במשבר. לא די שהצבא התקשה לנצח ולהכריע מלחמות ומבצעים, חל פחות בתדמיתו בחברה. "אם בעבר היה צה"ל מקור משיכה לאנשים הטובים ביותר שבחרו בו כארגון שהם רואים בו עצמם מחויבים לשירות תובעני רב-שנים, הרי כיום המציאות שונה, וצה"ל מתקשה להשאיר בשורותיו את הטובים ביותר" (עמ' 20).

החלוקה לשני צבאות יצרה בפועל חלוקה למעמדות בצבא. צבא ההייטק (שעיקרו אמ"ן, חיל האוויר והכוחות המיוחדים), שאנשיו מובילים את הקצה

המבצעי בצבא – הפכו למעמד העליון ואילו צבא היבשה, הפך למעמד הנמוך. נוסף על כך, חלה "התפלגות מסוכנת של הנוער המתגייס לצה"ל – בני השכבות המבוססות מהמעמד הבינוני-גבוה מתגייסים למערכים הטכנולוגיים של צבא ההיי-טק, ואילו האוכלוסיות החלשות בישראל מתגייסות לצבא הפרשים. זה כשלעצמו איום פנימי על החברה לצד הסכנות של האיומים החיצוניים" (עמ' 47).

בספר התחקה המחבר אחר השינויים שחלו בחברה הישראלית ובצה"ל וכיצד השתנו היחידות שהיו בעבר את חוד החנית של הצבא – יחידות חי"ר, כמו גבעתי, ושריון, כמו חטיבה 401 – "ונהיו "יחידות מג"ב" עם כומתות בצבעים שונים, המועסקות במשימות הגנה בלבד של בט"ש, בשעה שהנטל המבצעי ההתקפי החשוב ביותר של צה"ל הועבר לזרועות האוויר, הים ואמ"ן בתיאום של אגף המבצעים מהמטכ"ל" (עמ' 45).

בעבר, כתב, המצב היה שונה בתכלית. עד לסיום האנתפאדה השנייה "היה אתוס הלחימה בצה"ל חד-ערכי, והדומיננטיות של כוחות היבשה הייתה מוחלטת. פעולות התגמול בשנות ה-50 של המאה ה-20, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, הפשיטות בלבנון בשנות ה-70 וה-80, מבצעים כמו "אביב נעורים" ו"אנטבה" – את כולם הוביל המערך המתממן היבשתי" (עמ' 45). כדוגמה שולית, סיפר המחבר כיצד יום ביוני 1997, כמ"פ עורב צנחנים (פלנ"ט), בשיתוף עם מפקד החטיבה המזרחית ביק"ל, אל"ם יאיר גולן, ועם מג"ד 890, שתחתיו פעלה פלוגה, סא"ל הראל כנפו – את מבצע "סחרור מסוכן", במטרה לפגוע במחבלים בשלב ההתארגנות הלוגיסטית שלהם לפני הטיפוס על רכס הרפיע סמוך למוצב סוג'וד. המבצע נגמר "בהשמדת רכב של חזבאללה מלא בתחמושת ושלושה פעילים, לאחר שלוחמי עורב הצנחנים הסתננו למרחב ששולט על נקודת הפריקה הלוגיסטית וארבו לחוליה" (עמ' 82). הצנחנים חשו אז כי הם "מובילים את צה"ל מבחינה מבצעית" (עמ' 82).

אבל לאחר שהסתיים מבצע "עופרת יצוקה" (2009) הלכה ופחתה נכונותה של ישראל להטיל את "צבא הפרשים" למגרש, והם נותרו כשחקני ספסל, כמאמר מג"ד בגולני בכנס לסיכום סבב לחימה בעזה שבו נמנע צה"ל מהפעלת תמרון או פשיטה מוגבלת. חלקו של צבא היבשה, כתב חזות, פחת וצומצם לא רק במלחמות שבהן הופעל רק במידה וחלה הסתבכות ובניגוד לרצונם של הקברניטים, אלא גם בסבבים ובמבצעים, שהפכו עם השנים ליותר ויותר מבוססי אש מנגד וכללו פחות ופחות פשיטות.

כך למשל, ציין, בתקופה שקדמה למבצע "עופרת יצוקה" התרחשו "הפשיטות האחרונות שערך מעבר לגבול עם כוחות היבשה במב"ם היו באוגדת עזה" (עמ' 45). מי שיזם את הפשיטות הללו, ובהן פשיטות חטיבתיות, כמו "חורף חם" ואחרות, היה מפקד האוגדה, תא"ל משה (צ'יקו) תמיר. "מבצע "אתגר כפול" של גדס"ר צנחנים, שנערך בשטחי רצועת עזה ב-5 בנובמבר 2008, היה הפשיטה ההתקפית האחרונה של כוחות היבשה של צה"ל" (עמ' 46). בפשיטה הרס הגדוד, בפיקוד ירון פינקלמן,

מנהרה חוצת גדר והרג שישה מחבלים. ההסלמה שהחלה בעקבותיה הביאה לפרוץ מבצע "עופרת יצוקה".

ייתכן שצה"ל הפסיק להשתמש בפשיטות היבשתיות כמכשיר כי מההסלמה היא הובן כי האויב, בצפון ובדרום, מסוגל להגיב עליהן באופן חריף מכפי שישראל מוכנה לספוג (בניגוד לתגובותיו לתקיפות אוויריות). אך הפשיטה היא גם מכשיר לבניין הכוח, שכן במהלכה המפקדים צוברים ניסיון מבצעי ומקבלים ביטחון ביכולתם לפעול בשטח האויב, לעמוד במשימותיהם ולנצח. מאז ועד למלחמת "חרבות ברזל", כמעט שלא הפעיל צה"ל את יחידות השדה שלו מעבר לגבול (פינקל והירש, 2018, עמ' 177-191). למרות שבסבבי הלחימה, צבא ההייטק לא סיפק את הסחורה ולא ניצח מלחמות, את עיקר נפח הפעילות תופסת תשלובת מודיעין-מהלומה (אמ"ן, חיל אוויר, ומערכות חימוש מונחה מדויק).

שתי החריגות הן מבצע "צוק איתן", שבו בוצע מהלך הגנה קדמית בעיקרו, שניתן להגדיר כתמרון מוגבל מאוד, ופשיטות יבשתיות כחלק מהמערכה המוצלחת כנגד התבססות חזבאללה ברמת הגולן הסורית, שביצעו כוחות אוגדה 210 בשנים 2020-2021, בהכוונת מפקד פצ"ן דאז, אלוף אמיר ברעם (פינקל, 2023, עמ' 236-237).

תא"ל חזות (מימין) כמפקד גדוד 202 במהלך האנתפאדה השנייה (דובר צה"ל)

לאורך שירותו כקצין בכיר, סיפר חזות, נהג הרמטכ"ל, רא"ל הרצי הלוי, לשאול קצינים זוטרים בראיונות שאלה קבועה - מהי החוויה המבצעית הכי משמעותית שעיצבה אותך כמפקד? "הוא ידע למה. בהיותו מפקד עורב צנחנים ב-1993, אז עדיין סרן צעיר, הוביל קומץ לוחמים למבצע ברכס סוג'וד שהסתבך. קור רוחו ואומץ ליבו של הקצין הצעיר הצילו חיים רבים ומנעו קטסטרופה מוחלטת" (עמ' 86). אירועים מעצבים כגון זה, תורמים תרומה מכרעת להתפתחות מפקדים קרביים בצבא. לאורך שירותו נשען הלוי על הניסיון שצבר שם ובמקומות נוספים. ב-2019, תשובות קציני היבשה שראיין הלוי כאלוף פיקוד דרום, הביכו והדאיגו אותו. רוב הקצינים לא מצאו אירוע אחד בשירותם שאפשר להגדירו "מבצעי משמעותי". צה"ל, כמאמר פרופסור אל"ם (מיל) גבי סיבוני, "היה צבא שחשב שאפשר להילחם בלי להילחם, כאילו יש פטנט כזה" (לורד, 2024). מלחמת "חרבות ברזל", כמובן, שינתה כל זאת.

האמנם נדרשים "בנדיטים"?

אם יש טענה אחת שהפריעה לי בספר הרי שהיא הקביעה, כמאמר אלוף (מיל) גרשון הכהן, ש"צה"ל חיסל את הבנדיטיות" (לפיד ורפפורט, 2011). המושג "בנדיט",

שאליו כיוונו הכהן בשעתו ועתה חזות, היא של מפקד קרבי נועז, תחבולן ויצירתי שאינו כבול למוסכמות ואשר חושב מחוץ לקופסה. בצה"ל היו לאורך השנים רבים כאלו, והם הוליכו אותו ליפות שבשעותיו. אבל הבעיה שלי היא עם עצם המושג, ומה שנרמז בקריצה מכך. שהרי מהו "בנדיט"? "בנדיט" הוא פושע. האם זה מה שאנחנו רוצים לראות במפקדים בכירים בצה"ל? האם על צה"ל להתפשר על בעיות ערכיות בהתנהלותם של מפקדים בכירים בשם הטענה שמי שיודע להערים על האויב ולחתוך פינות חותך אותן גם בשגרה?

המחבר ביקש להמחיש את הטענה באמצעות "בנדיט" שכזה, סרן אלעד יעקבסון, והאופן שבו פעל בעת ניסיון החטיפה בע'ג'ר בנובמבר 2005. יעקבסון, מ"פ בגדוד הצנחנים 202, חש אז תסכול נוכח תפיסת הגנת הגבול שלא סיפקה מענה לאיומים. מפקדיו, סיפר חזות, התעלמו מאזהרותיו. לכן "החליט להוציא לפועל את המשימה שהורו לו מפקדיו בשיטה שונה, שמשמעותה כרוכה באי־קיום הנחיות מפקדיו. באישון לילה, בד בבד עם מימוש עקרון התחבולה, הוציא את חייליו בחשאי מהפילבוקס ומיקם אותם במארב בבית נטוש במרחק־מה. מכשירי התצפית והקשר המשיכו לפעול בתוך הפילבוקס, משאירים את הרושם שהחיילים עדיין שם" (עמ' 109).

בבוקר חזבאללה ביצע תקיפה נרחבת. בחסות ירי ארטילרי ורקטות על כלל מוצבי גבול לבנון, פשט על הפילבוקס כוח מיוחד של הארגון. אבל החיילים לא היו שם. כוח הצנחנים, שמוקם עשרות מטרים משם במבנה נטוש, פתח באש והרג חוליה מהכוח המיוחד. "הפשיטה של חזבאללה הסתיימה במפלה ובכישלון חרוץ. לא רק שחייליו של יעקבסון לא נחטפו – הם הצליחו להרוג חלק מהכוח הפושט של האויב. הסרן היוזם לא ננזף על ידי מפקדיו על אי־מילוי הנחיותיהם, ואף עוטר בצל"ש על חתירתו למגע שהביאה לפציעתו באירוע" (עמ' 109).

אבל לא דין מ"פ צעיר שעתידו לפניו, כקצין בכיר שמהווה חלק מדרג הניהול הבכיר של הצבא. באנתפאדה השנייה ארבעת מפקדי חטיבות החי"ר הסדירות של צה"ל (מטובי המח"טים שהיו בצה"ל), אביב כוכבי מהצנחנים, משה (צ'יקו) תמיר מגולני, עימאד פארס מגבעתי ויאיר גולן מהנח"ל – היו אלו שדחפו את הפיקוד הבכיר לפעול כנגד הטרור הפלסטיני בשטחו. הם נטעו את הביטחון שהם יכולים לעשות זאת. במקביל, כתב, נקראו "תמיר ופארס לבירורים ולנויפות בפני מפקד הפיקוד יותר מפעם אחת. אצל צ'יקו זה קרה בכמה מן המקרים במהלך הלחימה של החטיבה שלו במחנות הפליטים. בלי צ'יקו שאתגר את המערכת בפקמ"ז ביהודה ושומרון, ועמאד שאתגר את המערכת בפד"ם ברצועת עזה, היה צה"ל מתקשה להביס את הטרור הפלסטיני" (עמ' 112).

לימים, כתב, הודחו תמיר ופארס מצה"ל לאחר ששימשו כמפקדי אוגדות, "למרות היותם גנרלים מצטיינים ובעלי ניסיון מבצעי רב־ערך, מכיוון שלא דיווחו אמת למפקדיהם" (עמ' 112). אכן, מדובר במפקדים מעולים ואפשר להתווכח האם

הפיקוד הבכיר בצה"ל החמיר מדי בעונשם. אך ערך הוא ערך. אם רצוננו שבצבא תהיה להם משמעות אזי כמאמר הרמטכ"ל רפאל איתן "בלי סנקציות - אין נורמות" (יאיר, 2018, עמ' 66).

למרות המיתוס, אלוף אריק שרון, מפקד הצנחנים שהפך למפקד אוגדה מצטיין במלחמות ששת הימים ויום הכיפורים ונחשב בצדק למפקד השדה הטוב בתולדות צה"ל, לא היה באמת "בנדיט". אמנם, ראש הממשלה דוד בן-גוריון האשים את שרון באמירת "אי-אמת" אך הוא נענש על כך וקידומו עוכב והותנה (לנדאו, 2015, עמ' 48-52). כתוצאה מכך ששרון היה לקצין ממושמע (שהקפיד על משמעת ביחידות שעליהן פיקד) אבל לא צייתן, יוזם והתקפי.

מפקדים, קבע המחבר, צריכים להיות ממושמעים אך לא צייתנים. דוגמה לכך, אגב, היא התעקשותו, בהיותו מפקד בסיס האימון המתקדם של הצנחנים (בשיא האנתפאדה השנייה), לשאת בווסט הלוחם שלו רימוני-יד בניגוד להוראות הבטיחות בבסיסי אימונים. ההתעקשות הוכיחה את עצמה במרץ 2002 כאשר תקפו שני מחבלים בשעת לילה צוות טירונים של יחידת מגלן בשטחי האש של בסיס חמאם אל-מליח. חזות קפץ למקום ההיתקלות לאחר שמחבל אחד נהרג בידי הצוות, תפס פיקוד על הכוח, השליך רימונים (שהיו ברשותו, כאמור, בניגוד לפקודות) והרג את המחבל הנותר. חזות לא הפר את הפקודות, אלא נתן פירוש אחר ממפקדיו למציאות באותה עת, למצב. בעיניו בסיס האימונים היה מוצב בשטח עוין. כמו יעקבסון, גם הוא צדק.

היכולת לדעת להצדיק ולהסביר את שיקול הדעת ואת ההיגיון שבשמו קיבל מפקד החלטה לחרוג מההוראות או מהפקודות - חיונית. משום שנדרש להיות לא רק מפקד יוזם וחותר למגע אלא גם שקול ומקצועי. אחרת, הוא פשוט בנדיט, ולא במובן הטוב של המילה.

ניתן להיות מפקד שמקפיד על ערכים, פקודות, משמעת ומנהל תקין, וגם להיות מפקד עז נפש בעל חשיבה מקורית. מפקד שדוחק את הגבולות, אך לא חוצה אותם. די לציין כמה מהמפקדים שהוזכרו בספר ובהם מפקדי הגדוד שלו ב-890, יאיר גולן, אותו שיבח בהרצאות כמפקד קרבי (בין היתר בהיתקלות סמוך למוצב יקינטון בלבנון במרץ 1993, במהלכה הופתע כוח מהגדוד בפיקוד גולן בשטח נחות ונפצעו שניים מאנשיו. גולן התעשת והוביל את הכוח להסתערות ולהרג המחבלים), דרור ויינברג, והמח"ט שלו, ישראל זיו. וכן מפקדים, כמו עמירם לוין, גבי אשכנזי, גדי איזנקוט, ניצן אלון ואחרים. ובכלל, מוטב לזכור שצה"ל התקדם עם רוח הזמן, ולא לשקוע בנוסטלגיה על מה שהיה (שהתאים לזמנו ולא בהכרח לזמננו). מלחמת "חרבות ברזל" הוכיחה שעדיין יש בצה"ל מפקדים יוזמים והתקפיים ודי אם נזכיר את מפקדי האוגדות, התא"לים ברק חירם ודן גולדפוס, ומפקדי החטיבות, האל"מים בני אהרון ולירון בטיטו.

צבא היבשה כבר הוכיח שהוא יודע לפעול בשדה הקרב המודרני

לאחר מלחמת לבנון השנייה, "עם כניסתו של גבי אשכנזי לתפקיד הרמטכ"ל החלה לנשב רוח אופטימית בקרב אנשי היבשה. תוכנית שיקום הצבא בדגש על היבשה התחילה לשאת פירות" (עמ' 58). אשכנזי, יוצא חטיבת גולני שעסק בפיקוד על כוחות יבשה בלחימה ובשגרה לאורך כל שירותו, היה האיש הנכון לשקם את צה"ל. מבצע "עופרת יצוקה" שעליו פיקד, כלל מאמץ אש מנגד משמעותי (שהופעל בצורה תחבולנית) ותמרון מוגבל ומוצלח. המבצע הראה שגם "בתחום התמרון צריך להסתכל בעיניים פקוחות ולציין שצבא היבשה הוכיח בסבבי הלחימה מול חמאס שיש לו מפקדים ויחידות שיודעים לתמרן כפי שנדרש בשדה הקרב המודרני" (עמ' 287).

ההכנות למבצע החלו שנה קודם לכן בהובלתו של מאו"ג עזה, תא"ל תמיר. חזות כתב כי "את ההצלחה של צה"ל ב"עופרת יצוקה" צריך לזקוף לזכות תמיר ומנהיגותו יוצאת הדופן. כבר בתחילת כהונתו בעזה זיהה את האיום המתפתח, רתם את כל הצבא, לעיתים בצל התנגדות עזה של אלה שראו את ההתנתקות כסוף פסוק למעורבותנו הצבאית ברצועה, ולנוכח תהליך אבחון מעמיק התחיל לתרגל את כל הכוחות הסדירים של היבשה ללחימה בעזה" (עמ' 287).

לדבריו, הייתה זו הכנה מופתית של כוחות ללחימה, שכללה תפיסת לחימה ברורה, אימונים משולבים רב-חיליים ומשותפים במתקן אימונים ראוי ומדמה, עם תרחישים מאתגרים שדימו היטב את שפגשו הכוחות בקרב. "ההתמודדות של מפקדי החטיבות עם צ'יקו הייתה מתסכלת ולא פשוטה. לא היה אפשר לרצות אותו, והוא תמיד נתן להם תחושה שהם לא טובים די הצורך" (עמ' 287). מפקדי חטיבת הצנחנים, שבה שימש אז חזות כסמח"ט, חשו שתמיר הגולנצ'יק מתנכל להם בכוונה.

במבצע, תקפה חטיבת הצנחנים, בפיקוד אל"ם הרצי הלוי, את המתחם המבוצר בשכונת אל-עטטרה. "כדי להטעות את האויב תקף גדוד 890 בחזית "על דרך המלך", בהתאם לתוכנית ההיערכות של האויב בהגנה. מהלך הטעיה זה ריתק את המערך של חמאס לציר המרכזי של העיירה בשעה ששני מאמצים מכתרים אותו – ממערב על חוף הים מאמץ של גדוד 101 וגדוד הטנקים 74, וממזרח מאמץ של גדוד 202 וגדוד הסיוור" (עמ' 289). לדברי המחבר, "התקפת הלפיתה הקלסית, לפי הספר, וההתקפה על מערך האויב מדרום לצפון בניגוד לכיוון שנערך בו, הכריעו את הקרב עוד קודם שהתחיל" (עמ' 289).

לאחר סיום שלב הלחימה הראשון אמר הלוי שלמעשה, תהליך אישור התוכניות של תמיר גרם לו "לחשוב ולתת לכל בעיה שתצוץ לנו בשדה הקרב פתרון. הוא לא ראה בתהליך אישור התוכניות סוג של מופע שצריך לעשות כדי לסמן "וי", אלא תהליך חשיבה משותף שמכין אותך הכי טוב להפתעות שיכין לך האויב. כנ"ל לגבי התרגילים" (עמ' 288).

אבל מאז ועד המלחמה הנוכחית שוב תועדפה תפיסת האש מנגד עקב קיצוצי תקציב ושיקולים נוספים, אשר מרכזי בהם הוא כניסתה של מערכת הגנה רב-שכבתית נגד רקטות וטילים ("כיפת ברזל" ואמצעים נוספים) ומבצעה המוצלח כבר ב"עמוד ענן" (2012). חוסר האמון בתמרון יבשתי, לצד הנטייה הקבועה לבחור בהפעלת אש מנגד, הגיעו לשיא במבצע "צוק איתן" שבו הצבא פעל שוב "בגישת האש מנגד לצד הפעלת כוחות היבשה בצורה שבלונית, לא יצירתית, חסרת מעוף ונעדרת כל תחבולה" (עמ' 58). כך למשל, כמדגם מייצג לדרך הלחימה של צה"ל במבצע, תקפה חטיבת גולני את שכונת שג'אעיה כשהיא נסמכת על עוצמת האש כחלופה לתחבולה. אמנם, ראוי לציין את הקרב שניהלה חטיבת גבעתי, בפיקוד אל"ם עופר וינטר, בחרבת אח'זעה, שבמהלכו פירקה את המערכה היריבה שעמדה מולה בהתקפה תחבולנית, נועזת ויצירתית. אך היה זה מקרה כמעט בודד במבצע כולו.

המלחמה שאולי תפקח את עינינו

חזות קבע שתפיסת הביטחון הלאומית של ישראל, שגיבש ראש הממשלה בן-גוריון לאחר מלחמת העצמאות (ובאופן לא רשמי נוספה לה רגל ההתגוננות בידי ועדת מרידור ב-2006), קרסה ב-7 באוקטובר 2023. "הרתעה שנשחקה עד דק; התרעה שלא הייתה; הגנה שהתרסקה; והכרעה שלא נראית באופן. "קיר הברזל" קרס, ונדרש לבנות מחדש" (עמ' 326). אך לא רק חולשות צבא הפרשים התגלו ב-7 באוקטובר. באופן מפתיע, ואולי באופן שלא היה צריך להפתיע, "הדבר קרה גם לצבא ההיי-טק. איזה ערך יש למאות מבצעי מב"ם של צבא ההיי-טק, מאות קילומטרים מגבולה של ישראל, אם אנחנו לא מסוגלים להגן ולבלום כנופיית מחבלים מטר מהגדר?" (עמ' 342).

כמו במלחמת יום הכיפורים, כתב, "מי שהציל את מדינת ישראל היו לוחמים ומפקדים צעירים שחירפו את נפשם נוכח פני אויב שתקף בהפתעה. אני מכיר היטב לא מעט צבאות בעולם משירותי כדיפלומט צבאי וכחניך בקולג' הצבאי הבריטי. אין צבא בעולם שהיה מתאושש בכזאת מהירות מהנוקאאוט שחטף צה"ל ב-7 באוקטובר. מנגד, וזאת צריך להגיד ביושר, אין צבא רציני שהיה מכניס את עצמו לבור עמוק כפי שמצא עצמו צה"ל באותה שבת" (עמ' 345).

מפתח חיוני נוסף להצלחה, קבע חזות, היה מערך המילואים ושילובו במלחמה. "שנים של הזנחה לא מנעו מהמילואימניקים של צה"ל להתייצב באחוזים גבוהים ולהירתם למאמץ המלחמתי. זרוע היבשה השכילה לרכז מאמץ ולהעלות את כשירות הכוחות באימונים, השלמת אמל"ח והכשרות. המבחן לבסוף הגיע בשדה הקרב. חטיבות המילואים של היבשה הוכיחו, כמו במלחמות העבר, שתרומתן לצה"ל עולה על היותן סד"כ הכרחי נוסף. מלבד העובדה כי בשדה הקרב חטיבות המילואים עשו משימות זהות לחטיבות הסדירות ואף התעלו עליהן, הערך המוסף של המילואימניקים היה חדשנות וחשיבה מחוץ לקופסה" (עמ' 352). אנשי המילואים

הביאו עימם בגרות ושכל ישר וסגנון פיקוד אחר מזה של מפקדי הסדיר, שכלל בתוכו דבקות חכמה במשימה, חשיבה תחבולנית וגם רמה מקצועית טובה מהצפוי שנשענה על ניסיונם המצטבר.

לצד אלו, ציין, עמדו בראשות הצבא ובפיקוד הדרום המצביאים הטובים ביותר, שהובילו את צה"ל באחד מרגעיו הקשים ביותר. "רא"ל הרצי הלוי נושא באחריות כמפקד הצבא לכישלון החמור בתולדותיו. הדברים רלוונטיים גם למפקד פיקוד הדרום אלוף ירון פינקלמן (אף שנכנס לתפקידו שלושה חודשים בלבד לפני השבת השחורה). שניהם קיבלו החלטות טובות והחלטות רעות במלחמה, אבל לא היו מתאימים מהם להוביל את צה"ל" (עמ' 347). לצידם, כתב, היה תא"ל (מיל') תמיר "בתפקיד לא מוגדר, דוחף, גוער ומייעץ. חוץ מעצות מקצועיות הוא היה שם גם כדי לתת למפקדים ביטחון שזה אפשרי וכיצד נדרש לעשות זאת. תמרון בעזה. שאטי שיפא" (עמ' 348).

צק"ח צנחנים הרחיב את הפעילות למערב ח'אן יונס ושכונת חמד במקביל לחקר ואיתור תוואי תת-קרקע (דובר צה"ל)

ואכן, לראשונה מאז 1982, "יצא צה"ל שוב לתמרון. תמרון על מלא, עם קווי אספקה ארוכים, סדיר ומילואים. קרב משולב בסיוע יוצא דופן של חיל האוויר וחיל הים. אי-אפשר לקרוא למבצעים המוגבלים ב"חומת מגן", בלבנון השנייה, ב"עופרת יצוקה" וב"צוק איתן" תמרון על מלא" (עמ' 349). לחמתי במלחמה בעזה, כמפקד בחטיבת צנחנים מילואים, וצבא היבשה הוכיח שלמרות ההזנחה, הכשירות הלקויה ובעיות נוספות, בזכות המפקדים הבכירים ומפקדי השדה, והלוחמים

שהלכו אחריהם, הוא יכול לאתגר.

המלחמה, קבע, "הורידה מסדר היום שני ספקות: אם יש צורך בתמרון יבשתי, ואם יש צורך במערך המילואים" (עמ' 373). נדרש, כאמור, איזון טוב יותר בין האש והתמרון. על צה"ל, כתב, לשוב לאתוס "המעז מנצח" גם ביבשה. על מנת "לחזק את ההרתעה מול צבאות הטרור ישראל חייבת להחזיר לארגו הכלים את הפשיטה הקרקעית, שבעבר נתפסה לגיטימית כמענה להסלמה בין המלחמות כדי לגבות מהאויב מחיר, ולהרחיק את המערכה הבאה. היה זה כלי בארגו הכלים, שמלבד יעילותו המבצעית הייתה לו תרומה אדירה לבניין הכוח של צה"ל למלחמה" (עמ' 293).

חזות שיבח בספר את מפקדי צה"ל ולוחמיו במלחמה, אשר "ידעו לנצח ולהישאר בני אדם. לכן, למרות השנים הקשות הצפויות לנו, אני סומך על הדור הזה, לוחמי היבשה שהוכיחו שהם בהחלט לא פרשים, שיוציאו אותנו מהבור העמוק שאליו נכנסנו ב-7 באוקטובר" (עמ' 374). מפקדי השדה ולוחמיו הוכיחו שיש על מי לסמוך ויש לקוות שלאחר המלחמה יפעלו לתיקון הליקויים שפורטו בספר.

אין זה דבר של מה בכך שהצבא הוציא לאור ספר ביקורתי שכתב קצין בכיר, שעשה את שירותו בראש הטרור ובשדות הקרב, והדבר מעיד עליו טובות כארגון לומד הפתוח לביקורת פנימית. מבחנו של הצבא יהיה בכך שהספר ייקרא, ויהווה בסיס לדיון מקצועי וערכי בהכשרות הפיקוד הבכיר של צה"ל. ניכר שחזות כתב את הספר מתוך אהבה לצה"ל ובמטרה לסייע בתיקון הליקויים. הספר שלו עשה כל מה שספר טוב אמור לעשות עניין, חידש ולימד, נגע בכל המקומות שמטרידים אותי ושעליהם כתבתי לאורך השנים, ועצבן במקומות שלא הסכמתי איתו. קריאת חובה.²

² המחבר מודה לסא"ל (מיל') ד"ר דותן דרוק על ההערות הטובות למאמר.

רשימת המקורות

- יאיר, יורם (13 באפריל 2018). "הוא היה חייל משובח, יחד עם השורשיות של איש האדמה". **ישראל היום** - שישבת, עמ' 66.
- לורד, אמנון (13 ביוני 2024). "צה"ל הוקטן וזו בכייה לדורות". **ישראל היום**.
- לנדאו, דוד (2015). **אריק**. דביר.
- לפיד, אפרים ורפורט, עמיר (19 בספטמבר 2011). "חניכים מצטיינים מפחידים אותי". **ישראל דיפנס**.
- פינקל, מאיר (2023). **מפקדות היבשה**. מרכז דדו ומודן.
- פינקל, מאיר והירש, אריאל (יולי 2018). "הפשיטה היבשתית - תפקידיה באסטרטגיה ובבניין הכוח למלחמה". **בין הקטבים**, גיליון 16-17, עמ' 177-191.

על הכותבים

- **רס"ן קים בר:** ראש מדור פיתוח ידע מערכתי במרכז דדו. בעלת רקע בארבע דיסציפלינות מרכזיות, בהן תכנון אופרטיבי, חשיבה אסטרטגית, פיתוח הדרכה וכתובת תפיסות ודוקטרינות. במהלך המלחמה חקרה את תפיסת הביטחון של ישראל וכתבה את המאמר "היבטים בהתפתחות המרכיבים הצבאיים של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל", שפורסם באוגוסט 2024 במסגרת פרסומי מרכז דדו.
- **אל"ם (מיל') עינת גפנר-גולדשטיין:** חוקרת בכירה וראש תחום הכשרת בכירים במרכז דדו לגישה המערכתית והאמנות האופרטיבית. מומחית לייעוץ אסטרטגי, לפיתוח וניהול מערכות הכשרה והנחיית קבוצות בתהליכי פיתוח ידע בגישה המערכתית. M.A במדעי המדינה, לימודי M.A בהתנהגות ארגונית, בוגרת התוכנית ללימודי ביטחון לאומי והקורס המערכתי המתקדם.
- **סרן (מיל') עמיחי דנינו:** מנכ"ל חברת אינבוקאפ ועמית מחקר במרכז מנור. מומחה לאסטרטגיה ועיצוב מדיניות המשמש כמנכ"ל חברת אינבוקאפ ועמית מחקר במרכז מנור מבית יוזמת המאה. צבר ניסיון עשיר בעבודה אל מול המגזר הציבורי, חברה אזרחית והמגזר העסקי. עמיחי שימש בעבר כמנהל בכיר בחברת דלויט-אסטרטגיה וכעוזר מנכ"ל בקבוצת IDB. לאחרונה פרסם, יחד עם חן ארצי סרור, את הספר **שבט, אחים** בהוצאת ידיעות אחרונות.
- **אלוף (מיל') גרשון הכהן:** שירת בצה"ל כקצין שריון במגוון תפקידי מטה ופיקוד ובין היתר שירת כמפקד המכללות וכמפקד הגיס הצפוני (גיס 466).
- **תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל:** מפקד מרכז דדו בשנים 2014-2019 וכיום ראש תחום המחקר במרכז דדו לחשיבה צבאית בירת-חומית. בתפקידו האחרון שימש כמפקד המרכז וקודם לכן, במלחמת לבנון השנייה, פיקד על עוצבת "מרכבות הפלדה". בעל תואר דוקטור בביולוגיה אבולוציונית מאוניברסיטת חיפה ותואר דוקטור נוסף במדעי המדינה מאוניברסיטת בראילן. ב-2019 קיבל תואר דוקטור נוסף בארכאולוגיה פרה-היסטורית. בוגר המכללה לביטחון לאומי.
- **גל פרל:** חוקר בכיר במרכז דדו ועורך כתב העת **בין הקטבים**. מרבה לכתוב בנושאי צבא וביטחון. משרת כקצין צנחנים במילואים, בין היתר במלחמת "חרבות ברזל".
- **יאיר רמתי:** יו"ר RSL ואיש עסקים. לשעבר ראש מנהלת "חומה" במשרד הביטחון בין השנים 2012-2015, סמנכ"ל שיווק בתע"א, מנהל מפעל מלמ, מהנדס ואנליסט טכני במילואים. יאיר רמתי הוא בוגר תואר ראשון ושני בהנדסת אווירונאוטיקה מהטכניון.

- **תא"ל (מיל') שחר שוחט:** סמנכ"ל אסטרטגיה בחטיבת מערכות להגנה אווירית ברפא"ל. כיהן כמפקד מערך ההגנה האווירית בין השנים 2012-2015, בין היתר במהלך מבצעי "עמוד ענן" ו"צוק איתן". מילא שורה של תפקידים בכירים וביניהן מפקד כנף 168 ו-167. בוגר תואר ראשון בניהול משאבי אנוש ומנהל עסקים מאוניברסיטת בן-גוריון ותואר שני במדעי המדינה מאוניברסיטת חיפה. בוגר המכללה לביטחון לאומי.
- **עפר שלח:** חבר כנסת לשעבר. חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. שירת בחטיבת הצנחנים כלוחם וכקצין; כמ"פ מילואים נפצע בשירותו בלבנון בשנת 1983. שלח היה פרשן ובעל טור מוביל בתחומי הביטחון, המדיניות והפוליטיקה במגוון כלי תקשורת בולטים במשך כ-25 שנים. ב-2013 נבחר לכנסת ה-19, וכיהן בה עד שנת 2020. בין היתר היה חבר בכיר בוועדת החוץ והביטחון ויו"ר ועדת המשנה לתפיסת הביטחון ובניין הכוח וחבר בוועדת המשנה למודיעין ושירותים חשאים. פרסם מספר ספרים בנושאי צבא וביטחון.

גיליון זה של כתב העת **בין הקטבים** הושלם בדצמבר 2024, בסמוך לשינוי משמעותי באופייה של מלחמת "חרבות ברזל". הלחימה העצימה בעזה ובזירה הצפונית פינתה את מקומה להתבססות של מצב לחימה חדש, המגלם לכאורה מציאות ביטחונית משופרת עבור ישראל.

בתום כמעט חמש מאות ימי לחימה קשה (והדברים נכתבים במהלך הפסקת האש בדרום ובצפון), קשה, יקרה בדם ובדמים וארוכה, ניכר כי בלחימה ברצועת עזה, בדרום לבנון, בסוריה, ביהודה ושומרון וכן בתקיפות בתימן ובאיראן, צה"ל פגע ב"טבעת האש" שהקימה איראן סביב ישראל במידה ניכרת, עד כדי פירוקה. צה"ל, כמאמר הרמטכ"ל הקודם, רא"ל הרצי הלוי, רשם הישגים מבצעיים מרשימים בכל הזירות, והצליח "לעמוד מול הכישלון ולהפוך אותו למנוף ולא למשקולת". הישגים אלו ממצבים את ישראל כמדינה בעלת יכולות מעצמתיות, ככוח דומיננטי במזרח התיכון וגם כשותפה רבת ערך. הם גם עשויים לאפשר לצה"ל להתמקד בהיערכות ובפעילות נגד איומים במעגל השלישי. מנגד, בשל קצב השינויים מוטב שלא להספיד את איומי המעגל הראשון. הרמטכ"ל הנכנס, רא"ל אייל זמיר, התייחס לכך עוד ביולי 2021, וקבע כי ישראל אינה יכולה לוותר על הצורך ב"מסה קריטית של סד"כ איכות וכמות" כדי להוציא לפועל תמרון הכרעתי יעיל, מהיר וקטלני.

הרמטכ"ל הנכנס, רא"ל אייל זמיר, ציין לאחרונה כי "במלחמה צה"ל קם על רגליו מבור תחתית - האויבים בכל הזירות הובסו ומנהיגיהם קבורים מתחת להריסות, אבל המערכה לא תמה והאתגרים עוד לפנינו. עלינו לזכור את המחיר הכבד ששילמנו בחללים ובפצועים. שנת 2025 תמשיך להיות שנת לחימה". מאחר שכך, עלינו ללמוד ולנתח את ההשתנות במרחב האזורי ובטיב האיומים, המחייבים מצע עיוני מתאים לדיון על אסטרטגית צה"ל בעת הנוכחית ובמבט קדימה. אנו רואים במאמרים בגיליון זה, כמו באלה שפורסמו בגיליון **חרבות ברזל א'** (יולי 2024) של **בין הקטבים** ובמאמרים נוספים שצפויים להתפרסם בנושא המלחמה והלמידה ממנה, חלק מהתשתית הרעיונית הנחוצה.

מלחמת "חרבות ברזל" היא כאמור מלחמה ממושכת, מהארוכות בתולדות המדינה. יש ללמוד אותה ביסודיות ולעומק ולהפיק ממנה לקחים מתאימים הצופים את העתיד, כדי להימנע מהיערכות שגויה למתארים קודמים או לא־נכונים. האתגר - המלחמה עודנה נמשכת בחלק מהזירות בעצימות משתנה, ועלינו לקיים תהליכים אלו בעודנו לוחמים בה ומתמקדים בהשגת מטרותיה.